

AZ »IGEN HASZNOS ES DRAGA NEMES RECEPTUM« NÉMET EREDETIJE.

A XVI. és XVII. század német trófáinak és szatirikus irodalmának torzító éle az erkölcstelen pap, a szegény embert kiuzsorázó ügyvéd, az igazságtalan bíró, a hazudozó diák, úrhatnám polgár, együgyű és agyafúrt paraszt mellett első-sorban a nő ellen irányul. A csúfolódó kedvben és érvekben kifogyhatatlan kompilátorok a nő különböző típusai közül mindenek előtt a pörlekedő, az ördögöt is megfélemlítő aszszonyt tűzik tolluk hegyére.¹ Tünger (*Facetiae* ed. Keller. 1874.) Bebel (*Geschwänck* 1558.), Wickram (*Rollwagenbüchlein* 1555.), Frey (*Gartengesellschaft* 1556.), Kirchhof (*Wendunmuth* 1563.), Montanus, Lindener, Schumann durvaságai váltakoznak Hans Sachs Fastnachtspieleinek, Fischart *Philosophisch Ehzuchtbüchlin*-jének (1578.), Moscherosch szatirikus látomásainak, Grimmelshausen regényeinek, különösen a *Trutz Simplex*nek s a nyomában meginduló irodalomnak sikamlós elbeszéléseivel, s a későbbi epikusok és lírikusok szép rímek közé rejtett, de félre nem érthető czélzásaival.

S ennek a gazdag irodalomnak egy kis hulláma, a népies könyvek (Salamon és Markalf) vaskos tréfáival s az epithalamiumok csúfolódásaival hozzánk is eljutott. Egy érdekes termékét pedig Toldy Ferencz áztatta ki egy régi, szerinte XVI. századi, erdélyi nyomtatvány borítótáblájából s tette közzé 1870-ben.² Ez a »*Receptum*« azonban nem eredeti, a mi a kompilációs kedv és föltétlen irodalmi függőség korában, a mikor az írók legfeljebb csak műveik jogtalan vagy eltorzított utánnyomása ellen tiltakoznak (mint pl. Moscherosch) s a plágium fogalmát másképpen értelmezik, fel sem tűnik. Német megfelelőjére egy ma már ritka könyvnek, az *Ethographia Mundin*ak második részében akadtam, mely a köv.

¹ V. ö. Martin Montanus Schwankbücher (1557—1566.) Herausg. von J. Bolte. Lit. Verein in Stuttgart. CCXVII. 1899. 621—3. lpk. Fr. Brietzmann, Die böse Frau in der d. Literatur des Mittelalters Palaestra. XLII. (1912).

² Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. Ertekezések a nyelv- és széptud. osztály köréből. IX. sz. 22—26. l.: Egy népirodalmi emlék 1550—1575-ből.

czím alatt jelent meg: *Ethographia Mundi. Pars Secunda. Malus Mulier.* Das ist Gründliche Beschreibung I. Von der Regimentssucht der bösen Weiber. II. Von den vrsachen des Häusslichen Weiberkrieges. III. Von der *Tractation* der Weiber [Geheimen *Amuletis Preservativen*, vnd Artzneyen] wider die Gifftige Regierseuch der Weiber. Allen vnd jeden Männern vnd Weibern zu nothwendigen vnterricht [sehr lustig vnd kurtzweilig beschrieben] vnd mit mancherley Fratzzen vnd Schwatzen [vnd Lächerlichen Historien gespickt] zum vierdten mal corrigieret vnd gantz New zugericht] Durch Johannem Olorinum Variscum. 1609. Zu Magdeburgk [Bey Johan Francken. (Czímlapon fametszet: családi jelenet: a férj veri feleségét, a ki fél térdén állva, összetett kézzel kegyelemért könyörög). A könyv álnevű írója Sommer János (1545–1622).¹ Klosterbergeni tanító, majd osterweddingeni pap, Fischart hatása alatt álló termékeny és népszerű kompilátor. Szóban forgó munkája nem 1609-ben jelent meg először, a mit a cím mellett (»zum vierdten mal corrigieret«) egy régi bejegyzés is bizonyít, mely egy régebbi kiadásra utal.² Idézi Fischart *Ehezüchtbüchlin*-jét,³ mely 1578-ban, és a »*Pantagrue*lt«⁴ (Affenteuerliche und Vngeheurliche Geschichtsschrift vom Leben, rhaten vnd Thaten der for langen weilen Vollenwolbeschraiten Helden vnd Herren Grandgusier, Gargantoa vnd Pantagruel...), mely 1575-ben jelent meg, s így csak a XVI. század utolsó két évtizedében keletkezhetett.

A »*Malus Mulier*« valósággal kulturhistóriai documentum. Enciklopediája az egész nőgyűlölő irodalomnak. Megvan benne minden érv, melyet a pogány és keresztyén írókból, szentatyákból, bibliából, jogi könyvekből és versekből a házastörtés nő ellen fel lehet hozni. Formája dialogikus. Szereplői a tapasztalt Andreas és a tapasztalatlanabb Simon. A magyar *Receptum*, — melynek megfelelő német eredetije Andreas szájába van adva,⁵ — a bevezetés, a befejezés néhány sorának s egy közbenső receptumnak kivételével betűszerinti hű,

¹ L. róla: Goedeke, Grundriss, 2. (2. Aufl. 1886.) 372, 521. 583. lk. W. Wackernagel, Geschichte d. deutsch. Lit. (Zweite Aufl. neu bearb. ... von E. Martin. 1894. II. 75, 77. lk. és Weller, Lexicon Anonymorum, 2. Aufl. 1886. pag. 399. — Az »Ein Politischer Discurs vom Heiligen Ehestand« (1609.) bevezetésének I. S. C. P. O.-ját egy bejegyzés így oldja fel: Johann Sommer coronatus Poeta Olorinus d. i. von Zwickau.

² Goedeke II. 372. nem tud régebbi kiadásról v. ö. még: Karl Wilh. Ludw. Heyse, Bücherschatz der neueren deutschen National-literatur des XVI. und XVII. Jahrhunderts. Berlin. 1854. pag. 122. No. 1843. A »*Malus Mulier*« önállóan is megjelent mint Böse-Weiber-Apotheken. Fraustadt. é. n.

³ *Malus Mulier.* 135. l.

⁴ *Malus Mulier.* 136. l.

⁵ *Malus Mulier.* 126—130. lk.

olykor szolgálai fordítás. Toldy terminus a quo-ját 1550—75-ről a XVI. sz. végére vagy a XVII. sz. elejére kell tennünk.

Andreas. Wolan weil du mich meiner Freundschaftt erinnerst [die von Kindsbeinen an zwischen uns beyden gewesen jetzt] so wil ich Krafft deroselben dir hie-rinnen willfahren. Du solt aber wissen [das zweene hochberühmte *Doctores* aus Vtopia nemlich *Doctor Nullus* vñ *Doctor Nemo* dieselbe Artzney erfunden] von welchen ich sie wunderbarlicher weise (davon jetzt nicht zu sagen) bekommen. Vnd stehet die gantze *Cura*, erstlich in einer Salben. Darnach in einem Pulver. Zum dritten in Pillulen. Zum vierten in einem Syrup. Zum fünften in einem *Electuario* oder Latwerg. Die *ingredientia* aber [oder die Kreuter] so zur Salben gebraucht werden] sind folgende.

Rec.	[Scheiterkraut]			[Hasáb kapoztat.]	
	[Gerten Salat]			Kert sôuény Sa-	
	[Bengel Suppen]			lâtat.	
	[Brûgel Brûlein]			Bott leuet.	
	[Stecken Pfeffer]			Páltza faczaré-	
	[KolbenGemüss]			kot.	
	[Gabel Garley]			Karó borsót.	
	[Tremmel Bra-	jedes ein	vegyen	Darab fa Pépet.	
	ten]	halbviertheil		Vella Epet	Mindenik-
	[Plewen Fladen]	einer	az orvos	Dorong pecze-	ben fel
	[Schlegel	Stund	Doctor	nyét.	fertált, egy
	[Kuchen]			Sulyoc Máiat.	órâig.
	[Fussmilch]			Mosófa Lepént	
	[Pastetlein ge-			Czép hadarófa	
	backn]			Fánkot	
	[von Besenstie-			Láb Téyiet	
	len]			Szêc lábbol sú-	
	[Krefftige Faust-			tôt Pastétat.	
	tâfflein]			Erôs ôköl hup-	
				pogást.	

Fiat unctio.

Ob gemelte Artzney eines nach dem andern | lege der

Legyen ezekbôl kenet.

Es ez fellyûl meg mondot orvosságot, ragd egymás vtân

Regiersüchtigen Frawen vber
den Kopff | Lenden | Arm
vnd Schenckel | schmiris auch
damit | biss dass jhr der rothe
vnd blawe Schweis kômpt |
dann wisch das mit fünff-
fingerkraut ab.

az beteg személynek az feiére,
ágyékára, kariára, es lábaira,
es mind addig kennyed vele,
miglen az veres es kęc verítéc
ki származik rayta | annac
utánna töröld le az őt Viú
fúuel.

A következő receptum (Zum Pulver) néhány pontja kü-
lömbözik ugyan egymástól, de már az utasítás azonos, s ezen
túl a szövegek megfelelése is teljes :

*Fiat pulvis & condiantur
antecedentia.*

Zum Pillulen so zur Purga-
tion gebraucht werden | sind
folgende stücke(i) sehr gut. Als

Ezekből legyen por, es ele-
gyittesséc őszue az fellyül meg
mondottackal.

Igen io, ha Pillulakat is czi-
nálac ez ide hátra megneue-
zet Speciesekből, purgalásnac
okaért nem haszontalanoc.

R. { Fusspillulen |
Feust Teig |
Knielatwerg |
Electuarium | } jedes 12. stösse
{ von Elen-
bogen stös-
sen | }

Vegy min-
denikből: { Artzol czapas sze-
derient. } A menyí
{ Láb pillulakat. } székséges
{ Oeköl huppogast. } elég
{ Térd méregetest }

Fiant pillulae & dentur ad
placitū.

Zum Syrup | welcher gleichs-
fals zum Purgiren dienstlich |
können nachfolgende Stücke
gebrauchet werden : Als

Es legyen Electuarium az
kőnyóc duffolásból : ezekből
mind az fellyül meg nevezet
szerszámokból, csináltassánac
pillula Globisoc, es adgyác az
beteg személynek keltetteig.

Ez mellett ha akarod, Sy-
ruppal megpurgálhatod. Es ha
akarod, egy más vtán elhetz
vele. Az Syrupnac penig efféle
szerszámot kel venni :

Rec. { Geissel stäb |
Stulbein |
Wocken Zu-
cker | } jedes ein Pfund
{ Kehrwisch-
stiel | }

Vegy { Ostornyelet.
Széklábat. } Mindenikből
{ Gusal Nadmezet. } egy fontot
{ Sôprô Nyelet. }
{ Legyező Nyelet. }

Fiat potio, detur in aurora,
vesperiqú ;

Zum Electuario oder Lat-
werg | welches du der Zanck-
vnd Regiersüchtigen Frawen

Ebből ez Syropból Ital csi-
náltasséc, es estue, reggel, hay-
nalban adgyác meg innya az
fellyül megnevezet beteg sze-
mélynek. Ezt penig az beteg

zur labung geben solt | vber die
Seiten | oder wodichs am be-
sten bedunckt | ist excellent
gut | wie das folget :

R. Tellerbirn.

*Fiat Electuarium, & detur
ad refectionem.*

Damit aber die Regier Pest
nicht tieffer einreise | als sie
zum ersten war | vnd nicht
wieder komme | so gebrauche
| wie folget :

R. { Hunger Kraut | } jedes 4.
{ Dürr Brot | } wochen.
{ Brunnen safft | }
{ Welcke Rüben | }

(Hiányzik az utasítás.)

Obgenante Stücke alle nim
nicht samptlich | sondern je
eine nach dem andern | vnd
brauch die zu rechter zeit | denn
jhre Krafft gar gross | vnd
wenn sie samptlich genommen
würden | möchte der Ge-
schmack der Patienten zum
Tod gereichen | vnd dir dess
fehlens halben Gefengnuss brin-
gen. Aber recht gebraucht |
so ist die Kunst probirt |
vorauss in der zeit | da die
Cappen von Hennen schier
gemeistert werden.

személynec könnyebségére kel
adni az oldala felől, avagy áhol
az ember gondolna, hogy melly
felől hasznosb az mint egy
más vtán következic.

Vegy továbbá tanyer körtvelt.

Ebből legyen Electuarium
és adgyanac ebben nęki eleget.
Hogy penig ez betegség go-
noszb ne legyen, hogy nem
mint előb volt, es hogy az
betegnec többet ne árczon.

Vegy { Kopykápoztát.
Aszszukenyeret.
K... faczarekot.¹
Heti ehلاكást.²

*Legyen ebből etec es az be-
tegnec keuesenkint adgyác.*

Továbbá a fellyül meg neue-
zet oruosságot, ne vedd egy-
szerre mind, hanem egyiket
az masic vtán, es alkolmatos
időben, mert nagy ereie es
haszna vagyon, Mert ha az
betegnec egyszersmind kezded
adni, meg vtállya á beteg sze-
mély. Es talám halalara is
fordulna az orvosságnac alkal-
matlan es mérték nélkül való
vetele : es az Antidotumnac
Dictaia nem obserualasaért
avagy alkalmatlanul vele ele-
seiért fogságra is vetetethet-
nél.

Hanem mikoron igazan ęlsz
vęle, nagyot hasznal : es meg-
probaltatot ez é Tudomány
męg annac elötte, minec elötte
az Kakasoc futtokban el eytet-
tec Taraiokat.

¹ A kipontozott helyen : Kút állhatott.

² Heti ehلاكás : A szemben álló »wochen«-hez kapcsolódik.

Nu folget ein Recept | für
solche Zanck vnd Regiersucht
| damit sie derselben fürkom-
men.

Immár kouetközik oly Tu-
domany es olly Receptum
éffele betegségről, miképpen
az fellyül meg mondot sze-
mélyec eleit vehesséc beteg-
ségeknek :

R $\left\{ \begin{array}{l} \text{Maulschloss |} \\ \text{Demutwasser |} \\ \text{Keuschwurtz} \\ \text{Heusslich bletter} \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{jegliches} \\ \text{mit Tugend} \end{array}$

Végy $\left\{ \begin{array}{l} \text{Ajac kapczolást.} \\ \text{Alazatos vizet.} \\ \text{Szemérmetes Gyökört.} \\ \text{Jo Gazdaszonság levelet.} \\ \text{Fog nem mutogatást.}^1 \end{array} \right.$

TROSTLER JÓZSEF (Berlin).

¹ E czikk már ki volt szedve, mikor ráakadtam Sommer forrá-
sára Hans Sachsnál (*Ein recept vur der weiber klappersuecht*. Sämtliche
Fabeln und Schwänke von Hans Sachs. ed. Edmund Goetze. Neu-
drucke. Halle, 1893. I. 368—370) s a receptumnak egy osztrák hajtá-
sára Hans Weitenfeldernél. [*Ein hüpsch news Liedt, w.e man den bösen*
Weybern vnd Meyden die Klappersucht vertreibet. Im Thon: Venus du
vnd dein Kindt, seind alle beyde blindt... etc. Durch Hansen Weitten-
felder, Sayler vnd Britschenmaister, Sesshafft zu Wolckersdorff.] Egy-
másához való viszonyukról legközelebb szólok.

IRODALOMTÖRTÉNETI FORRÁSTANULMÁNYOK.

(Második közlemény.)

Magyar részről e darabok komikus alakjához, a városban nevetséges falusi nemeshez, Pontyi csatlakozik. BESSENYEI darabját, különösen főalakját, a házasodó philosophust már igen szépen beállította rokonai közé Petz Gedeon, megállapítva egyúttal közvetlen mintáját is.¹ A finom városi emberekkel hatásosan szembeállított parlagi nemes alakja, Pontyi is beletartozik a francia vígjáték s nyomán az egész európai vígjátékirodalom egyik legkedveltebb típusának családjába. Pontyi, Besse-
nyei jelzése szerint »igaz magyar«. Épen ezt a tősgyökerességet, illetve ennek gyengéit, külső formákban való fogyatkozásait szerették akkor kigúnyolni. Már Petz Gedeon kitűnő érzékkel kimutatta, hogy »egy ilyen alak felléptetésének gondolata nem Besse-
nyei agyában támadt. Ily gúny tárgyává tett falusi nemesekkel nem egyszer találkozunk francia vígjátékokban.«² Pontyi alakja, a városi társaságban esetlen és a mellett önelégült, nevetséges voltát észre sem vevő vidéki nemes typusa, vastag komikummal rajzolva csakugyan kedvelt volt BESSENYEI korának drámai irodalmában. A »Landjunker«, a »gentilhomme campagnard«
nevetségessé tett alakja nagy sikert jelentett a túlfinomodott udvarok s az őket utánzó nagyvárosiak színházi közönsége előtt. Az a vastag komikum, a melylyel Pontyi van a finomkodó társaságba beállítva, jellemzi a korabeli francia vígjátékot is, melyben az ellentéteket ugyanazon eszközökkel szerették ki-
élezní, mint a hogyan BESSENYEI tette. Ilyen Pontyinak megfelelő typusok: MOLIÈRE Monsieur de Pourceaugnacja, Francisco de ROJAS ZORILLA vígjátékának, *Entre Bobos anda el Juego* főszereplője Don Lúcas del Cigarral, HOLBERG *Den Ellefte Juni* cz. darabjának főalakja, LESSING tollában maradt vígjátékának hőse, *Der Dorfjunker*, John DRYDEN *Love Triumphant, or Nature will Prevail* cz. vígjátékának Sancho nevű alakja, John VANBRUGH *Squire Trelovby*-jének Sir Headpiece-je, Colley CIBBER-
nek Sir Francis Wronghead-je és sok más³ hasonló. Ez utóbbiak

¹ Petz Gedeon, *Bessenyei és Destouches*. Egyetemes Philologiai Közlöny 1884. 558, 774 s k. lk.

² U. o. 781. l.

³ *The Cambridge History of English Literature*. Vol. VIII. Cambridge 1912. 20., 162., 168. l.

hatottak DESTOUCHES-ra angliai útja alkalmával s példájukra darabjaiban ő is fellépett hasonló alakokat.

BESSENYEI kétségkívül ismerte ezeknek jó részét s így e típus kedveltségét. Közvetlen mintáját azonban Pontyihoz is úgy mint Parméniohoz Destouches szolgáltatta, előbb említett, nagysikerű darabjában, *La fausse Agnès ou le poète campagnard* címűben. Petz Gedeon már rámutatott arra, hogy a *L'homme singulier* egyik hasonló alakjának, Garouffière bárónak inspiráló hatása lehetett Pontyi megalkotásához s az előbbi darab egyik czimszereplőjét a vidéki poétáskodó nemest is, megemlíti.¹ A *La fausse Agnès* című vígjátéknak valóban hatása volt Bessenyei darabjára. Benne egy Párisban nevelkedett, vidám leányt, Angéliquet, egy précieuxkodó, verscsináló vidéki nemeshez akar kényszeríteni anyja. A leány azonban Léandrebe szerelmes, ezért bolonddá tartja és nevetségessé teszi a nemes falusi poétát. Ennek az ügyes, életvidám Angéliquének bizonynyal volt hatása a *Philosophus* Angyélikájának megalkotására. Van azután egy nevetséges vidéki társaság a darabban. Ebből a legparlagiasabb: »Le Comte de Guerets, gentilhomme campagnard«, a ki »Pontyi, gazdag nemes ember, igaz magyar« alakjának megalkotásához szolgáltatott vonásokat. Ez a jó vidéki úr is vastag eszközökkel van rajzolva, úgy mint Pontyi. Vendégségbe jön olyan házhoz, a hol házasság készül. Érkezésének (társaiéval együtt) épen úgy örül Angélique, mint Angyélika, épen úgy szokik előle kedvesével, Leandreral és Babettel, mint ez Lilisszel és Berenisszel:

Angélique: Que n'ont ils versé dans la rivière.

Babet: J'entends du bruit; c'est apparemment la compagnie, qui vient pour vous voir.

Angélique: Et moi, je m'en vais me cacher, pour la voir le plus tard, que je pourrai. (*A Léandre.*) Suivez moi Nicolas.

Bessenyeinél:

Angyélika: Pontyi bátyánk elől szaladtunk.

Berenisz: Itt van Pontyi?

Lilis: El-érkezett, és tele van újsággal; már kérdezte a kisasszonyt.

Berenisz: Oda vagyok! Mit kell vele csinálni? Én el futok mindenütt előtte.

A társaságban igen hangosan beszél, véleményét szereti nyilvánítani, praepotens, szidja az ügyvédeket s a betegségek ellen a bort ajánlja gyógyító szernek. A mikor éhes lesz, hangosan megmondja, hogy menjenek már enni. »Est ce que nous ne dînerons point?« így türelmetlenkedik, akárcsak Pontyi: »Bizony, ehetném is már.« Az ebédnél is illetlenül viselkedik, lármázik, káromkodik, nagyokat iszik és megrészegszik. Babet

¹ I. h. 781. l.

így jelenti asztali viselkedését: »Monsieur le Comte de Guerets s'est enivré dès le potage; et il fait tant de fracas, tant de fracas, qu'on n'entendrait pas tonner dans la salle.« Ebéd után még kér inni, úgy mint Pontyi: »Nékem szilvóriumot hozzanak.« Szólásmódja is igen egyezik Pontyinkével; »Têtebleu«, »Morbleu«, »Ventrebleu«, a visszatérő mondásai, akárcsak »Öm, öm-özö magyarunkéi, »Eb az inge« stb.

Pontyi vonásaihoz több tekintetben mintául szolgálhattak még ugyancsak a *Fausse Agnès* említett főalakjának, a vidéki poéta nemesnek jellemvonásai is. Ez a M. des Mazures szintén erős kifejezéseket használ (»Le diable m'emporte« stb.), haragszik Párisra (»Eh fidonc, avec votre Paris.«), az ottani szokásokra és bemutatja a maga falusias illemszabályait. Pl. egy párisi látogatásáról szólva többek közt: »Je veux être damné, si de dix hommes et d'autant de dames qui jouoient dans la salle, une seule âme se leva pour me faire honneur. La dame du logis, sans quitter ses cartes, ni souffrir que personne s'interrompit, se contenta de s'écrier: Holà quelqu'un aprochez un siège á Monsieur. Ensuite, après m'avoir invité légèrement à m'asseoir, elle se remit à jouer sur nouveaux frais... Quand je sortis je fis grand bruit, afin que tout le monde se levât pour me reconduire. Bon! J'étois hors de la salle, qu'on ne s'étoit pas seulement aperçu que je me fusse levé.« — Komikus vonása az, hogy verseket csinál, bel esprit akar lenni, míg Pontyi új híreket hoz és keres. Bessenyei nem akarta a verscsinálást nevetségessé tenni, sőt inkább buzdítani szeretett volna reá. Nem is nagyon illett volna ez a magyar falusi nemesre s Bessenyei helyesen jellemzőbbnek tartotta a hírkeresést és mondást.

Destouches e darabját Gottschedné is lefordította és férje inteniói szerint ötre szaporítva a francia darab három felvonását kiadta férje Schaubühnéje harmadik kötetének végén. Címe: *Der poetische Dorfjunker. Ein Lustspiel in fünf Aufzügen. Mit einiger Veränderung aus dem Französischen des Herrn Destouches übersetzt von L. A. V. Gottschedinn.* Bessenyei nem a Schaubühne fordítását használta fel, hanem az eredetit, mert Gottschedné átdolgozásában Angélique-Angyélika neve Henriette.

BESSENYEI Pontyija tehát belekapcsolódik a Monsieur de Pourceaugnac közkedvelt leszármazottjainak lánczolatába. E XVIII. századi változatok és rokonaik már azon irányzat hatása alatt állanak, a mely az addig otrombának rajzolt parasztot sentimentálisan mutatja be s a pásztorköltészettel megteszi az emberiség ideáljának.¹ Ezzel a városiak és a falusiak vitájában az utóbbiak kerekednek fölül s megszületik az ausztriai német irodalomnak legéletrevalóbb alakja, a bolondságaival gúnyosan bíráló Hanswurst. A salzburgi paraszt ruhája

¹ Olv. Adolf Bartels, *Der Bauer in der deutschen Vergangenheit*, Jena 1900. 131 s k. lk.

STRANITZKY-n, majd PREHAUSER-en a falusi embernek fölényét mutatja a városi lakosság fölött. Ez a Hanswurst, a mely teljesen önállósította magát az angol Clown alakján nevelkedett Pickelhäringtől, a színpadon hódított elsősorban. Még Hafner, Heufeld, Jünger, Hensler, az ausztriai vígjáték legjobbjai is színrehozták. De a színpadon kívül is annyira kedvelté lett a gúnyolódó falusinak alakja, hogy mindenféle formában értékesítették. Népszerűsége tetőpontjára ezt a motívumot egy újság, a legrégebb német élcslap vitte, melynek középpontja és főalakja a fővárosba érkezett falusi ember, olyan, mint a mi Göre Gáborunk, Papanek Danink, vagy mint Maczkó úr, Dörmögő Dömötör és sok más hasonló kedvelt típusunk.

E lap czíme: *Briefe eines Eipeldauers an seinen Herrn Vetter in Kakran, über d'Wienstadt. Aufgefangen und mit Noten herausgegeben von einem Wiener* s 1785 óta jelent meg Bécsben.¹ Szerzője és kiadója RICHTER József (1749—1813), a régi Bécs egyik legtehetségesebb írója² s talán egyetlen vérbeli, valóban tehetséges újságírója volt a XVIII. századbeli Ausztriának. Széleskörű iskolai tudásán kívül ismerte az előkelő köröket, szokásait s e mellett a nép gyermeke, igazi bécsi localpatriota volt, a kit az igazság kimondásában legtöbbször a »ridendo dicere verum« elv vezérelt. Az egyetemen bölceletet hallgatott, kereskedő, majd a váltótörvényszék tisztviselője lett s végül tisztán írói hivatásának élt. Ismételten járt Párisban, sokféle és eleven ismeretet szerzett, hazaérve Bécs irodalmi társaságának tekintélyes tagja lett. Barátja Ayrenhoffnak és Retzer udvari titkárnak, eleven munkása volt a felvilágosodás irodalmának, munkatársa volt a híres Realzeitungnak, kiadója több lapnak s 1785 óta az Eipeldau leveleinek. Ez lett leghíresebb művei közül Nagyrészt maga írta a lapot. Munkatársai Gwey, a bécsi dialektus utolérhetetlen mestere, Gleich, Raimundnak apósa és Bäuerle, a bécsi viszonyok s a nép szájaizének egyik legjobb ismerője voltak. A lap annyira kedvelté lett, hogy a mikor 1797-ben Richter meghalatta hősét, nagyon hiányzott a bécsi közönségnek és Denis a következő siralmas verssel parentálta el:

Ach verstummet ist der Eipeldauer
Scherz und Satyr gehen in der Trauer
Und der Törinnen und Toren Schaar
Jubelt um Gott Stupors Traualtar.

Mikor pedig újra megindult a lap s a »wieder aufgelebte Eipeldauer« ismét megjelent, valóságos ujjongással fogadták. (V. ö. alább a Nótárius haláláról szóló fejtegetést és a mi hasonló alakjaink újraéledését, Göre Gábor, ifj. Papanek stb.)

¹ Eipeldau a régi Alpitowe, Apeltow Bécs közelében fekszik, neve ma Leopoldau s Bécs XXI-ik kerületéhez tartozik. Kakran helység ugyancsak Bécs közelében.

² L. Wurzbach, 26, 57. (1874) A. D. B. 28, 488 és Goedeke 5, 318, 47, 9 sok hibás adattal.

Sajnos, eddig Richternek sem írói működése, színművei és sokat kihasznált regényei, sem pedig újságírói tevékenysége nem kapták meg a megérdemelt méltatást. Pedig sokat és nagy sikerrel írt: szatirikus regényeket, vígjátékokat, drámákat, röpiratokat, cikkeket, melyek Bécsben, különösen a közép-és alsóosztályú körökben erősen hatottak. Drámáit a Burgszínház és Schiekaneder színpadjain sokat játszották és különösen gúnyos, parodizáló darabjai arattak sikereket. »ABC-Buch für grosse Kinder« cz. könyve kedvelt olvasmány volt, úgy mint regényei »Die Gräfin Nimmersatt«, »Die Zimmerherrn in Wien«, Röpirata pl. »Warum wird Kaiser Joseph von seinem Volke nicht geliebt?« nagy fel-tűnést keltett¹ és számos feleletet hívott ki, irodalmi harcaiban (pl. Kotzebueval) pedig pompás polemikus tehetséget árult el. S mégis, csaknem teljesen el van felejtve. Zenker² művének har-madik kiadásában sem állította fel neki a megérdemelt emléket, és még most is hibás adatok forognak róla a köztudatban. Már Walzel megállapította, hogy az eipeldai nagybátyjának, a kihez leveleit intézi, lakóhelye nem Kagrau vagy Krakau, hanem Kakran.³ Hátra van még az egyes füzetek meg-jelenési évének megállapítása, Gleich, Gwey, Bäuerle szer-kesztésének ideje és Raimund közreműködésének kimutatása. Richter 1813-ban történt haláláig maga szerkesztette a lapot, a mely változó címekkel jelent meg (1799—1801: »Der wieder-aufgelebte Eipeldauer, 1802—1814: »Briefe des jungen Eipel-dauers«, 1814 óta: »Briefe des neuangekommenen Eipeldauers« Gwey szerkesztésében, 1820—21: »Briefe des jüngsten Eipel-dauers« Bäuerle kiadásában). Még 1832 óta is megjelent egy lezármazottja »Komische Briefe des Hans-Jörgels von Gum-poldskirchen« cízzel Gleich szerkesztésében. A lap rendszerint havi füzetekben jelent meg, melyek levelek szerint oszlanak feje-zetekre.

3.

Az Eipeldai Leveleinek oly nagy volt a sikere, hogy min-denfelé utánozták. Bajorországban és egész Délnémetországban igen elterjedt s különösen 1805-ben és 1809-ben jelentek meg utánzatai. Nálunk is szerették és utánozták. GAAL GYÖRGY füzetei (*A tudós palótz, avagy Furkáts Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor-urához írt levelei. 1803—1804. hat füzetben*) teljesen az Eipeldauer mintájára készültek. Szinnyei Ferencz VERSEGHY

¹ Ezek közül való az a röpirata, a mely a magyar viseletet mint a németiség ellen való tüntetést gúnyolja. Címe: *Gespräch zwischen einer ungarischen und deutschen Hose*. Thorn und Danzig. 1790. L. Ballagi Géza, *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest 1880. 566 l. B. nem ismeri a szerzőt.

² Ernst Viktor Zenker, *Geschichte der Wiener Journalistik bis zum Jahre 1848*. Wien und Leipzig¹ 1892. 68 s k. lk. és Hirsch i. h.

³ Anz. f. d. Altertum 19., 85.

*Kolomposi Szarvas Gergely*ében is ilyenféle gyűjteményt lát,¹ és ilyen nyomokon íródtak NAGY IGNÁCZ fővárosi újdonságai is.

Ezeknek is az volt a tendenciája, a mi a Richteré, hogy a fővárosi lakók fonákságait és visszaéléseit ostorozzák. A falusi ember Bécsbe kerül s innen nagybátyjának megírja élményeit, benyomásait és észrevételeit. Ez a népies keret, a mint Minor kimutatta, a Wandsbecker Bote utánzata.

Richter az első évfolyamokban igen kedves történetet mond el a falusi ember sorsáról Bécsben, a ki egyelőre szenved a városiak élelmessége miatt, de végre sikerül állást szereznie (míg Zajtay uram hiába járt Budán a janitorságért), s a ki mindenkinek mindenről tartózkodás nélkül megmondja a maga véleményét.

Már e néhány vonásról is ráismerhetünk a peleskei nótárius mintájára. A fővárosba került eipeldauai tapasztalatlanságát s igazmondását felhasználja az író a fővárosi lakosok külföldieskedésének és divathajhászásának kigúnyolására. Ezt a szatirát, úgy mint Gvadányi, a falusi embernek saját írása gyanánt teszi közzé a szerző, a ki magát szerényen csak kiadónak nevezi s ismerősenek művét jegyzetekkel látja el. A keretet, a kéziratfictiót tehát, a mely e szatirikus irányban Montesquieu óta, mint elbeszélő forma, különösen Richardson regényei és Werther megjelenése után terjedt el, Gvadányi Richtertől vette. Épen úgy, a mint a nótárius az Elmélkedésekben csodálkozik, hogy utazásának történetét kiadták, az eipeldau is újra meg újra csodálkozik, hogy valaki sajtó alá adta leveleit, hogy igen elterjedtek s hogy az olvasók sokat beszélve róla olyan értelmet is bele-magyaráznak, a melyre ő nem is gondolt.

Azonban nem csupán a typus és az irodalmi forma való az Eipeldau Levelei-ből, hanem a hang és a részletek is. Eipeldau falu lett Peleske mintája, de a nótárius többet mond el a maga falujáról, mint a német a magáéról. Az eipeldau is viszontagságok után érkezik Bécsbe, mint a peleskei Budára, neki az ő két fakó lova, a mely hozta, épen olyan fontos, mint Zajtay uramnak Zsufa fakója, de utóbb ő is eladja, mint a nótárius. Bécsben ő is jár komédiába, színházba sugyanazokat tapasztalja mint Zajtay :

Másnap Barátoknak mentünk Templomába
Úgy tetszett, hogy most is a' Komédiába
Vagyok ; mert itten is vóltak oly ruhába
Mint a' Komédián, tollasba, tarkába.

Ü. m. az eipeldau:

»Gestern bin ich wo in der zwölfi Mess g'wesen. Da hab ich mich völli verschaut. Auf der Redout tragn d'Wiener Frauenzimmer schwarze Kleider, wie die Frau Mamm am Palmsonntag. Dort sieht der Herr Vetter also keine Maskera mehr : aber in d' Kirchn gehn s' jetzt alle vermaskerirt.«

¹ *Novellairodalmunk Jósikáig*. Ir. Közl. 21, 16. l.

Ő is elmegy a bálházba, a hol hasonló álarczok szerepeltek, mint a pesti bálon :

Egygyiknek görbe vólt órra vagy vólt szája,
Másknak himlős vólt sok görtstől artzája,
Félig fehér, félig fekete pófája
Vólt soknak, másoknak matska vólt formája.

Ki göböt magának a hátára tsinált,
Kinek mint egy tzipó, a melyje úgy kinn állt
Ki kaponyát vett fel, mutatott ez halált,
Tetszett, hogy emberből itt ördöggé sok vált.

Az eipeldai is ezeket látja :

»Und ihre Maskern hätt der Herr Vetter erst sehn solln. Einige habn grosse Hüt tragn, wie unsere Menscher, wenn s' ins Schneiden gehn. Andere habn ganze Flederwisch auf dem Kopf ghabt. Einige müssen, d' Haubn z Haus vergessn habn, weil s' ausgsehn, wie der Frau Mahm ihre schwarze Mutter Gottes . . . Wie ich auf d' Redut kommen, hab ich gsehn, dass fast alle Herrn Salopp umghabt, *und solche Todtenkopf-Larven tragn habn.*«

S ugyanúgy, a mint a peleskei e bálon drága kappant s osztrigát eszik vacsorára s megfájdul tőle gyomra, feje, az eipeldai is drágán ugyanazt vacsorázza a bálon s ugyanolyan eredményel :

A' Kappanhoz ugyan Magyarosan láttam

A' Kelner, eszem é Austrigát ? kérdete.

Az eipeldai : » . . hab mir ein Kapauner mit Müscherln gebn lassen ; aber die muss der Kapauner g'fressn habn ; denn s' warn alle leer.«

A bor viszont fejfájást okoz neki. A vacsora igen drága :

Kérdezvén a' kelnert, az egybe így felelt,
Nem sok, tsak hat arany ; a' hideg majd ki lelt.

A bécsi olcsóbb : »So ein Suppeh kommt halt just auf ein Dukatl.«

A vacsoráról a tánczterembe megy :

Ezek így történven a' tántz palotába
Ki mentünk ; 's meg vontam magam egy szuglyába.

»Drauf bin ich wieder in den Saal hinabgangen . . . ich hab mich in ein Winkel hingezt.«

Mihamar elhagyja a vigadót :

Ott hagytam én a' Bált, és haza siettem

»Jetzt hat 's mich nimmer g'litten. Ich hab geschaut, wie ich ein Loch zur Reduti hinaus find ; und da bin ich wie neu geborn gwesen, wie ich in d' Luft g'kommen bin.«

Megnézi a »Hetz«-et is :

Pestre általmentem, hogy ottan láthassam
Vadak viadalát', s magam mulathassam,
Hetznek híjják : miből áll ez, megtudhassam,
Otthonn a bírának, mit láttam, mondhassam.

Láttam, hogy tizenkét *pántzéros* kutyával
Vivott egy Oroszlány ; de hármat farkával
Agyonsujtott, egyet az első lábával
Megnyomott, hogy béle kijött párájával.

Mégis ölte volna tán mind a' kutyákat
De hogy hánytak reá sűrűn Rakétákat,
Elnem szenvedhetvén a sok tűzszikrákat,
El szaladt, rá vonták a' vasas táblákat.

Ezután jöve ki egy nagy izmos *medve*,
Vén volt ez, játszani nem is volt nagy kedve ;
De mégis fel volt ez haragra gerjedve,
Mert sokszor kutyáktól volt már megijedve.

Hetz Mester négy ebet reája botsátott
Egygyet ezek közül pofon ez úgy vágott,
Hogy tíz lépésnyire ez tőle karikázott
Egygyet megölelvén, bűdöst abból rázott.

Más két szelindekek füleit ragadták,
Szegény fáradt medvét a' földre levonyták ;
De a rietz Legények meg szabadították
Szokott barlangjába be is botsátották.

Bocsátottak osztán egy nagy szilaj bikát,
Négy közzül hol egyet, hol a másik kutyát.
Ugy fel hajigálta, mint fel hányják labdát,
Hogy megdöglött ; ezen által döfte szarvát.

Ujra friss két kutyát reá eresztettek
Ezek füleire hogy rá semeztek
Megtarták, mind bika, mind kutyák reszkettek,
És azért is vele már nem veszekedtek.

Ugyanez a leírás az eipeldauinál : »Endlich hab ich auch einmahl ein Hetz gsehn, das ist was schöns, Herr Vetter ! und das verdient schon allein, dass einer auf Wien reist.

Da ist ein Bär herauskommen, und drauf wieder ein Bär, und dann wieder ein Bär — O Herr Vetter ; ich hätt mein Leben nicht glaubt, dass 'z Wien so viele Bären gäb. Und was das für gute Thier sind ! Haben ihnen d' Hund beym Raufen d' Bratzen fast ins Maul gsteckt, und sie haben doch keinen gbissen. Hernach haben s' ein Wildsau auf den Platz lassen, die hat ein Hund in den Bauch *hineingeschlagen, dass ihm d' Darm heraus ghenkt sind* und da ist den Frauenzimmern so leid g'wesen, dass s' alle durch d' Waderl¹ gschaut habn. Da sind hernach zwey andere

¹ Legyező.

Hund herauskommen, die habn ein jeder ein *Mieder* anghabt,¹ und puf habn s' d' Wildsau beim Ohrwaschel gfangen. Da hat alles gschrien, brafo! brafo! und d' Musikanten habn dazu d' Trompeten und Pauken gschlagen; akurat wie bei der geistlichen Disputation, wo mich der Herr Vetter einmal hingführt hat.

Ein Ochs, Herr Vetter, ist auch da gwesen; *dem habn d' Hund alle beide Ohrwaschel wegbissen*, und der hat noch einmal heraus müssen, und wie d' Hund keine Ohren mehr gfunden habn, so haben s' ihn beym Schwaf gfangen.« s. i. t.

Úgy mint a feleskei nótárius, az eipeldai is gúnolja a városiak ruháját. A férfiakról pl. így szól:

»D' Mannsbilder soll der Herr Vetter erst sehen. Die tragen jetzt lauter lange Weiberröck, und die gehn ihnen bis auf d' Fersen, damit man 's nicht sieht, dass s' keine Wadel mehr haben; und der Kopf steckt in ein hohen Krag drin, wie der Stössel in einem Rührkübel. D' Schenkel sind ihnen auch ausgronnen. Deswegen ziehn s' jetzt sechs Paar Hosen über einander an, und die liegen so fest auf einander, wie die Haut an einer Mastsau. Und die Talia geht hinten so eng z'sam, dass man glauben soll, sie habn nicht einmahl ein Darm im Leib. Wie ich 's letzte Mahl z' Wien war, sind die kleinen Kindersteckerl Modi gwesen, jezt aber tragen s' lauter Fleischhackertremmel. Ich bin völlig erschrockn, wie ich das erste mahl bey der Nacht einem mit so einem Knittel begegnet bin; Das ist ein Hundschlager oder gar ein Strassenrauber hab ich mir dacht, und hab 's Fersengeld gebn: aber jetzt seh' ich, dass so gar d' gnädigen Herrn solche Drescher-Flegel tragn... und Hosen tragen s' jetzt, wie s' einmahl der Hanswurst getragen habn soll.«

Hasonló gúnynyal szól a nők ruházkodásáról is:

»D' Frauenzimmer sind nicht mehr z' kennen, D' Gschwulst, die s' am Hintern ghabt habn, hat sich alle in den Hals hinauf zogen. Der ganze Krag ist so angeschwolln, dass s' kaum mit dem Kopf heraus gucken können, und da sehen s' accurat aus, wie ein Brutgans, die auf den Eyrn sitzt.

D' Haar sind ihnen auch alle ausgegangen, deswegen tragen s' jetzt lauter Paröcken, und da habn s' just so ein Gesicht, wie im Schutzensgelfest bey uns die Engeln in weissen Paröcken.« Vagy:

»Jetzt haben wir endlich einmal ein schön Tag ghabt, und da hat mich der Vetter in den Augarten gführt, und da sind d' Fraunzimmer alle in der Maskera gwesen, wie auf der Redut.

Einige tragn ein umg'kehrts Salzdessel auf 'm Kopf; andere ein ganzen Blumenstock; eine hat ein *Kasket* auf, wie d' eisernen Männer, die im Zeughaus stehn, und die dritte gar ein türkischen Bund.

¹ Was nicht noch? *Panzer* werden's gwesen seyn, wie alle Schweinfanger tragen, die der Pachtung zugehören. (Richternek, mint a levelek fictiv kiadójának jegyzete.)

Dort kommt eine mit fliegenden Haarn, wie s' aus 'm Bett aufgestanden ist, und hat den Leib in gefärbts Leinlach eingewickelt, und gleich daneben ein andere, der d' Schneckerr-paröckn bis auf 'n Hintern geht.»

Zajtay uram meglátja a pesti nőkön, hogy arczuk festve van :

Tzinóberrel festett vala két artzája
Kitetszett, hogy e nem természet rózsája.

Az eipeldauai másképp okolja meg :

»Aber schämen müssen sich d' Fraunzimmer doch ein Bissl ; denn sie sind alle so roth im G'sicht, wie ein Maschanzkerapfel.«

Udvarlók egyformán körülveszik a fővárosi nőket az utcán mindkét íronál :

Sok gavallér szívét ez fel gyullasztotta,
Appetitussától, 's álmától fosztotta

Most is hárma ötet láttam kísértette,
A' melly leg tzifrább volt jobb karján vezette
A' más előtte ment és kiterjesztette
Paraszolját, képét a nap nem érhette.

»Ihren Amanten hat auch jede bey sich, und da wird was glacht und g'spenzelt. Nichts geht ab, als 's Gflorene und der Pantsch, und man sollt schwörn, man ist auf der Redut.« Majd : »Mit dem Untergstell bey den Frauenzimmern muss 's jetzt übel aussehn ; denn sie gehn alle mit Stecken ; und da habn s' ein *Parisol* dran gmacht, damit s' ja kein Sonn anscheint, und ihnen d' weisse Farb verbrennt.«

Az idegen divatcikkek nevének gúnyos használatát is az eipeldauitól tanulta Zajtay uram. Mint Richter, Gvadányi is idegen szavakathasznál, »melyek exoticumok« és jegyzeteiben »azoknak megmagyarozását« adja. A barbarizmusokat és a francia szavakat magyarosan írja le, ú. m. Richter németesen. Az eipeldauai használja mindig kiemelve a »módi« szerint való szavakat : Assamblei, Tiné, Suppeh, Bontoni, Bas de de (pas de deux), Parti blaisi, Pirro (bureau), Ragu, Parisol stb. Többször egyenesen átveszi tőle Gvadányi az idegen nevekkal való szójátékot. Pl. :

A ruhámnak színét hijják *kaka düfen*

Kaka düfen színe, de bűdös ez a szín,
Ezt magán viselni nem öröm, hanem kín.

Az eipeldauai : »Auf ihren Hüten und Hauben tragn s' jetzt lauter gelbe Bandl, und die nennen s' d' Naturfarb ; und die sieht wirklich so natürlich aus, wie ein gewiss Ding, das von kleinen Kindern weg geht. Nu was wärs, wenn 's so aussähe, wenn 's nur gut steht. Habn nicht schon unsre Frauenzimmer einmahl 's *Gaga Dophän* und 's *Mertoa* gtragn ?«

Ugyanilyen a *chapeau pas-divaton* való gúnyolódás :

Harmadik *sapó pá* körülötte sétált
Mint bibitz a hanton, olyanformán ugrált.
Szeles volt, azért is, ha beszélt, kiabált
Tzigány hideg törte, reszketett, ha megállt.

A »kiadó« megjegyzése : »*Sapó pá* annyit téssen, hogy a fejére nem teszi kalapját, hogy a frisura meg ne romoljon, hanem a hóna alá.«

1 Mit einigen (t. i. Herrn) muss 's aber gar übel im Beutel ausschauen ; denn sie gehen ohne Hut herum, wie bey uns die Kirchendiener.«

A »kiadó« itt is jegyzetet tesz : »Die jetzt *Schapopa* gehn, das sind g'rad vornehme Herrn. Es geschicht aber nicht aus Höflichkeit dass s' den Hut untern Arm nehmen, sondern damit sie sich auszeichnen, und damit man s' kennt, wer s' sind.«

A nótárius azért jó Budára, hogy tanuljon s előkelőbb állást szerezzen. Az eipeldauai is azért megy Bécsbe, hogy művelődjék és állást szerezzen. Kap is egy »karakterit,« állást, míg Zajtay uramnak ez nem sikerül.

A nótáriust hazautazásra a kitörni készülők török háború készíti. Az eipeldauinak is sok gondot okoz a háború híre. »Von ein Türkenkrieg reden s' immer.«

A peleskei :

Igy beszélvén láttam ; egygyik kurir Bétsbe
A másika pedig sietett Berlinbe. . .

Az eipeldauai : »Vorgestern ist hier ein Kurier eingritten.
— Das war ein Lärm ! . . .«

A falunak is lesz most gyakran gyűlése
Lesz a rekrutának fogása, szedése,
Mind én fejemen áll ezek rendelése,
A rekrutáknak is madzaggal mérése. stb.

»Es gibt aber auch einige Bürger, die schrecklich über 'n Krieg jammern, weil er ihnen 's Brod schmälert. — Der Krieg muss ihnen 's Brod aber nur an Werktagen schmälern ; denn sobald ein Sonn- oder Feyrtag kommt, so fressen und saufen s', dass sich der Tisch biegt.

Wieder andre Bürger sind nur so lang gute Patrioten, bis man ihnen ein Gselln oder Lehrjung zum Recruten wegnimmt, dann fangen s' an z' jammern, und über den Krieg z' schreyn. Die müssen aber kein Kreuzblattl lesen, sonst würden s' ja wissen, dass in Frankreich so gar d' Master d' Flinten auf den Buckel nehmen und ins Feld ziehen müssen . . .

Ich glaub nicht, dass wir so bald Fried kriegn ; denn s' heben immer noch Rekruten aus. Sie nehmen jetzt auch sogar d' inländischen Tagdieb weg, wenn 's kein Livre anhabn...» Az eipeldauai is tudja a diplomáciai összefüggést :

»Aber, wie mir der Wiener Herr Vetter gsagt hat, solln d' Franzosen doch stark ausgedient habn, und einige Wienerdamen solln ihnen so Feind worden seyn, dass s' aus lauter Hass gegen die Franzosen anfangen Deutsch z' lernen.«

Látnivaló, hogy az eipeldauinak is ugyanaz a nemzeti tendenciája van, mint a peleskeinek. Szól az idegen ruha ellen, az idegen tánczok ellen, a hódító idegen tánczosnő ellen, a ki után mindent »à la Figano« neveznek el, az idegen szokások ellen, a külföldieskedő beszéd mód ellen, egyszóval mindkettő a haza sorsa iránt való közöny ellen intézett szatira. Mint a nótárius, az eipeldauai is, keserű gúnynyal kel ki : »Aber warum, wird der Herr Vetter sagen, wird man denn z' Wien ausgelacht, wenn man juchazt und ein guter Patriot ist. Das ist mir selbst spanisch vorkommen, bis mir 's ein braver Herr g'sagt hat, dass 's jetzt z' Wien kein Modi ist ein Patriot z' seyn.«

Mindezen vonások alkalmasak voltak, hogy mindkét mű rendkívül népszerűvé legyen. Az eipeldauai leveleket is utánózták mindenfelé s a mint nálunk megírták még a Gvadányi-féle Elmélkedések és a Végrendelet előtt a nótárius pokolbamenetelét, az eipeldauai nyomában is egész sereg utánzat és folytatás nőtt pl. Traum eines Eipeldauers stb.

Gvadányinak főforrása, mintája tehát Richter műve volt. Ezenkívül merített még a nótáriusféle typus egyéb feldolgozásaiból is. Így pl. DELISLE Arlequin sauvage-ja több pontban mutat egyezést Gvadányi művével.

Gvadányi azonban nem ebből merített, hanem egyik származékából, melyet HEUFELD Ferencz bécsi író adott közre »*Der Bauer aus dem Gebirge in Wien*« czímen. Itt Hans, a salzburgvidéki paraszt, Bécsbe kerül, de útközben zivataros, koromsötét éjjel sáros vízbe fordul szekérével, úgy mint a nótárius a Csörsz árkába. Bécsben csakhamar ellenségeket szerez magának azzal, hogy a bécsiek szokásait kigúnyolja. Hans, úgy mint a nótárius, ismerősénél lakik Bécsben, de szókimondó hajlamánál fogva sok kellemetlenséget szerez magának és gazdájának. Gúnyolódik a városiak ruháin, mint Zajtay uram ; először a férfiakén. Kezdi gazdáján, Hornschildon, folytatja egy Wihar nevű magyar lovaskatonán, a kivel majdnem pórul jár. Zajtay uram így szól :

Mondám uram német ha venne magára
Magyar dolmánt, övet, felül a plundrára
Húzna sárga tsizmát azután lábára
Kérem nézhetne-é nagyobb maskarára.

A vidéki, Hans, csakugyan »Maskera«-nak nézi Wihar magyar ruháját, épúgy, mint a nótárius a pestieken bohócruhának mondja az »ánglus rongyát.«¹ Azután áttér a nők ruháinak gúnyolására, nevet s bosszankodik a sok pántlikán és a divatos complimentírozáson. Maga is beleszeret egy leányba, de észreveszi, hogy festve van az arcza, elveszti kedvét, elbúcsúzik jóakarójától, a ki tartóztatja, s visszatér falujába.

Ebből a darabból, a mely sokban emlékeztet Rousseau »Devin du village«-jára, vette Gvadányi művének szélesebb keretét. Itt találta azt, hogy a viszontagságosan a fővárosba ért vidéki jó ismerősénél szállva meg, ezt kellemetlen helyzetbe hozza szókimondásával. Ez a Hans, bár gorombán mondja meg véleményét, mindvégig rokonszenves marad s a városiak igazat adnak neki. »Er hat Recht . . .« ismétlik a kigúnyoltak is. Végül megcsömörlik a városi cifraságoktól s hazatér. Azt, hogy a török háború készíti a visszatérésre, Gvadányi az eipeldai leveleiből vette hozzá.

Gvadányi forrásainak közös vonása a montesquieui és rousseau-i szatira a városiakról. Egyikben sincs azonban az utazás oly epikus kényelemmel részletezve, mint a Peleskei Nótáriusban.

Négyesy László felveti a kérdést, hogy »egy nemrég még nemzetközi családnak, egy jövevény-családnak a sarja honnan gyűjti össze magában ama nemzetietlen korszakban a magyar természetnek azt a teljességét, világlátott ember létére a magyar ősi vonásainak oly rajongó megbecsülését, hogy aztán ő lesz egy évtizeden át a nemzeti visszahatás leghathatósabb szavú költője.« — Feleletül részben a családnak anyai ágon magyar származása szolgál, részben a költőnek tizenhét esztendei szolgálata Szatmár-, Bereg-, Ugocsa- és Máramarosmegyékben, a hol megtelt a magyar természetnek és életnek képeivel.² Ezek a belső források.

A fenti összevetésekből viszont kitűnik, hogy honnan vette Gvadányi főművének hőjét, tárgyát és nyerses, szatirikus hangját. A Peleskei Nótáriusban torzítva bemutatott bajok nemcsak nálunk voltak meg, hanem Ausztriában épen úgy, mint Németországban és Franciaországban, a hol szintén kigúnyolták a fővárosiak hazafiatlanságát, külföldieskedését és egyéb fonákosságait. Gvadányi használta e szatirákat s művének főalakját, formáját, anyagának egy részét ezekből merítette. A közkedvelt szatirák mintájára támadást intézett azon bajok ellen, a melyeket külföldön ostromoztak s a melyeket nálunk is észrevett. Mint

¹ Abban az időben az osztrákok hasonló ellenhatást kezdtek a magyar ruha ellen, mint a milyen nálunk volt a német ellen. L. Richter fentebb említett értekezését.

² Magyar Remekírók 6, 7. l.

amazok, Gvadányi szatirája is éles volt s megfelelt jellegének : Mordet ut sanet.

Forrásainak kimutatása meg fogja változtatni a Gvadányi-ról tartott eddigi felfogást, a mennyiben Széchy Károlynak Becsky Györgyre vonatkozó hypothesise esik ; kitűnt, hogy Gvadányi művének hőse, a kitűnő hálás typus nem az ő képzetének találmánya, mint Arany gondolta. Ővé azonban ebben az alakjában, mint Zajtay nótárius, a ki felmegy megnézni Budavárát s egy sereg jóízű magyaros életképet mutat be útjáról. A pesti nótárius nem Gvadányié, a falusi, a lóháton utazó jegyző azonban az ő alkotása. A költő-tábornok főérdemei, melyekben eddig irodalomtörténeti jelentőségét láttuk : a magyar vidék és nép hű, realistikus rajza, az életképek jóízű előadása, a korabeli társadalom kitűnő torzképe s a hazafias célzat ezek után csak annál realisabban lesznek értékelhetők.

GRAGGER RÓBERT.

BALASSI BÁLINT IRODALMI MINTÁI.

(Befejező közlemény.)

II. A nemzetközi szerelmi költészet hatása Balassi lyrájára.

I. Általános hatás.

Túlzás volna azt állítani, hogy Balassi minden sora átélte érzelmek kifejezője. Ez a felfogás anachronizmus lenne a XVI. századdal szemben. Balassi és kora költői célja és ideálja nem lehetett olyan, mint a mai irodalomé.

Balassi általános írói modora és költői felfogása kétségbevonhatatlanul és legvilágosabban ott tűnik szemünkbe, a hol a közvetlen érzelmi ihlet hiányzik: a bókversekben és az idegen anyaghoz fűzött betoldásokban.

Balassi költészetében erősen érvényesül a hódító célzat, az udvarlás.¹ Versei másolója megjegyzi, hogy Balassi énekeiből meg lehet tanulni, mint kell az embernek szeretőjéhez könyörögni, ha az vad és kegyetlen hozzá. Rímait a Júlia-cyclust teszi a költemények középpontjává s az ő tipikusan humanista lelke legjobban a változatos és szellemeskedő könyörgésekben, fegyvertekben, dicséretekben és hízelkedésekben gyönyörködik.

Balassi ezeket a hódításra szánt költeményeket tényleg el is küldte. Cháky Borbálának levélformában könyörög. Az egész Júlia-cyclust Balassi saját vallomása szerint darabonként küldte meg Júliának, azaz Losonczy Annának. Balassi elhagyta Losonczy Annát Dobó Krisztina kedvéért s most érezve helyzete nehézségét, egy egész sereg költeményt ír hozzá, hogy hajdani kedvesét megengesztelje. A XLI. költeményről címe azt azt mondja, hogy »írva küldötte volt« Júliának, az LV. graumentuma különösen kiemeli, hogy »mindezekre is a versszerző találmányokra, kiket a könyörgése után ide írt... Júliától sem izenetben, sem levélben semmi választ nem vehetne...« Az LVI. címe hasonlóan nyilatkozik s hogy semmi kétségünk ne

¹ V. ö. már Kardos Albert: Egy Phil. Közl. 1897. 283.

legyen, az LI. és LVII. könyörgésben a verssorok közt emlegeti hasztalan küldözgetéseit :

Hogy nem szólhatok, mégis csak irok, de leveleimre
Csak választ sem téssz sőt reám néssz mint egy elvetettre (LI),

... Sok könyörgésemre, szép leveleimre csak választ sem téssz
[nekem (LVII.)]

A kódex latin argumentumai is hangsúlyozzák, hogy »Frustra omnibus rationibus incendendae Juliae tentatis, ardentissima precatatione eam in sui amorem allicere conatur, variis ad persuadendum exemplis allatis.«¹ Végre belátja kísérteli sikertelenségét, felhagy a versírással és egy búcsúszóval befejezi a cyclust : »Videns Juliam nec oratione nec ratione in sui amorem inflammari posse : questubus miser coelum, terras et maria implet ; pollicens indignabundus se nullum carmen Juliae gratia deinceps cantaturum.«²

S a Júlia-cziklus ebből a szempontból nem kivételes jelenség. Már csak tartalmuk szerint is udvarló versezeteknek kell tartanunk a Bebek Judithhoz, Morgai Katához, Cháky Borbálához, Krusith Ilonához, egy bizonyos Sofiához és Margarétához írt sorokat.³ Maga ez a hódító szándék már kényszerítőleg hat valamelyes közhelyszerűség kialakulására. Ezeknél a futólagos udvarlásoknál mélyebb érzelmek nem vezethetik a levélíró tollát, hízelegnie kell, mert hódítani akar ; tehát túloz és idegenből hozott galantériát alkalmaz. Még ahol komolyabb is az érzelmi alap, mint a Júlia-cyclusban, az érzelmi élet mozgékony-sága nem áll arányban az alkotás tömegével és céljával. Udvarolni, hódítani, engesztelni, rábeszélni nemcsak érzelemmel lehet.

Az udvarló verselés kétségbevonhatatlan példája a Krusith Ilonához írt költemény. (XXII.) Biztos adataink vannak arra, hogy Balassi nem szerette a Krusith-lányt, csak kérőjeként szerepelt. Saját vallomása szerint a lány meglehetősen hidegen hagyta. Bálint négy évig szerette volna húzni-halasztani a ház-tűznézést ; mindenféle kifogása van öccsével szemben, a ki e házasságot hamar nyélbe szerette volna ütni. Talán egy régebbi viszonya is akadályozta. El se akart látogatni Krusithékhoz. Végre mégis tett egy futólagos látogatást, de Ilona mégsem lett az övé.⁴ E látogatás alkalmával írhatta hozzá a költeményt, melylyel magához akarta lánczolni a lány szívét.

¹ Szilády Bal.-kiad. 301.

² U. o. 303.

³ Szilády Bal.-kiad. VI., VII., XIV., XXIII., LIX. és LXXI.

⁴ V. ö. Erdélyi Pál : Balassa Bálint (Tört. életr.) 86—88.

Ebben a versben benne van a humanista »vertengés« egész felfogása és kifejezőkészlete. Nincs egyetlen sora, a mely közhely ne volna, egynéhány reális adatot levonva, a mely a körülményekből folyik. Balassi egyszerűen egymás mellé rakja a hódító fogásokat.

Első tekintetre szembeötlik a gyötrődő hang, vagyis inkább a gyötrelmet kifejező szavak halmaza. A szerelmes, kit új kín gyötör, szörnyű halállal hal meg Ilona kegyetlensége miatt, de nem bánja, csak egyszer ölelhesse szeretőjét.

Ugyanúgy ír Bebek Judit énekében (VI.):

Beteges lölkem ismét énnékem most új szerelemtül,
Mely betegségem támadott nékem az tekintetibül,
Kinek személye, maga tartása engemet most megöl.

Zsófi nevére (LIX.):

Szerelem istenném Vénusnak ereje most megkörnyékezett,
Elméem nagy bánatban, szívém is új lángban egy szép szűz miatt veszett ...
Oh véghetetlen kín, kit angyali szép szín víg szívemre bocsátott,
Immár orvosságot hol leljek gyógyítót bűm ellen, ki rám jutott,
Ha súlyos szerelem kinnal sújtól engem, búra esmét fordított.

Vagy de Virgine Margareta (LXXI.):

... Az minthogy újabban engemet is mostan egy nevendéken szép szűz
Két fekete szemmel, mint fényes fegyverrel már szörnyű halálra üz ...

A »szörnyű« állapot festését egyenes szemrehányással vegyíti: nem illik, hogy szerelméért úgy kínozza, jóért rosszal fizet. Jellemző paradoxont használ egy helyen (XXIII. 15.):

En szerelmem, gyilkosom ... boldog lések azzal ...

De azért hiszi, hogy még megszanja. S erre következik a kegyes szépségének magasztalása. Termete, erkölce, de főleg gyújtó hatású szemei kerülnek szóba. Állandó elemként szerepel a névből faragott bók, a mi stereotyp középkori ízlésű fogás. Marullusnál kétszer is megvan (Speyeri kiad. 19. és 33.), Auratusnál (Dorat) is (Del. Poet. Gal. I. 276. és 280.), de a németeknél is ismeretes a »namenlied«-ekben. Bebek Judittal kapcsolatban a bibliai Judit és Holofernes kerül szóba, Margareta neve »szép gyöngy az bölcs deáki nyelvben,« Sofia neve bölcsessége dícséretére szolgál, Krusith Ilona pedig még a trójai Helénánál is szebb.¹

¹ Szilády a *χρῖσος*; szóra gondol, mert a költemény »vezetéknevet« említ, de viszont egész világosan személyről van szó:

Ime lám nagygyal meghaladtad az te szépségeddel
Az kinek nevét viseled te vezetékneveddel ...

Aeneas Sylvius, akitől Balassi e költeményben, mint látni fogjuk, bókjait vette, szintén a trójai Helenát emlegeti.

Szándékosan mellőzöm itt a bókversek egyes kiválóbb részleteit és a bennük észlelhető fejlődést, hogy annál erősebben domborodjék ki a bennük rejlő conventionalismus, a mely különben már írásuk körülményeiből is folyik.

Másfelől ugyanarra az eredményre jutunk, ha azokat a költeményeket vesszük szemügyre, a melyekben Balassi idegen mintákhoz a magáéiból is hozzátold valamit. Ezek a betoldások is, mint a bókversek, azért fontosak, mert arról tesznek kétségtelen tanuságot, hogyan ír Balassi, ha nem önálló inspiratio hatása alatt áll.

A XLIX. költemény német eredetijéhez, melyet alább bemutatok, Balassi a következő versszakokat toldja hozzá :

(Szemei) Az én szerelmesem háládatlanságán,
Szívem gyúladásán, szörnyű kínjain, búán,
Sok könnyvet hullatnak csaknem kiapadván.

(Tüze) Noha lángját ennek senki sem láthatja,
De azért lelkemet fogyatton-fogyatja,
Soha semmi bennem már meg nem olthatja.

Ha ki akar látni egy nyomorult lelket,
Nézze az én árva keserves fejemet
Kit szerelem tüze csaknem hamuvá tett.

Ég olthatatlanul bűzgő szerelemben,
Bízik csak egyedül egy vidám kegyesben
Kinek ajánlotta életét kezibe.

(A kínok oka) Igaz szerelmemért, de lá mennyi kint ad,
Ha szolgálatomért egyszer jó szemmel lát
A helyett viszontag érzem ezer kínját.

Ime a Júlia-cyclus és általában esdeklő versei alaphangja : »Rettenetes« kín, láng gyötri, olthatatlan belső tűz emészt, a mely csaknem hamuvá égeti s ennek oka csupán a szívtelen kegyes, a ki nem méltányolja hű szolgálatát. Az Angerianusból fordított (XLVIII.) Júlia és Cupido versengése nem ott zárul, a hol a latin eredeti, hanem annak rövid epigrammatikus csattanóját három teljes strófával helyettesíti, a melyekben ismeretes panaszeit adja elő.

Ez kegyesnek légyen, mind fejem s mind lelkem maga kótyavetyéje,
Szép szeme láttára (ám) csörögjek vasban, legyek kin szenvedője,
Csak öröm mondani, hogy magamat kötni látám nagy szerelmére . . .

Vidám Juliának, kinek víg voltának, oh hogy én akkoron hűk,
De kegyesnek tetszék, hogy keziben juték s nem is tudtam, hogy oly szűk
A kegyes szerelmes, ki miatt vagyon már rajtam bonthatatlan nyűg.

Julia kezébe, szörnyű tömlöczébe fejem miképen esett,
És hogy nem könyörül rajtam, kiki ebből könnyen értelmet vehet ;
Az oly kegyetlentül, ki szemeivel őt, az isten ójjon mindent.

Vegyük a szemei hatalmára vonatkozó betoldást (XLVII. 3. vsz.) vagy az ovidius-propertiusi contaminációhoz csatolt önálló szakokat (Coel. XII.),¹ vagy a fülemile-párhuzamba költött sorokat (XLI. 3., 6., 12., 15., 18.) stb. mindegyikben ugyanazok a »vertengések«, esdeklések és szemrehányások, igen sokszor ugyanazokkal a szavakkal.

Ilyen módon, mint a humanistáknál, egész rendszerré válik az udvarlás. Ezért emlegetik oly gyakran a troubadourokat és a minnesängereket Balassival kapcsolatban. Gajári Lajos (Egy. Phil. K. 1886.) egyenes hatásukat keresi. A párhuzam nincs is minden alap híján, mert Petrarca s így követőire, az olasz költőkre és a humanistákra a troubadourok erősen hatottak, de Balassi csak olyanféle közvetett rokonságban áll velük, a milyen pl. a marinizmus vagy a német gáláns lyra és troubadourok közt van.

Ebben a rendszerré vált udvarlásban a szerelmes rabul ejti, tömlöczbe veti, bilincsekbe veri a költőt.² Ő azonban örül a fogásnak és híven szolgál,³ mert reméli, hogy az imádott megszánja, ha majd megismeri szerelmét.⁴ Különben el kell pusztulnia. Így vagy amúgy, mindenképen mondani fogja a kegyes: »ez bizony igen szeretett engem«. Tanulságos ebből a szempontból pl. a Bebek Judithoz írt versezet két józanul fontolgató versszaka (VI.):

Wigh lészen kedvem, ha ő magához engemet kötelez,
Ha néha-néha gyötreni fog is, tudom megkegyelmez,
Mert hív szerelmem nálad énnékem nagy jó kedvet szerez.

De az én dolgom, mint lenne vajjon, ha nem kelltnék?
Megójon engem attul az isten, mert én úgy nem élnék;
Most ha így vagyok és az is tertínik, osztán hová lennék.

Emellett azonban sürget, türelmetlenkedik is a szerelmes. Élete már nem ér semmit,⁵ szörnyű lángok,⁶ rettenetes kínok gyötrik s oly tűz emészti, mely kívülről nem látszik ugyan, de belsejét annál jobban dúlja.⁷

Kegyese szépsége, szeme, magatartása megöli.⁸ Éjjel-nappal tart kínlódása,⁹ a világnak nincs már öröme számára.¹⁰

¹ A források szembeállítását l. a köv. fejezetben.

² Utalásaink nem kimerítőek. V. ö. Szilády jegyzeteit. XIV. 20., XVIII. 6—10., XXI. 30., XL. 30., XLI. 16., XLVIII. 11—12., LIII. 12.

³ X. 15., XIV. 21., LVIII. 27., és 30.

⁴ IV. 72., XXI. 20.—27.

⁵ IV. 17., LVII. 1.

⁶ IV. 2., XIV. 31—32., XL. 35., XLIII. 8., 15., XLIX. 7—9., LVI. 10—21., LVIII. 9—12.

⁷ XIX., XLIX. 10—12.

⁸ IV. 44., VI. 2., XLIII. 15., XLVIII. 18., LIV. 18., 21., LVIII. 31.

⁹ XIV. 44., XVIII. 10., XVI., XX.

¹⁰ XXXVIII. 20., XIII. 40., XXXIX. 1., LVI. 10.

Ha elválik kegyesétől, olyan, mint a lélek nélkül maradt test.¹ De a kegyes jó helyett rosszal fizet, méz helyett mérget ad,² örömet leli kínlódásában,³ kegyetlen mint a párducz, keményebb⁴ mint a szikla és ő nem tud semmit se tenni ellene, mert rabja, azt teheti vele, a mit akar.⁵

Pedig szépsége nem fér össze kegyetlenségével;⁶ ez a szépség oly végzetes erejű, hogy mindenkit megejtene;⁷ a többi szűznél összehasonlíthatatlanul szebb⁸ s azért mindekit elhagyott miatta.⁹ Beszédében méz folyik,¹⁰ ajka mint a cseresznye, foga mint a gyöngy stb., általában mennyei szépség.¹¹ Ő egyetlen vigasza, szerelme, támasza, reménye, éltetője, betegségének orvosa és mégis gyilkosa, kínzója, legnagyobb ellensége. Egyegy kétségbeesett felkiáltás vagy a lemondó megalkuvás zárja be a szemrehányások sorozatát. Sokszor inkább kínlódik, meghal, csak meg ne utálja, el ne felejtse, csak egy jó szót venne tőle.¹²

Mindezért Cupido felelős, a kegyetlen gyermek. Ő gyűjtja fel nyilával és fáklyájával szerelemre,¹³ ő metszi fel a szívekben a kegyes képét,¹⁴ s neki áll hatalmában a kegyetlen szerelmezt is lánggra lobbantani;¹⁵ őt feddi a meg nem hallgatott szerelmes és ő vigasztalja a panaszkodó, türelmetlenkedő beteg költőt.¹⁶ Mindent fölényesen intéz, mert hatalma mindent, még Mars istent is lenyűgözi.¹⁷

Már ebből az összeállításból is kitűnik, hogy nemcsak a felfogás lényegében, hanem a kifejezésben is észrevehető a nemzetközi sablon hatása. Balassinál is általában a túlzás érvényesül. Maga az alaphang olyan fokon áll, a kétségbeesés oly erősnek és a hódolat oly mélynek igyekszik feltűnni, hogy más kifejezési forma, mint a superlativus, nem is jöhet szóba.

A XVI. század sajtósági műfaja, az Echo két példánnyal van Balassinál képviselve. Az egyik (LIV.) teljesen a fennemlített esdeklő stílus terméke. Annyi bizonyos, hogy nagyon

¹ IV. 66., Coel. XVI. 55—63.

² IV. 42., VIII. 22., X. 17—20., 22., XX. 14., LVII. 8.

³ X. 5—9., 21.—24., LV. 6., 11., LVII. 4—6.

⁴ X. 21., XXI. 20.

⁵ IV. 52., XIV. 19., 22.

⁶ XL. 32., LIV. 17., LVII. 28.

⁷ IV. 30., VIII. 35—36., X. 25—26.

⁸ III. 18., VI. 6., VII. 25., Coel. IV. 31.

⁹ II. 7., XXIII. 38., XXIV. 17.

¹⁰ XXXVII. 9., LVI. 8., LX. 14.

¹¹ XXXVIII. XL. 27., 31., LIV. 40., 41., LVII. 25—30., LIX. 4.

¹² IV. 37—38., XIX. 26., LII. 31—33.

¹³ II. 1., XXXV. 13., XLVIII. 2., LII. 11., Coel. I., Coel. IX. 19.

¹⁴ XXXVII. 25., LV. 18., XL. 13., LVIII. 16. és 35.

¹⁵ XXXVII. 19., XL. 15., LII.

¹⁶ XL., LII., LV., Coel. IX., Coel. XII.

¹⁷ Coel. IX. 55.

ügyesen bánik a magyar nyelvben különösen nehezen alakítható visszhanggal. Egyszer azonban ő sem kerüli el az erőltetettséget (18. sor). Szerkezeti ügyessége is számottevő, mert elejétől végig meglepő elevénységgel halad a párbeszéd. Majd gyötrelme okát tudakolja a vándor, majd imádottja keményszívűségét és szerelme végzettségét emlegeti. Tanácsot kér és kap Echótól, sőt az egyiket, mint lehetetlent, vissza is utasítja. A költemény emelkedetten, vigasztalódó és reménykedő hangon zárul. A dialógus ilyen haladása, de különösen Echo váratlan fellépése drámai sajátság s nem lephet meg, ha Balassi drámatöredékében ugyanezt az echós verset találjuk meg Sylvanus monológjába belekapcsolva. A másik Echóban (LXXII.) már nincs ilyen magas célja. Úgy látszik, hogy ebben a versben csak verselő ügyességét akarta ragyogtatni. Minket a szerzés körülményein kívül legjobban a benne használt nevek érdekelnek. *Credulus*, *Aminta*, *Tyrsis* és *Amontán* a pásztorjátékokban sűrűen használt nevek s ha hozzászámítjuk a *Credulus* és Júliának elnevezett drámatöredék neveit: *Sylvanust*, *Briseust*, *Damoetát*, *Galateát*¹ és *Dieromenust*² legalább is a nevek szerint a pásztorjátékok világába jutunk. A pásztorjátékok neveinek nagy része Vergilius eklogáiból származik. Az idézett nevek közül *Damoetát*, *Thyrsist* és *Amyntast* nála is megtalálhatjuk (*Eclog.* III., V., VII., X.), de a többiekkel együtt csak a pásztorálékban.

Aminta pl. Tasso híres darabjának a címe,² Tirsi ugyan csak Tassónál és Poliziano Orfeo-jában, *Galatea* Ingegnerinél (*Danza di Venere*), *Credulo* Castellettinél (*Amarilli*) fordul elő s a *Sylvanus* és *Amontán* bizonyára valamely olaszosabb *Sylvio*-nak (pl. *Argenti* és *Guarininál*) és *Montanonak* (*Guarini*: *Pastor fido*) felel meg.³ Annyi bizonyos, nemcsak a nevek, hanem a hangnem alapján ítélve is, hogy a *Credulus* és *Júlia* rokonait a pásztorjátékok közt kell keresnünk.⁴

A humanista felfogás rokonsága mellett feltűnő, hogy Balassi a renaissancenak egyik tipikus fogását, a mulandóság emlegetését sohasem használja szerelmi esdekléseiben. Nagyon frivolnak tűnhetett fel előtte ez az érv, mert egyenesen az érzéki örömekre céloz, már pedig Balassi költeményeiben hiányzik az érzékiség, bár főmintái *Angerianus*, *Marullus* és általában

¹ E két név saját reconstru'ióm a nyomtatásban használt rövidített alakokból (*Die.* és *Gal.*). Erdélyi Pál (*Magyar Könyvsz.* 1900.) *Dienst* és *Gált* olvas, de a szöveg figyelmes olvasása *Gal.*-ban csak nőt sejtethet.

² Figyeljük meg Balassinál a név s nélküli olaszos írását.

³ Klein: *Geschichte des Dramas V.* A *Dieromenust* *Dieromeno* (*Groto*, *Il pentimento amoroso*) alapján rekonstruáltam. A *Galatea* név Vergiliuson kívül még *Ovidiusnál*, *Propertiusnál* és *J. Secundusnál* is előfordul.

⁴ L. már Riedl Frigyes egyet. előadásaiban.

a humanisták¹ e tekintetben egy csöppet sem tartózkodók. Balassi még leírásaiban is mindössze csak egyszer megy el az érzékiség határáig. A Júlia vadászatában írja (XLI.):

Hevült vala penig Julia sokáig vadak után jártában
Kikapsolá azért hónálfejébe mellyét, — hül szép szellőn, árnyékban...

Ez Balassi hozzátétele (az eredetiben csak »vergit sua lumina« áll), ez is inkább az elbeszélés élénkítésére, mint az érzékiség célzatával van írva.²

A mulandóságot a szépséggel kapcsolatban csak egyszer említi, akkor is önmaga vigasztalására, nem pedig a hódítás érdekében álló érv gyanánt (LV.):

Mondhatatlan szépség, kiben hamar lesz vég s ki idővel elmulik,
Másnak is adatott, gondold meg magadot, kik közül találkozik,
Ki téged szeressen, nem mint ez kegyetlen, ki véled kinnal játszik!

Feljegyzésre méltó, hogy egy Balassival egykorú virágének éppen a renaissance értelmében alkalmazza ezt a gondolatot. Az Eurialus és Lucretia históriájának nótajelzésében maradt reánk ez a két sor:

Időd szép virágát, termeted szépségét szüvem miért hivasztod.

Az ilyen apróbb eltérések azonban nem változtatnak azon a tényen, hogy a nemzetközi szerelmi költészet felfogása és kifejezése Balassi alaphangnemére döntő befolyást gyakorolt. Ugyanaz a hódító célzat van meg nála is és ugyanazokat az eszközöket is állítja ő is e hódító törekvés szolgálatába.

2. A részleges hatás.

A) Propertius, Ovidius.

A külföldi irodalmak hatása Balassira nemcsak általános érdekű, hanem a részletekre is kiterjeszkedik. E fejezet célja eme részleges anyagi hatás kimutatása.

Balassi költeményeiben az ókori latin klasszikusok hatása nem olyan érezhető, mint a humanistáké, de a XVI. és XVII. században Ovidius annyira uralkodik a magyar írók ízlésén, hogy Balassinál sem maradhatott nyomtalanul. Van Ovidiusban a kápráztatóan ügyes forma alatt valami szellemeskedő galantéria, a mi az érzelmi alap hiányával függ össze. Szellemi rokonságban áll tehát a humanista költészettel s érthető az a nagy hatás, melyet a humanista elmékre gyakorolt. Propertius-szal karöltve jelenik meg Ovidius a Radvánszky-kódexben lévő

¹ Különösen Jo. Secundus basiumai.

² V. ö. még a törökből fordított ének (XXXVIII.) tipikusan török 10. sorát.

Balassi-költemények utolsó darabjában. (Coelia XII.) Maga a költemény nem egyéb, mint Propertius és Ovidius egy-egy elégiájának egybekapcsolása, a melyhez még egynéhány humanista közhely járul. A párhuzamot következőképen állíthatjuk össze :

Balassi, Coel. XII.

(A költemény eleje hiányzik.)

1. Ime ez szívembe lövé egyik
[nyílát
Mutatja is rajtam gyermeki
[mivoltát
Átkozott, de bennem elrejtette
[szárnyát.

Már ki nem röpülhet sebesült
[szívemből

5. Viaskodik benne kegyetlenség-
[géből
Testem erőtlennél naponta
[mérgetől.

Átkozott Cupidó mért süllyesz-
[tesz engem
Hová lőtt te szárnyad mire
[heversz bennem?
Szánj meg kérlek engem, látod
[megapedem!

10. Tudod mindenkoron táborod-
[ban éltem,
Abban eleitől fogva vitézked-
[tem,
Miért kínozz engem, ha lám
[meggyőztem!

Lám az vadász ember az
[elfutott vadat
Kergeti s nem bántja az ki már
[megakadt
15. Tudja hogy övé az, kit hálójá-
[ban tart.

Keserves gyötrelmed rajtam
[düheskedett
Látod hogy miattad szívem
[megepedett,
Szerelem ereje mindent tülem
[elvett.

Megváltozott szívem kemény
[kínaidtúl,

20. Vettettem mindennek éktelen
[például;
Vedd el én életem ne éljek
[csodául.

Propertius, Elegiar. II. 12.

13. In me tela manent, manet et
[puerilis imago
Sed certe pennas perdidit ille
[suas.

Evolat heu nostro quoniam
[de pectore nusquam
Adsiduusque meo sanguine
[bella gerit.

Ovidius, Amor. II. 21.

1. O nunquam pro me satis
[indignate Cupido
O in corde meo desidiöse puer,

Quid me, qui miles nunquam
[tua signa reliqui
Laedis et in castris vulneror
[ipse meis

9. Venator sequitur fugientia
[capto relinquit
Semper et inventis ulteriora
[petit.¹

Egyéni hozzáadás. Legfeljebb
halványan jelölve:

Ovid. 14. sor:

...ossa mihi nuda relinquit
[amor.

vagy Propertius 20. sor:
Non ego, sed tenuis vapulat
[umbra mea...

¹ Bizonyára Ovidiusból került Zrinyihez is. (A vadász 49. vsz.)

Sokan kik barátim azon
[csudálkoznak,
Sok könyhullatásim hogy el
[nem olvasznak,
És ennyi ideig is életben tart-
[nak.

25. Az nedvesség tűzzel hogyha
[összetérne
Az én életemnek lőtt volna már
[vége ;
De az tűznek a víz nagy ellen-
[kezője.

- Szívem mert tűzétől ég nagy
[sebességgel,
Viszont gyötretik is sok
[könyvezésekkel,
30. Mert lángodtul gerjed s gyúl
[szüntelenséggel.

Sokan vannak s élnek, kik
[szerelem n' kül
Azokat kínoznád ilyen kegyet-
[lenül ;
Talán jobb hasznod is követ-
[keznék ebből.

- Mert ki seregednek én vagyok
[fő tagja,
35. Rajtam düheskedik mérgednek
[hatalma,
És tovább öregbül életemnek
[kénja.

Inkább kegyelmesen foglalj te
[magadhoz,
És jó kedvet mutass, mint jó
[hív szolgálhoz,
Avagy inkább ölj meg, sokáig
[ne kínozz !

*Marullus: Ad Neaeram (5. Szil.
314.) de még inkább Angerianus:
Ad Coeliam (240.)*

Ni lacrymae fluere, in flam-
[mam totus abirem
Et ni flamma foret, diffuere
[lacrymis
Sic servor lacrymis, sic flamma
[servor. aduror
Aut lacrymer, vitam praebet
[utrumque ; obeam.

Ovid. 15—16. (Prop. is 19.)

Tot sine amore viri, tot sunt
(sine amore puellae ;
Hinc tibi cum magna laude
[triumphus erat:

Vázlatosan Ovid. 23—24.

Me quoque, qui totiens merui
[sub amore puellae
Defunctum placide vivere
[tempus erat.

Propertius és Ovidius e két elégiájának hasonlósága annyira szembevetendő, hogy pl. Némethy Géza Ovidius »Szerelmei«-nek kiadásában azt állítja, hogy Ovidiusnak Propertius költeménye lebeghetett szeme előtt. Közli is épen azt a négy propertiusi sort, melyet Balassi alkalmazásában is megtalálunk. A két költemény feltűnő hasonlósága magyarázhatja meg azt, hogy Balassi bizonyos elemeiket egyesítette. Vagy talán már úgy találta valamelyik humanistánál?

Balassi költeményének hiányzó elejéről nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy Propertius elégiájának kezdetét, Amor

leírását tartalmazta, mert különben a második sornak nem volna értelme:

Mutatja is rajtam gyermeki mivoltát . . .

ami csak a proprius

Quicumque ille fuit puerum qui pinxit Amorem
Nonne putas miras hunc habuisse manus?

sorokra vonatkozhatik.

A két nagy latin klasszikusnak csak e két költeményét találjuk meg ilyen hű előadásban Balassinál. Ez a két hely ugyanis igen szoros kapcsolatban van a humanista költői felfogással, sőt a proprius elégia valóságos műfajjá fejlődött, mert Amor leírásával majd minden valamirevaló humanista foglalkozik. Az olasz Fulgoso a szerelemről írt párbeszédében ezt az elégiát idézi¹ s Kochanowski, a lengyel renaissance feje, szóról-szóra lefordítja epigrammái közé.²

Balassi kedvelt olvasmánya lehetett a Heroidák gyűjteménye. A XXX. vers u. i. némi világot vet Balassi olvasmányaira, az ovidiusi levelekre pedig sűrűn tétetik utalás. Az I., II., VII., XVII., vagy XVIII., XX., vagy XXI. levél nevei fordulnak elő Balassinál. Nem csoda tehát, ha egynéhány reminiscentiát is találunk költeményeiben. Különösen erős az ovidiusi hatás a Cháky Borbálához írt levélben (XIV.):

Ovid. Her. V. 29.

Cum Paris Oenone poterit spirare relicta
Ad Fontem Xanthi versa recurrit aqua.

Bal. XIV. 34.

En szerelmemnek mert akkor lesz vége mikor a folyóvizek
Visszafolyók lesznek s mindenfelé hegyek árkokká lönni kezdenek...³

Ovid. Her. VII. 23.

Aeneam animo noxque diesque refert . . .

Bal. XIV. 44.

Mi oka nem tudom, hogy mind éjjel-nappal szívem téged gondoljon.

Ovid. Her. III. 1.

Quascunque adspicies lacrimae fecere lituras
Sed tamen et lacrimae pondere vocis habent.

Propertiusnál is, Eleg. IV. 3.

Si qua tamen tibi lacturo pars oblita derit,
Haec erit e lacrimis facta litura meis . . .

Bal. XIV. 48.

Ki írta tudhatod, hiszem mert látszanak könyveim ez levélben.

¹ Fulgoso: Anteros ovvero Dialogo contro l'amore. Milano, 1496.

² Fraszki Jana Kochanowskiego. Krakó, 1590. O Milosci (A szerelemhez.)

³ V. ö. Aeneas Sylvius fennebb idézett sorait. (16. old.)

Poetae Ovid.¹ (Leander Heroni.)

Protinus haec scribens felix, i, littera! dixi,
'Iam tibi formosam porriget illa manum.
Forsitan ad motis etiam tangere labellis...

Bal. III. 1.

Eredj édes győőm jutsz majd asszonyodhoz,
Ki viszen tégedet csókolni szájához.....

Poetae Ovid, Paris Helenae 247.

Prodita sunt, meminì, tunica tua pectora laxa
Atque oculis aditum nuda dedere meis,
Pectora vel puris nivibus vel lacte tuamque...

Bal. XLI. 5.

Kikapcsolá azért hónál fejbél mellyét....

Ovid. Amor. II. 5.

1. Nullus amor tantist (abeas pharetrate Cupido)
Ut mihi sint totiens maxima vota mori.
Vota mori mea sunt, cum te peccare recorder
Ei mihi, perpetuum nata puella malum!

Bal. XXI. 1.

1. Nő az én gyötrelmem az én szerelmemről való gondolkod-
[tomban,
Remintelen vagyok, immár csak kívánok jutni hamar
[halálban,
Hogy halálom által, végszakadásom már ennyi sok nyava-
[lyámban.

Gyakran megesik, hogy Balassi érzelmi világából olyan hangulatot ragad ki költői feldolgozás céljából, a melyre már ismer példát az irodalomban. Az ilyen hatást, a mely az anyagi átvételnél költői értékre nézve jelentősebb, *műfaji* vagy *hangulati* hatásnak lehetne nevezni. Balassi észrevéve szeretője állhatatlanságát, finoman elemzi lelkiállapotát: lelke szerelem és bosszúság közt lebeg. E hangulat költői feldolgozását azonban már ismeri Ovidiusból, egy-egy sora emlékeztet is az ovidiusi elégiára: (IX)

Engem most kétfelől hiteget két dolog
Szerelem, bosszúság most bennem fegyvert fog:
Egymás ellen forog
Kítűl szívem hal, vész, mint nád idestova inog.

Ovid. Amor. III. 11.

Luctantur pectusque leve in contraria tendunt
Hac amor, hac odium, sed puto, vincit amor.....
Odero si potero; si non invitus amabo².....

Balassi költeményében szembetűnő az önelemzés sajátságos ovidiusi objectivitása. Nem kevésbé érdekes a műfaji hatás

¹ Balassi idejében aligha különböztették meg a valódiaktól.

² A párhuzamosságot már Bartal Antal észrevette: Egy. Phil. Közl. 1894., 755. Többi párhuzamosítása merész.

szempontjából a szerelmes féltékenységről szóló költeményt (XXVII.) Ovidius egy másik elégiájával (Amor. II. 7.) összevetni. A szerelmes helyzete és hangulata mindkét helyen ugyanaz : minden tettét rosszra magyarázzák.

Nem tudok mit tenni, mint kedvét keresni
Mert ha bánkódom is ládd-e, mire érti :
Ő magát mind gyötri :
Ha pedig örülök, ezt is másra véli.

Nem hiszi, hogy néki s nem másnak örvendek,
Ha víg vagyok azt hiszi, hogy mást szeretek,
Egyebet kedvellek
S ennek megnyerésén örvendek, nevetek.

Ovid. Amor. II. 7.

Si quam laudavi, misero petis magna capillos ;
Si culpo, crimen dissimulare putas,
Sive bonus calor est, in te quoque frigidus esse,
Seu m lus, alterius dicor amore mori.

B) Angerianus, Marullus.

A klasszikusokénál sokkal számottevőbb a humanista-irodalom hatása. Mint tudjuk, különösen Angerianus és Marullus epigrammáiból származik a legtöbb átvétel.¹ Szilády Balassi-kiadásában Angerianustól 14, Marullustól 6 költeményt közöl, a melyek részben vagy egészben Balassinál magyar fordításban megtalálhatók. Ezek bemutatása tehát szükségtelen. Legfőljebb azt említhetjük meg, hogy a Coel. VII. egyik hasonlata is megvan Marullusnál egy olyan hőskölteményben, a melyből már Szilády is közölt egy átvett hasonlatot. (290.)

Coel. VII. :

Mint szép liliom-szál
Ha félben metszve áll
Fejét földhöz bocsátja
Ugy Coelia feje
Vagyon lecsügesztve ...

Marullus :

Tum qualis tenerum caput reflex-
[tens
Succumbit rosa verna, liliumve ...
Ad terram genibus feror remissis.

¹ Marullus epigrammáit 1493-ban adta ki Rómában ; összes művei, melyek közt a Lucretius nyomán írt természethymnusok (Hymni naturales), egy politikai műve (De principum institutione) és egy a menyasszonyához írt szép elégiája a legnevezetesebbek, 1532-ben Bresciában jelentek meg. Balassi azonban valószínűleg az 1582-iki párizsi kiadást használta, melyben Angerianus-szal és Joannes Secundussal együtt szerepel (Tres poetae elegantissimi) s a melynek reproductioja a Szilády-használta 1595-iki speyeri kiadás. Számomra is csak ez volt hozzáférhető. Költeményei egy részét újabban Sathas adta ki a párizsi kiadás alapján. (V. ö. Gaspary : Geschichte der ital. Literatur és La Grande Encyclopedie : Marulle.)

Buchanannál hasonló képpel találkozunk (Epigr. L. I.):

Qualiter ad solem foliis morientibus arent
Candida virginea lilia secta manu.
Paulatim lento sic maceror igne Neaera.
Ut primum radii me tetigere tui.

A XXXVII. ének utolsó versszakával kapcsolatban a Szilády-idézte (288.) epigrammán kívül még egy angerianusi ötletet is megemlíthetünk. Angerianusnál (200.) ugyanis itt egy szobrászról van szó, a ki Coeliát akarja megmintázni. A szerelmes ezt jegyzi meg:

... nil opus est alia tibi imagine pectus
Hoc aperí; in corde est pulchrior illa meo.

Balassinál:

Ez amaz Júlia, kinek ábrázatja mint czímer egy pecsétben
Szívedbe fölmetszve, kibén magát nézze, ha képét tükeriben
Ő látni akarja, mert ott szebben látja minemő színje, képe.

Szilády a jegyzetek természeténél fogva csak azokat a latin verseket közölte kiadásában, a melyek Balassi közvetlen forrásai voltak. De meg kell jegyeznünk, hogy azok a tárgyak, a melyeket költőnk Marullusból és Angerianusból átvész, többnyire többszöri feldolgozásban is megtalálhatók Balassi főmintáinál. Nem ritka eset, hogy a közvetlen forráson kívül ezekből a hasonló tárgyú feldolgozásokból is kerülnek bele egyes elemek Balassi költeményeibe.

Igy pl. Coelia vadászata a Sziládynál (291.) olvasható epigrammán kívül még két feldolgozásban megvan Angerianusnál (187. és 218.), sőt Balassihoz Júlia leírásában innen is került egy pár elem (ló, dárda).

(Ang. 187.): Ibat venatum in sylvas, telumque gerebat
Coelia et alipedi maxima stabat equo.

A Marullusból fordított basium (XVII.) hasonló feldolgozásban megvan Angerianusnál is. (D. P. J: 222. Ad Coeliam.) A fülemülepárhuzamnak (XLIH.) is több mintája van. Tudjuk, hogy Balassi a fülemület a latin költőnél szereplő tücsök helyébe tette. Ebben valószínűleg Angerianus két hasonló tárgyú párhuzama működött közre. Egyik a tengeliczéhez (Ad achantidem 203.), a másik a fecskéhez (Ad hirundinem 206.) szól és a könyvből mindkettő megelőzi a lefordított tücsökpárhuzamot. A fecsképárhuzam végén a fülemüle is szóba kerül:

Tu philomelae loqueris dispendia linguae
Ipse mea, ah demens, fata necemque loquor.

Úgy látszik, Balassitól távol állt az anakreontikák kedvencz dalosa: a tücsök, és költőibbnek tetszett a fülemüle.

A sanyarú állapot párbeszédét, a mely Balassi XLV. énekének eredetije, Angerianus Marullustól másolta. Marullusnál azonban maga Neaera kérdezet és a felelet megannyi szemrehányás. Balassi L. versébe Angerianus két költeményéből kerültek be elemek (Szil. 297.), az LI.-hez Marullus mellett Angerianusnak egy rövid feldolgozását is közli Szilády (296.), Angerianus De sua poena immutabili cz. verse (Ang. 224.) pedig a Balassi-felhasználta De suo amore aeternoval (Szil. 295.) vethető össze.

Ámor leírása (Balassi XLVI.) is kétszer van meg Angerianusnál, egyszer Marullusnál. Ámor képének symbolikus magyarázata különben a humanisták egyik legkedveltebb tárgya. A kép egyes részleteinek allegorikus értelmezését adni élvezetes feladat volt számukra. A magyarázat kétféle lehet: helyeslő és rosszaló. Egyik azt állítja, hogy jól festették Ámort gyermeknek, vaknak, mert gyermekké, vakká teszi a szerelme, a másik meg azt, hogy helytelen a kép, mert Ámor mindenkivel megbír, tehát nem gyermek, mindenkit biztosan talál, tehát nem vak. Az elemzés mindig közhelyek segítségével történik. Érezhető már csak az ellentétes magyarázat lehetőségéből is, hogy milyen önkényesen, a feltett cél érdekében történik a symbolikus magyarázat egyes elemeinek a kiválogatása. E tárgy őse, mint fennebb mondtam, Propertius egyik elégiája (II. 12.). Ő helyesnek tartja Apelles festményét. Ilyen értelemben írja le Marullus (21.), Angerianus (De se ipso et Cupidine dialogus), Paschasius (Del. Poet. Gal. II. 996.), Monerius (Del. P. Gal. II. 665.) stb. Ellenkező értelemben ugyancsak Angerianus (Balassi mintája), ugyancsak Monerius (Del. P. Gal. II. 648.), Corderius Lepidus (Del. P. Gal. II. 417.), Alciatus (Del. Ital. Poet. I. 330.) stb. Ebből az összeállításból is látszik, milyen üres játék ez a magyarázgatás, hiszen ugyanaz az író mind a kétféleképp feldolgozza a tárgyat. Angerianusnál az is feltűnő, hogy még ezt a hagyományos tárgyat is bókolásra használja fel. Balassi is ilyen célra veszi át tőle. A tárgy különben a nemzeti irodalmakba is behatolt: tudunk francia, német, holland változatáról. Balassi verziója különösen szerzése körülményeinél fogva érdemel figyelmet. Szilády szerint a cím: *Dobó Jakab éneke. Az »Már szintén az idő vala kinyílásban« ellen szerzett ének. Azon nótára.* Azt hiszem, hogy az »éneke« után a pont helyébe vesszőt kell írunk, mert csak így képzelhető el, a mit Balassi a záradékban mond.

Ez egynehány versben feleltem meg annak,
Az ki alította nem kis okosságnak
Cupidóra gyermek-személt, hogy irtanak.

Fel kell tehát tennünk, egy olyan költeményt, a mely a tárgyat helyeslő értelemben dolgozza fel. A nótajelzés szerint ennek az éneknek az első sora »Már szintén az idő vala kinyílásban.«

Vagy a XLVI. ének maga Dobó Jakab éneke volna? Mert ez következik Szilády közlésének rideg értelmezéséből. Akkor meg kinek felel Dobó Jakab? Nem hihető, hogy a Júliacyclusba Dobótól is csúszott volna be egy darab Balassi könyvébe, Júlia neve itt is mint az összes utánczongó angerianusi költeményekben, Coelia helyébe lép.

Dobó Jakab éneke tehát, a kezdete után ítélve, valami tayaszi dal lehetett, a milyen Balassinál, Marullusnál és általában a humanistáknál bőven akad.¹ De egyúttal tartalmaznia kellett Cupido ábrázolásának helyeslő magyarázatát is.

Figyelemreméltó, hogy a magyar irodalomban még egy harmadik Cupido-leírást is találunk, még pedig az Eurialus és Lucretiában (1471—1494. sorok), a melyet a fordító toldott be s melyben mint a Dobó Jakab elveszett költeményében, helyeslő értelmű a festmény taglalása.

Sőt a fentebb kifejtett okok alapján magánál Balassinál is megvolt a kérdés helyeslő feldolgozása, még pedig az ősi propriusiusi feldolgozás fordításában.² A Coel. XII. hiányzó elejéről u. i. már kimutattam, hogy csakis a propriusiusi elégia kezdetének, vagyis Amor leírásának felelhet meg.

Magyar feldolgozásra tehát négyszer került e tárgy: kétszer Balassinál, egyszer Dobónál és egyszer a Lucretia históriájának a fordítójánál, a mi e téma népszerűségének s a humanista minták elterjedtségének elég erős bizonyítéka.

Az angerianusi és marullusi epigrammákat Balassi szavával *versszerző találmányoknak* (inventio poetica) lehetne nevezni. Ezek a költemények, melyeket így maga Balassi külön névvel jelöl,³ csakugyan messze estek az igazi lyrától. Angerianusék epigrammaikkal valamelyes eredetiséget igyekeztek a humanista conventionalismus szárazságába belevinni. Kísérletet tettek arra nézve, hogy a szokásos bókokat, könyörgést és jajveszékelést ötletes formában adják. Ebbeli törekvésük azonban üres szellemeskedő játékban merül ki. Céljuk tehát még mindig a hódítás a régi eszközökkel, de a szellemeskedéssel új elem járult a régi alaphoz. Formájukra nézve tényleges epigrammák: a hosszú kifejtést mindig csattanó követi. Nem hihető, hogy Marullusék ötletei mind eredetiek, de olyan rendszerességgel

¹ Hasonlítsuk össze a Dobó énekének kezdő sorát J. Secundus egyik elégijának a kezdetével (Elegia solemnis I.)

Tempus adest iterum quo stat pulcherrima tellus
Effundens variis germina seminibus

² L. főntebb 36 o.

³ Balassi úgy látszik versszerző találmánynak nevez minden oly költeményt, a melyben valamely elképzelt, de meg nem történt esemény, vagy fictiv helyzet van ábrázolva. (Amor és Júlia versengése. A fülemüle megszólítása.)

és következetességgel senki sem írt versszerző találmányokat mint ők.

Balassi átvételeit *elbeszélésekre, párhuzamokra és dialógusokra* oszthatjuk fel. Az elbeszélésekhez a »csókok« (basium) és a *Cupido-történetek* tartoznak. Az előbbiekhöz két Balassi-költeményt számíthatunk (XV. és XVII.). Mindkettő a szerelmes csókjának édességét és veszélyességét illusztrálja. A gyötrelmes állapot rajza itt sem hiányzik és a burkolt bók az elbeszélésen át is érezhető. Az ötletesség mindkét költeményben a metaphorikus beszéddel való visszaélésen alapul. A szerelmesről képletesen azt mondják, hogy szíve-lelke imádottjánál van; a költő tehát azt írja, hogy csókolózás közben lelke tényleg ott is maradt kedvese ajkán, mint valami tárgy. Most aztán szívét is utána küldi keresni, de az, mikor rátalál a lélekre, szintén ott marad kedvesénél. Most már nincs se szíve, se lelke. Hogyan él hát mégis? A csattanó megadja a feleletet. A lélekkicserélés kölcsönbe ment: szerelmese lelkéből ment át belé egy darabka, az életi. Milyen üres metaphorajáték! Az ötlet ott jelentkezik, a hol a fictiv elbeszélés szembekerül a valósággal. Hogy él hát mégis? A kérdés az elbeszélés mesterkélt módján oldódik meg. A szellemeskedés mellett a rejtett galantériát is érezzük az elbeszélés mögött: szívét szerelmese szemei ejtik foglyul s az ő lélekdarabkája tartja életben.

A másik basium, az *Ad apes* (XV.) nem épen Marullusék találmánya, de párja az előbbinek, mert szintén a metaphorák gáláns játéka alapul. *Édes* a kedves ajka, de *késérű, gyilkos* a szerelem, mondja a szerelmi phraseologia. A szerelmes tehát a kedves ajkára küldi a méheket, mert ott gyűjthetik a legédesebb mézet, de vigyázatra is inti őket, nehogy megszúrják, mert a kedvesben rejlő szerelem mérge rögtön megölné őket. A bókoló szándék itt még nyilvánvalóbb, mint az előbbiben.

Az elbeszélő jellegű versszerző találmányok másik válfajában, a *Cupido-történetekben* Cupido, a mindenható gyermek, szerepel az imádottal együtt valamilyen fictiv történetkében, a melyből sohasem hiányzik a bókoló-esdeklő célzat. Egyszer Cupido Coeliát anyjának, Vénusnak nézi és ölébe dől (XLII.). A leány rákiált Cupidóra, mire ez megmagyarázza tévedését. A csattanó tehát bók, mert mi lehet annál nagyobb bók, hogy még Cupidó is összetéveszti Coeliát Vénussal? Mászor Cupido meg Coelia a szerelmes bírásáért versengének: mindkettő fegyverrel támad rá: amaz nyilával, emez szeme tüzével. Ő a lánynak adja meg magát s a csattanóban bevallja, hogy csalódott. Szelid rabtartónak hitte, pedig kegyetlenebb a dühös tigrisnél. A csattanó tehát a közhelyszerű szemrehányás (XLVIII.). Egyszerre meg Coelia szépségének hatalmát magyarázzák meg Marullusék, megint a metaphorák segítségével. Coelia pillantásától sujtva, Amor elmenekül, de elveszti mindenható fegyvereit,

a miket aztán Coelia használ föl. Ezért oly mindenható szerelme. Az elbeszélésben is, a csattanóban is bók rejlik.

A *párhuzamoknak* schemába foglalható szerkezetük van, mert mindig vagy a költő vagy kedvese hasonlítgatása valamely tárgyhoz vagy személyhez. Hideg, logikus rendszeresség és erőszakoltság jellemzi e verseket. A párhuzamosság az utolsó elemig következetes, de az utolsó szempont, a melyet a költő felvesz, az előzőekkel ellentétes s így az epigramma csattanójává alakul, a mely a humanista költészet fogalmához képest bókoló vagy panaszos célzatú. A vadászó Coeliát Apollo Dianához hasonlítgatja. Mindenben megegyeznek, csak abban nem, hogy míg Diana állatokra vadászik, Coelia embereket fogdos (XLI.). Coelia minden tettében olyan, mint a szerelem, csak abban különbözik, hogy a szerelem kegyes, Coelia meg kegyetlen. Egy hasonló feldolgozás csattanója kijelenti, hogy miután minden tettében Ámor van, Coeliában tehát ezer Ámor van (L.). A planéták minden sajátsága ráillik a kedvesre, csak hogy míg a többi bolygók jótékony hatásúak s így Coelia jó tulajdonságait jelképezik, a komor Saturnus kegyetlenségét ábrázolja az égboltozaton (LIII.). A fülemüle-párhuzam lényege is ugyanaz (XLIII.). Mindenben különbözik a fülemüle a költőtől, csak egyben egyezik vele: mindketten panaszos énekkel pusztulnak el.

Szerkezetére nézve hasonló a párhuzamhoz a *felsorolás*, a mely azért történik, hogy a csattanóba foglalt elem kivételességével hasson.¹ Ilyen Balassi szerelme állhatatlan voltáról írt versének (XLVII.) mintája, az angerianusi De suo amore aeterno. Minden megváltozik, csak az ő szerelme marad állandó. Ilyen az LVII-be foglalt szemrehányás eredetije, az ugyancsak angerianusi De Coelia: minden erő enged valamely hatalomnak, csak az ő szíve marad változhatatlanul kemény. Ilyen a Margarétához írt vers (LXXI.) első szaka, a melynek eredetijét nem ismerjük.

Vitézek karjokkal, kígyók fuklájokkal, bikák szarvokkal sértnek,
Körmökkel szép sólymok, foggal oroszlánok szagatnak amit érnek,
Csak az szép leányok s az baziliskuszok, hogy a szemekkel ölnek.²

Külön csoportot alkotnak Marulluséknál a *párbeszéd*ek, a melyeknek különféle tárgyak lehet. Rendesen a conventionalis themák (siralmas állapot, udvarló eszközök, szépség dicsérete, Ámor leírása) kerül ilyen feldolgozás alá. Ezáltal a helyzet

¹ Riedl Frigyes: A magyar irodalomtört. a XVII. században cz. egyet. előadásaiiban Zrinyi idilljeivel kapcsolatosan a marinisták hasonló stílbeli sablonjait fejtegeti és osztályozza. (Könyom. jzet. 322. o.)

² Fulgoso Anterosában a szerelem fizikai okát a szemekben is keresi és a baziliskuszok példájára is hivatkozik. Valószínű, hogy ez az ötlet is átvétel.

elevenebbé lesz, a mondanivaló új, eredeti formában jelentkezik. Igen gyakori forma Balassi mintáinál, de Balassinál csak egyszer szerepel (XLV.)

Mindezen epigrammáknak közös sajátosságuk a kifejezés rövidege, szabatosága. Különösen szűkszavúak egyéni vonatkozásukban. A párhuzamok épen azért roppant szárazak:

Coelia fatur, Amor fatur: sua lumina pandit
Coelia, purpureus lumina pandit Amor.
Coelia dormit, Amor dormit; stat Coelia sola,
Solus Amor; ridet Coelia, ridet Amor.
Coelia plaudit, Amor plaudit etc.

A csattanó is annál meglepőbb, minél szűkszavúbb és minél hosszabb bevezetés előzi meg. A fent idézett Coelia-Ámor-párhuzam pl. így végződik:

Quodcunque illa facit, facit hic; tamen in ordine uno
Hoc variant: saeva est Coelia, mitis Amor.

Mindent összevéve Angerianus és Marullus epigrammáit szellemeskedő galantéria jellemzi és a humanismus szárazságából rövidegükkkel és ötletességükre irányuló törekvésükkkel emelkednek ki. Érthető, hogy Balassi, kinek a Júlia-cyclus írásakor anyagra volt szüksége, ezekhez az ötleteseknek tartott inventiókhoz fordult segítségért.

* * *

A műfaji hatás jó példáját nyújtják Balassi májusi dalai. A májusi dalok a renaissance legkedveltebb műfajai közé tartoznak. Balassi le is fordítja Marullus egyik tavaszi dalát (XII.), de megírja a magáét is (XI.). Tudjuk, mily fejlett volt Balassi természetérzéke. De a tavasz felszabadító érzését a renaissance példájára foglalja csak énekbe. A végek tavaszi életének reális leírásában is érezzük a renaissance májusi dalainak ujjongását az egyetemes szabadulás fölött.

C) *Aeneas Sylvius.*

Angerianusék epigrammái mellett Aeneas Sylvius *De duobus amantibus: Euryalo et Lucretia* cz. szerelmi regényének a hatása sem hanyagolható el, ha Balassi költészetéről szólnunk.¹ Már Szilády rámutatott arra, hogy mennyi rokonság van a regény magyar fordítása és Balassi költeményei között, de még nagyobbnak tűnik fel ez a rokonság, ha a latin eredetire megyünk vissza.

¹ A Dévay-féle kritikai kiadást használtam. (Pozsony, 1903.)

A hatás kétirányú. Balassi egyrészt a Lucretiára szórt bókokat, másrészt a regény didaktikus elemeit használta fel. A Krusith Ilonához írt udvarló költemény bókjai majdnem mind Euryalus és Lucretiából, még pedig a regénynek ugyanazon lapjáról valók.

Balassi XXIII.

25. Ime lám nagygyal meghaladtad
[az te szépségeddel,
Az kinek nevét viseled te
[vezeték neveddel,
Az napnál hatalmasb vagy te
[két szép szemeddel
Szép Diánna is semmi hozzád
[magaviseléssel

Látván minapi napon hajad
[aranyszínű voltát,
Kaláris szatúrú ajakid édes
[mosolygását
Gyönyörű beszédednek hallám
[zengő szavát,
Álmélkodván csodálám te
[rózsaszínő orczádat.

Oly igen nagy ereje vagyon te
[két szép szemednek
Akiket akarnak megölnék és
[ismég meg élesztnek.

Aeneas Sylvius

(Dévay-kiad. 5.)

Non Helenam pulchriorem fuiss
crediderim... Oculi tanto nitore
splendentes ut in solis modum respici-
entium intuitus hebetarent.
(A 13. oldalon.) Vicerunt culorum
radii quibus es sole potentior.

Comae illae copiosae et aureis
laminis similes... Labia corallini
colores, ad morsum optissima...
(dentes) per quos tremula lingua
discurrens non sermonem, sed har-
moniam suavissimam movebat...

His (oculis) illa et occidere, quos
voluit, poterat et mortuos, cum
libuisset, in vitam resumere.

Ez utóbbi bók Balassinál még háromszor előfordul.¹ Egy-egy elszórt bókkal másutt is találkozunk. Morghai Katára így ír (VII.):²

..... olyan szép színe
Mint rubint gyémánttal mikint illik egybe
Vagy fehér liliummal ha rózsát fogsz eszve.

Aeneas Sylviusnál (Dévay 29.): »Gulae candor nivalis, oculorum lumen tamquam soli iuber. Intuitus laetus, facies alacris, genae veluti lilia purpureis immixta rosis.« Ez a bók, mely Aeneas Sylviusnál az 50. oldalon még egyszer előfordul, Vergilius Aeneiséből való (XII. 67.). Balassi az L. versben azt írja Júliáról, hogy »valahová lépik, sok szemek kísérik, csudál-

¹ XIV. 38., XV. 32. és XXIII. 34. Érdekes egyébiránt, hogy e költemény kelte (Balassi látogatása Krusithéknál) egybeesik a magyar Lucretia-fordítás keltével. (1579.)

² A Morghai Katához írt vers humanista ízű kezdete hasonló Joannes Secundus egyik elégiájának a bevezetéséhez (Eleg. L. I. 2.), a hol Amor kéri meg a születő költőt Vénusz nevében:

Cum nova nascenti nerent mihi fata Sorores,
Ducentes fuis stamina tor ilibus,
Aureolis puer il lapsis Cythereius alio
Dixit, in hoc puero sint mea iura mihi...

ván jár mely szépen. « Aeneas Sylvius meg ugyanazon az oldalon, a melyből fennebb idéztünk, így ír : »Quocunque illa vertebatur eo et oculi sequebantur astantium. «A XXXVIII. vers alapja az az ötlet, hogy a szerelmes, midőn megpillantja Júliát, nem tudja, vajjon angyallal vagy emberrel találkozott-e?

Egy kegyes képében, a gyász öltözetben vajjon angyal tűnék-e?
Vagy ember magzatja, angyal ábrázatba' szemeimnek tetszék-e?
Angyal-e vagy ember, a ki ezen ment el, — lelkem de immár
[övé.

Ez a gondolat Aeneas Sylviustól származik.

Károly császár, mikor megpillantja a sienai nőket, így kiált fel : »Similesne unquam his feminis vidistis? Ego dubius sum, an facies humanae sint, an angelici vultus; sunt coelestes certe.«

A hatás másik oldala összefügg a kor didaktikus moralizálásával. Egész értekezések jelennek meg a szerelem keletkezéséről, okáról, hatásáról, ellenszereiről.¹ Ezek az elmélkedések, mint a kor legtöbb morális értekezése, egyes írókból összehordott összefoglalások. Rendes fogásuk a példákra hivatkozás. Unosuntalan találkozunk ókori, bibliai és újkori exemplumokkal. A szerelmesek hűtlenségéről, a szerelem mindenhatóságáról és kártékony hatásáról esik bennük a legtöbb szó.

Balassi sem kerülte el a példálózás hatását. A LXXIII. költeményben önmaga vigasztalására Fulvius és Sámson példáját emlegeti és a IV-ben ugyanilyen példákra céloz, mikor ezt írja :

Im sok példát hallván mint vesztim enmagam
Tudván hogy(an) járok mégis elhajlottam.

A XXX. költemény pedig egyenesen abból a célból készült, hogy a szerelem mindenhatóságát példákon mutassa be. E költemény gondolatmenetén és egyes részleteiben határozottan Aeneas Sylvius didaktikus példálózásának a hatása érzik. Mintha csak Euryalus monologját (Dévay 11—13.) bővítette volna ki Balassi olvasmányaiából vett példákkal. Állítsuk szembe például Balassi 1—24. soraival a következő sorokat :

«Sentit ignes genus aligerum . . . Quid quadrupedia referam?
Movet pro coniugia bella iumentum : timidi cervi proelia poscunt
et concepti furoris dant signa mugientes. Uruntur hircanae
tigrides; vulnificos aper dentes acuit; poeni quatiant terga
leones, cum movit amor, ardent insani ponti beluae. Nihil im-
mune est, nihil amoris negatum; odium perit cum iussit amor.
Juvenum feroces concitat flammis, tenibusque fessis rursus
extinctos revocat calores; virginum ignoto ferit igne pectus.
Quid ego naturae legibus renitar? Omnia vincit amor et nos
cedamus amoris.»

¹ L. pl. az olasz Fulgoso könyvét : Anteros ovvero dialogo contro l'amore 1496. Milano.

Majd Euryalus sorra veszi a szerelem hatásának híres nagy példáit és ugyanazokat az anekdotákat meséli el, mint Balassi :¹

Balassi XXX.

Mi veszté el Sámson ereit, két
[szemét,
Herculesnek is mi vette volt el
[eszét,
Hogy viselné szeretője öltözetét
Asszony-népe között sodorgatná
[ő szőszét

Aristotelesnek mit használt bölcs
[esze,
Hogy szép felesége ötet megnyer-
[gelte.

Aeneas S. (Dévay 12.):

Herculem dicunt qui fuit fortissimus et certe deorum soboles, pharetris et leonis spolio positus, colum suscepisse, passumque aptari digitis smaragdus et dari legem rudibus capillis et manu properante fuso, duxisse fila. (Dévay 11.): Aristotelem tanquam equum mulier ascendit, freno coercuit, et calcaribus pupugit.²

A kor moralizálásával kapcsolatban említtem meg, hogy Balassinál többször találkozunk nőellenes közhelyekkel. A középkor nagyon elítélőleg nyilatkozik a nőkről. Katona Lajos egyetemi előadásában utalt XVI. századi magyar irodalomban megnyilatkozó nőgyűlöletre.³ Utalt a bibliai epikusoknál előforduló célzásokra és Ormpruszt Kristóf Gonosz asszonyemberekről való históriájára, mely a nők csalárdságát bizonyító példákkal van tele. Evvel a gyűlölettel kapcsolatban úgy látszik, hogy egyes közmondásszerű közhelyek alakultak ki, a melyeket a humanistáknál, a németeknél és Balassinál egyaránt megtalálunk. Szembeállítok itt egynéhány ilyen közhelyet Balassi megfelelő soraival, de ne gondoljunk minden esetben egyenes hatásra, hiszen némelyik adatunk a XVII. századból való.

A javarészt Marullusból fordított X. költemény első versszakának sentenciáit nem mind találjuk meg a latin versben :

Balassi : X.

Valaki azt hiszi, hogy nyerjen
[menyeken és szűzeken,
Szerelmivel vagy hűséggel az házat
[rak sík jegen
Vagy pedig hijában hord vizet
[rostás edényben,
Avagy hogy verőfint akar fogni
[bolondul keziben.

Marullus :⁴

An quisquam inanem vanius aera
Captet dolosis retibus ? aut iubar
Solere consortis fenestris
Quam meritis animos puellae ?

¹ A magyar Euryalus és Lucretiából hiányzik ez a részletezés.

² Dévay kiadásában közöl is egy egykorú képet, a mely Aristotelest ebben a helyzetben ábrázolja.

³ A magyar elbeszélő költészet a XVI. században. 1909/10. I. 77. (Könyvnyomatás jzet.)

⁴ Szilády Balassi-kiad. 256.

Ellenben a XVII. századi német gáláns irodalomban ezt olvashatjuk a nőkről:

Wer ihnen glaubt, fengt Wind auff mit der Hand
Pflügt in das Meer und seet in den Sandt.

Vagy más helyen:

Der welcher bald sein Hertz dem Frawenzimmer trawet
Ist ja so klug als ein Hauß auffs Wasser bawet.

Hasonló a következő versszak:

Wer ewren glatten Worten traut —
Der möcht sein mühe wol ersparn,
Er sät in Windt, ins Meer auch baut,
Wie ich es auch wol erfahren.¹

Balassi a LXXIII. éneket a következő elmélkedéssel végzi:

Háládatlanságán sírván szeretőmnek
Mostan szerettetik tülem ez kis ének,
Kiben az a tanács legyen mindenkinek,
Hogy senki se higgyen soha szerelmének;

Indulnak oly könnyen mert ők idestova,
Mint szintén asszú ág szél fúallására
Böcsülik maguk közt s tartják legnagyobbra
Azt, aki közülünk többet hajtott búra.²

Erezzük, miként tér át hirtelen szerelmeséről általánosságra az asszonyokra, mert egy pár közhely jutott eszébe. Janus Pannonius az asszonyok csalfaságáról írt elégiájában hasonló képet használ (Eleg. VIII. 31.).

Tunc vel Chalcidicis est inconstantior undis,
Tunc est Hyrcana tigride saeva magis,
Tunc levibus levior stipulis et fronde caduca,
Quam raptam praeceps, fert per inane Notus.

Ezek a párhuzamosságok is mutatják, mennyire összefügg Balassi költészete kora irodalmával, a mit különben már az olvasmányairól szóló tanúságok is bizonyítanak. A XXX. költemény alapján állíthatjuk, hogy ismerte a Heroidákat, az Aeneist, Lucretia históriáját. Két más utalása azonban még szorosabbnak tünteti föl azt a viszonyt, a melyben ő kora irodalmával áll.

¹ Mind a három idézet megtalálható: Waldberg, Galante Lyrik 39—40. Az első Opitz Schäfferey v. der Nimfen Hercinie (1630) cz. művéből, a második egy 1652-iki pásztorjátékból, a harmadik Hoeck Schoenes Blumenfeldjéből való (1601).

² E strófa Rimaynál is szóról-szóra megvan (Rimay J. munkái 24.)

D) *Fulgosius.*

Balassi ugyanis kétszer is hivatkozik egy bizonyos Fulgosiusra, kinek valamelyik könyvéből két különös példát vesz át. Ez a könyv *Fulgosius Baptistának*¹ a XVI. században igen ismeretes példatára, a mely első kiadása (1509) után még öt kiadást ért el. Bővített antwerpeni kiadásának címe: *Factorum Dictorumque memorabilium libri IX. aucti et restituti* (1565).

Balassi, úgy látszik, híven kitarzott Fulgosius könyve mellett, mert míg egyik utalása házassága (1584) elé esik (XXX.), a másikat egy 1589-ben írt versében találjuk. (LXXI.)

Balassi XXX. 25. :

Fulgosius egy sasról ír ilyen csudát,
Ki úgy szerette, együtt revelte
[lányát
Hogy csak annak vitt minden fogott
[madarat
Sőt leány haláláért megis ölte
[magát.

Fulgosius (Lib. V. Cap. II.) De gratis.

De aquila Virgine quadam Sestia.
In urbe Sesto, nutrita a virgine
aquila, ut educationis gratiam,
aves quas captabat, ad virginem
deferebat, et cum postea virgo
decessisset, eodem rogo quo illa
ardebat, ultro in eum devolans,
cum virgine combusta est.

Balassi talán a XXX. költeményben kitűzött czélja érdekében kissé elferdítette a latin szöveg értelmét, mert az eredetiben nem a sas nevelte a lányt, hanem a leány a sast és Fulgosius evvel is magyarázza a madár háláját.

A másik példát már hasonlatképen használja fel (LXXI. 7.) :

Mely tűz hogy engemet még hamuvá nem tett, senki sem csudálhatja,
Fulgosius amint a nagy csudákról írt, valaki azt meglátja :
Holott nagy csudául ír szarvasbogárrul s bizonságát is adja ;

Hogy vannak bogarak, kik láng között járnak, szárnyon szépen repülnek
S nemcsak meg nem égnek, de ottan elvesznek mihent lángból kikelnek :
Igy tűz engemet is éltet, ha emészt is s nem nagy veszni éltemnek.

Fulgosiusnál (Lib. I. cap. VI.) De Miraculis : De avibus animalibusque aliis admirandis.

Ad animalia admirandae naturae transituri a Farfallis avibus incipiemus, quae a Graecis Pyraustae nominantur. Hae in Cypro in metallorum fornacibus inveniuntur per medias flammās illaesae volant, et si forte longe ab ignibus auferantur, parvo temporis momento intereunt. Res profecto mira huiusmodi aves in violento (quodalia viventia omnia perimit) elemento vivere. Fulgosiusnál szarvasbogár helyett madarat találunk.

Sőt a LXXI. versben idézett Fulvius esetét is Fulgosiusnál olvasta :

Ellenség kezébe Fulviust mi ejtett ?
Ha nem felesége, kivel ő sok jót tett.

¹ Tehát nem a Szilády-idézte (280.) *Fulgosus* vagy *Fulgoso* Anteros-a a forrás.

Fulgosius a háládatlanság példái¹ közt említi, hogy Fulviust felesége, a kit rabszolgasorból emelt maga mellé, féltékenységből bevádolta ellenségei, a triumvirek előtt, mire Fulviust kivégezték.

Fulgosius könyve Balassi olvasmányai közt a XVI. századnak egyik igen kedvelt irodalmi ágát, a példatárakat képviseli. Különös esetek, mondások halmazai ezek bizonyos tárgykörök szerint csoportosítva. Az írók segédkönyvekkül használták, mert akármilyen tárgyról dolgoztak, megtalálták a rávonatkozó példákat, a melyeket történeti hitelű feljegyzéseknek tartottak. Montaigne híres »Essais«-je is eleinte igen közel állott e példatárakhoz s később is, mikor már írója megtalálta önmagát, még mindig nagy gyönyörűséggel forgatta ezeket a morális compilatiókat és teletűzdelté könyvét a belőlük vett példákkal. Forrásai közt szerepel Fulgosius könyve is.²

Igy kapcsolódik bele Balassi kora humanista irodalmába és felfogásába. Angerianusék ragadták meg a legjobban ötletes galantériájukkal, Aeneas Sylvius pedig bókokat és Fulgosiuszal együtt didaktikus moralisáló elemeket hozott be költészetébe.

E) Regnart Jakab.

A latin irodalom Balassiban csak magát az íróat érdekelhette. De ne feledjük, hogy Balassi korában nálunk még majdnem minden verset nótára írnak. Érthető tehát, hogy Balassi érdeklődése a német dalgyűjtemények felé fordult, a melyekben ízlésének megfelelő szöveget is, dallamot is talált. Az egyikből két dalt is lefordít, de csak az egyik dalnál említi meg, hogy részben németből fordította.

A forrást sikerült Regnart Jakab egyik dalgyűjteményében megtalálnom.

Regnart Jakab, egy nagykiterjedésű flandriai zenészcsalád legjelesebb tagja, 1540-ben született, talán Douaiben. Még egész fiatal korában Bécsbe ment és a császári udvari zenekarba állott be növendéknek. Akkorában a bécsi udvarban látták a legszívesebben a jó zenészeket. Miksa császár már a század elején maga köré gyűjtötte a kiválóbb zenészerzőket és művészeket s ezzel példát adott a többi német fejedelmi udvarnak. A bécsi udvarnál az orchestrális zenén kívül az éneket is művelték. 1564-ben Regnartot tenoristának alkalmazzák Miksa udvarában. 1566-ban résztvesz az augsburgi országgyűlésen mint az udvari zenekar tagja. 1573-ban már ő az udvari gyermekének karmestere. Rudolf uralkodása alatt 1579-ben segéd-karmesteri állást nyer Prágában s a rá következő évben Ferdinánd trónörököshöz megy az innsbrucki udvarhoz ; Ferdinánd

¹ Lib. I. Cap. III. De ingratis. De Fulvii coniuge erga virum.

² P. Villey : Les sources et l'évolution des Essais I. 133.

halála után 1595-ben visszamegy Prágába. 1599-ben még Rudolfnak ajánlja egyik művét, de 1602-ben feleségét már mint özvegyet emlegetik.

Igen szorgalmas és tehetséges zeneszerző volt, a kit kortársai sokra becsülték. Nagyon népszerűek voltak háromszólamú német dalai, a melyeket a mindjobban tért foglaló neapolitánák és vilanellák módjára írt. 1576-ban jelenik meg dalai első része 22 darabbal, 1577-ben a második megint 22-vel, 1579-ben a harmadik rész 23 dallal. 1583-ban már egyesítve adja ki a három részt, ugyanezt 1584-ben újra kiadja »Tricinia« címmel. Újabb dalokat ad ki még 1586. és 1591-ben. A nagy, 67 dalt tartalmazó kiadást ujonnan kiadta Eitner Róbert, a XVI. századi zene legalaposabb kutatója, a Publikationen älterer praktischer und theoretischer Musikwerke cz. vállalat 19. kötete gyanánt, hozzácsatolva Lechner Lénártnak Regnart dalaihoz írt ötszólamú átdogozásait.¹

Balassinak kortársa volt Regnart, sőt nem lehetetlen, hogy személyesen is ismerte, mert Balassi igen gyakran megfordult Bécsben. Annyi bizonyos, hogy Regnart műveit ismerte, mert Regnart első gyűjteményének 14-ik darabja az a német dal, a melyből a XLIX. éneket fordította »híves forrás felett serkenvén álmából«:

Balassi XLIX.:

Regnart (Eitner 25.)

1. Ha ki akar látni két eleven
[kutat,
Kik ű forrásokból szüntelen
[kifolynak.
Nézze meg szememet, kik
[mindenkor sírnak.	1. Wer sehen will zwen lebendige
[Brunner
der soll mein zwey betrübte
[Augen sehen
die mir vor weinen schier sind
[ausgerunnen.
13. Ha ki akar látni szörnyű mély
[sebeket,
Nézze szerelemtől sebesült
[szívemet
S ottan megesméri mint gyötör
[engemet...	2. Wer sehen will vil groß und
[tieffe wunden
der soll mein sehr verwundtes
[Hertz besehen
also hats lieb versehrt oben
[und unden.
7. Ha ki akar látni olthatatlan
[szenet,
Nézze az én véghetetlen szerel-
[memet
Ki mint pokol tüze örökké
[csak éget.	3. Wer sehen will ein Brunst, groß,
[ungeheur,
der soll allein mich armen Mann
[besehen,
Denn ich brinn gantz und gar
[von liebes feur.

¹ Jakob Regnarts deutsche dreistimmige Lieder nach Art der Neapolitanen nebst Leonh. Lechners fünfstimmiger Bearbeitung. Herausg. v. Robert Eitner, Leipzig, Breitkopf & Härtel 1895. Minthogy az eredeti kiadás nagy ritkaság, csak ezt a különben teljesen hű új kiadást használhattam. — Regnart életéhez és műveihez l. Eitner előszavát, továbbá Goedecke Grundriss: II. 49., Monatshefte für Musikgeschichte 22. évf. 88—191. (Eitner cikke), Riemann Musiklexikonát és az Allg. Deutsche Biographie-t.

22. Ha ki ez kinokat akarja meg-
[tudni
Ily kegyetlenképen bennem
[hogy ki szerzi.
Életemnél lelke azt inkább
[szereti.

4. Wer wissen will, wer mir auffthut
[solch plagen
Soll nach der schönsten auff
[der Erden fragen
Sie ist allein ursach all meiner
[klagen.

XVI.

Eitner : 25.

1. Wer se - hen will zwen le - ben - di - ge Brun - nen

2. Wer se - hen will vil groß und tie - ffe wun - den

The first system of the musical score consists of three staves. The top staff is in treble clef with a key signature of one flat (B-flat). The middle and bottom staves are in bass clef with a key signature of one flat. The music is in 3/4 time. The lyrics are written below the staves, with the first line for the first voice and the second line for the second voice.

zwen le - ben - di - ge Brun - nen der soll mein

vil groß und tie - ffe wun - den der soll mein sehr

The second system of the musical score continues the melody from the first system. It consists of three staves in the same key and time signature. The lyrics are written below the staves, with the first line for the first voice and the second line for the second voice.

zwey be-trüb-te Au-gen se - hen die mir vor

ver-wund - tes Hertz be-se - hen al- so hats

The third system of the musical score continues the melody from the second system. It consists of three staves in the same key and time signature. The lyrics are written below the staves, with the first line for the first voice and the second line for the second voice.

Balassi XLIX. énekének mintája.

Balassi költeménye nem egyszerű fordítás, hanem átdolgozás, hiszen az eredeti a versszakok számának csak a felét adja ki.

Érdekes, hogy az erdélyi szászok közt is ismeretes a német dalnak egy szép változata :

Willst du sehen Quellen,
Welche ewig fließen
Nimmer Wasser giessen,
Sieh die Augen mein
Wie ich Tränen weine
Ewig ohne Zahl.

Willst du Flammen sehen
Welche nie aufhören,
Immer wiederkehren,
Siehe an die Schmerzen,
Die in meinem Herzen
Brennen mich mit Qual.

Willst du Wunden sehen,
Welche nie vergehen
Immer tiefer werden,
Niemand heilt auf Erden
Sieh die Herzenswunden,
Die die Lieb' mir schlug.¹

¹ Teutsch Vilmos úr levélbeli közlése. A dal Szászvessződről (Wassied, N.-Küküllő m., sz.-ágotai járás) való. Eitner Róbert adatai szerint a dal Regnart után sűrűn jelenik meg a daloskönyvekben : Lechner 1579, 9. sz. ; Allerley Liedlein 1614. 51. sz. ; Ditzfurth, 1876., 15. sz. Dallam nélkül : P. v. d. Aelst 1602. 160. sz. (Wer sehen will zwen trockne Brunnen), Des Knaben Wunderh. 2., 224. sz. Tegyük hozzá Fr. Joach. Brechtel 1594-iki daloskönyvét (Goedecke : Grundr. II. 58.)

A másik vers, melyet Balassi Regnartból fordított a XX. *Somnium proponit* című: ¹

Balassi XX.:

1. Már csak éjjel hagyna énnékem
[nyúgodnom,
Ha nappal miatta nyughatatlan-
[kodom,
De lám éjjel-nappal érte csak
[kínlódom
Gyakran költ álombul róla
[való nagy gondom.
2. Ez étszakai sok vigyázásim után
Viradta felé szenderedve aluván
Szeretőm személt én álomban
[látám
Megrettenék, látván, hogy
[haragudnik rám.
3. Tetszék mintha volna kézi
[kezeben
Kinek mérges nyila vetve ide-
[gében
Arányoz azzal engem ölni
[éltemben
Ezt látván mintha így szólanék
[ijedtemben:
4. Ne siess engemet megölni
[asszonyom!
Ezt érdemlette-e tüled szolgál-
[latom,
Hogy miattad essék most szer-
[nyő halálom?
Kegyetlen! mit művelsz, te
[léssz-e gyilkosom?
5. Hát az ilyen szómra ő mind ezt
[feleli:
»Elköltél — mond arról —
[könyörgésed semmi,
Meghalsz, meghalsz — úgymond
[— meg nem menthet senki,
Világbul akarom, hogy kezem
[miatt mulj ki.
6. Ez szavára viszont mintha ezt
[mondanám,
No ámbár lígyen úgy, ez ám
[én jutalmam,
Kiért néked fottig én híven
[szolgáltam,
Vedd el bár éltemet, ugyanis
[csak kínlódtam.

Regnart (Eitner XXIII. 31.

1. Wann ich den gantzen tag
geführt hab mein klag
so gibts mir noch zu schaffen
bey nacht, wann ich soll schlaf-
[fen.
ein traum mit grossem schrecken
thut mich gar oft erwecken.
2. Im schlaff sich ich den schein
der allerliebsten mein
mit einem starken bogen
darauff vil pfeil gezogen,
damit sie mich will heben
auß diesem schweren leben.
3. Zu solch schrecklichem gsicht
kann ich stillschweigen nicht
und schrey mit lauter stimmen:
jungfrau last euren grimmen!
nit wölt, weil ich thu schlaffen
brauchen gegen mir eur waffen.
4. Dagegen schreyet sie
dich mag nichts helfen hie,
dann gegen meinen zoren
ist alle hülff verloren,
dich mag niemand erretten,
mein hand, die muß dich tödten.
5. Diß hab ich nun zu gwin
Umb daß ich bständig bin
gegen euch in lieb und treuen
daß sich stets thut verneuen
bey tag mein elends klagen
und nachts solch schwere
[plagen

¹ Eitner szerint megvan Regnart után: Lechner, 1576. 6. sz.; Allerley Liedlein 1614. 53. sz.; Fabricius 77. sz.; Ditzfurth 23. sz. Dallam nélkül: Aelst 43. sz.; Des Knaben Wunderh. 2, 222. sz.; Hoffmann: Gesellschaftslieder 98—99. sz.

XXIII.

Eitner. 31.

Wann ich den gan-tzen tag ge - füh-ret hab mein klag

Wann ich den gan-tzen tag ge - füh-ret hab mein klag

Wann ich den gan-tzen tag ge - füh-ret hab mein klag

so gibts mir noch zu schaf - fen bey nacht, wann

so gibts mir noch zu schaf - fen bey nacht, wann

so gibts mir noch zu schaf - fen bey nacht, wann

ich soll schla - ffen Ein traum mit gro - Bem

ich soll schla - ffen Ein traum mit gro - Bem

ich soll schla - ffen Ein traum mit gro - Bem

schre - cken thut mich gar oft auff - we - cken, - ken.

schre - cken thut mich gar oft auff - we - cken, - ken.

schre - cken thut mich gar oft auff - we - cken, - cken.

Balassi XX. versének forrása.

Szorosan véve ez a két költemény is a versszerző talál-
mányokhoz sorolható. Az első logikus szerkezetével és csattanó-
jával a párhuzamokhoz hasonlít, az utóbbit meg az elbeszélő
fogásokhoz számíthatjuk. Mindkét dal különben hangját
tekintve is aligha német eredetű, különösen az álom emlékeztet
a humanista olasz galantériára.

Balassi egy dalban (XVIII.) megénekli, hogy megszabadult
a szerelemtől. Az olvasó a realis részletek hatása alatt egy
perczig sem kételkedhet a hangulat őszinteségében és mégis
félreismerhetetlen benne Regnart két dalának hatása. A szerel-
métől megszabaduló ember éneke a német daloskönyvekben
valóságos kis műfajt alkot. Regnartnál is van kettő, mely nem-
csak az alapgondolatban, hanem a gondolatmenetben is ter-
mékenyen hatott Balasssira.

Ime Regnart dalai :

Regnart I. 3. (Eitner 17.)

A.

1. Nun bin ich einmal frey von
[liebes banden
und thu jetzund allein nach
[kurtzweil ringen
des mag ich wol mit lust ein
[liedlein singen.
2. Kein trauren ist bey mir nicht
[mehr vorhanden
vor freuden thut mir oft mein
[hertz auffspringen,
des mag ich wol mit lust ein
[liedlein singen.

Regnart I. 7. (Eitner 20.)

B.

1. Nun hab ich doch einmal erlebt
[die Stund,
In deren ich mich rümen mag
[gut rund,
Daß ich sey gantz von liebes
[sucht gesund.
2. Daher ich jetzt ohn alles trauren
[bin,
Will auch allzeit erhalten sol-
chen sinn,
Mein lieb und leid seind allzu-
[gleich dahin.

<p>3. In lieb hab ich der gfahr vil
[erstanden,
drein ich hinfür nicht mehr
[werd sein zu bringen,
des mag ich wol mit lust ein
[liedlein singen.</p>	<p>3. Hievor hab getrawet spatt und
[fru,
Auch nicht ein stund können
[gehaben ruh;
Ich weiß, daß sie mir hat
[gelacht dazu.</p>
<p>4. Drumb all die ir seit mit lieb
[umbgeben,
zu wenden wiederumb befeist
[uns eben,
so lieb euch immer ist euer leib
[und leben.</p>	<p>4. Drumb soll in leid kein mensch
[verzagen nicht,
Sonder zu Gott setzen sein
[zuversicht.
Im sey gedanckt, er hatt also
[gericht.</p>

Balassi költeményében számos azonos gondolat akad :

Balassi XVIII. :

Regnart :

<p>1. Szabadsága vagyon már én
[szegény fejemnek,
Szerelemtül nincsen bántása
[én lelkemnek :</p>	V. ö. A. és B. első versszakát.
<p>10. Éjjel-nappal volt gondom
11. Szabadon örülek most mulat-
[ságoknak
Búsultát sem gyakran látják
[vidám orcáznak ...</p>	<p>B. Hievor hab ich getrawet spat
[und fru.
A. und thu jetzund allein nach
[kurtzweil ringen ...
A. Kein trauren ist bey mir vor-
[handen.</p>
<p>19. Mert megmenekedtem szerelem
[békójától :
26. Kegyesek, szép szűzek reám
[bár úgy nézzetek
Valamint akarják, azzal mind
[egyvet érnek
Mert sem szerelmekkel
Sem gonosz kedvekkel
Többé vízre nem visznek.</p>	<p>B. Daher ich jetzt ohn alles trauren
[bin.
A. Nun bin ich einmal frey von
[liebesbanden.
A. drein ich hinfür nicht mehr
[werd sein zu bringen
B. Will auch allzeit erhalten
[solchen sinn</p>
<p>32. Én nagy szerelmemben mennyi
[nyavalyát láttam,
Néha mint erőlttem
Néha kesergettem
Mint nyughatatlankodtam.</p>	<p>A. In lieb hab ich der gfahr vil
[erstanden
B. Auch nicht ein stund können
[gehaben ruh.</p>
<p>36. Ojja — ez a tanács — szerelem-
[tül meg magát
Minden, ki kívánja életinek
[nyugalmát ;
Mert ki azt követi
Hidjed, kinját érzi,
Veszi gonosz jutalmát.</p>	<p>A. Drumb all die ir seit mit lieb
[umbgeben
zu werden wiederumb befeist
[uns eben,
so lieb euch immer ist euer leib
[und leben.</p>

Ezeket a sorokat nem azért állítom szembe egymással, hogy ebben az esetben Balassitól az eredetiséget megtagadjam, hanem csak arra akarok rámutatni, hogy a műfaji vagy hangulati hatás a gondolatmenet milyen kis elemeire is kiterjedhet.

F) Gyanútható fordítások.

Azokhoz a Balassi-versekhez, melyek biztosan kimutatható mintákra mennek vissza, még három darabot csatolhatunk, a melyeket nagy valószínűséggel szintén fordításoknak minősíthetünk.

A méhekhez (Ad apes XV.) írt versezetről már Szilády megjegyzése szerint is erős a gyanu, hogy valamely latin költemény átdolgozása, s »annyit mindenesetre mondhatunk, hogy ez az ének a középkori latin költők inventióira emlékeztet«. (263.)

Es tényleg már Angerianusnál megtaláljuk a költemény alapötletét, csakhogy tiszta elbeszélésben, nem pedig az egyénibb monológ-formában.

De Caelia, api et Amore (Speyeri kiad. 189.)

Lassa quiescebat prope murmura fontis amoeni
Caelia, ubi vario flore nitebat humus:
Mellificans it apes, et circum roscida labra,
Dum volet, in terram saepe repulsa cadit.
Jam moritur, sed ait moriens flos qualis in arvis
Nascitur, exfl ore hoc quam mihi dulce mori.
Haec ut dixit, Amor tumulum de cespite fecit:
Atque illi tumulo haec carmina pauca dedit.
Ambiguum est an apes sit dulci mortua labro,
An dulci statu; mortua utroque fuit.

Az idegen eredet még nyilvánvalóbb, ha a franczia Pléiade egyik tagja, Remy Belleau két hasonló tárgyú sonettjét vesszük tekintetbe. A Pléiade tagjai erősen támaszkodnak a XVI. századi olasz és újlatin költészetre s így különösen a kevésbbé önálló tehetségeknél nemcsak a hangnem, hanem a tárgyak is azonosak. Pl. Amor leírása kétszer is megvan Belleaunál.¹

A Balassi költeményeivel rokontárgyú két sonett Belleau pásztorjátékába van beleillesztve.

Belleau:

Mouches qui maçoñez les vouütes [encirées
De vos palais dcrés, et qui dès le [matin
Volez de mont en mont pour [effleurer le thym,
Et suçoter des fleurs les odeurs [savourées:
Dressez vos ailerons sur les lèvres: [sucrées
De ma belle maîtresse, et baisant [son tetin
Sur sa bouche pillez le plus riche [butin

Balassi:

19.... de ti mézet gyűjtő bolond [méhek,
Rózsán, violákon itt mit szedeget- [tek?
Ha mézet kerestek, azt itt nem [lőlitek;
Hanem az én szerelmesem édes [száján
S megírt cseresnéhez hasonló [ajakán
Ott mézet találtok eleget mind- [nyáján.

¹ Marty—Laveaux kiad. I. 274.

Que vous chargeâtes onc sur vos	De meglássátok, hogy az méz
[ailes dorées.	[elszedésben,
Là trouverez un air embaumé de	Fúlánktok ne ejtse ötet szerelem-
[senteurs,	[ben,
Un lac comblé de miel, une moisson	Mert hidjétek, viszont lesztek
[d'odeurs :	[büntetésben.
Mais gardez-vous aussi des em-	
[bûches cruelles.	
Car de sa bouche il sort un brasier	Mert mint ti szájatoknak vagyon
[allumé,	[fulákja,
Et de soupirs ardents un escadron	Igy ő szemének is vagyon nagy
[armé,	[hatalma
Et pour ce gardez-vous de n'y	Megsért szerelmivel mihelyen
[brûler vos ailes. ¹	[akarja.

Belleau másik sonettje ² hasonló tárgyú, csakhogy ebből már hiányzik a méhekre váró veszély emlegetése s csupán gyöngédségből óvja a méheket attól, hogy a kedves ajkát megsértsék. Ezek a francia költemények jelzik, hogy a magyar költemény eredetije ott lappang valamelyik humanista versei között, vagy talán valamelyik olasz pásztorjátékban, a melyből Belleau is merített.

A másik valószínű fordítás a XVI. *In Somnium* című vereszet. Sok jel mutat arra, hogy mint a másik álmot (XX.), ezt se Balassi álmodta meg először.

A »*Vir monachus in mense may*« nótájára van írva. Vajjon nem éppen ebben a latin költeményben kell-e a mintát keresnünk?

Miről szólhat ez az ismeretlen latin *dal*? Egyházi dal nem igen lehet, mert egy vallásos ének nem kezdődik a »szerzetesember« kívülről jövő, objectiv megnevezésével. Nem lehet már csak azért sem, mert akkor meg mit jelent a »mense may«? Hogy kerül összefüggésbe a tavaszi hangulat (csakis erről lehet szó, ha május hava pontosan meg van nevezve) meg a szerzetesember? Minden feltevés a mellett szól, hogy itt valami olyan nem egyenesen egyházi dalról van szó, a mely a barát meg a kikelet viszonyát tárgyalja: tehát vagy a tavasz hymnusa, a melyet a barát zeng el, vagy valami titkos szerelmi gyötrelem a tárgya. S ha csak az első hypothesis fogadjuk is el, bár nincs sok okunk feltenni, hogy a költemény elbeszélésből monológba csap át, nagy valószínűséggel megkapjuk a magyar költemény természeti milieujét. Vegyük szemügyre ezt a tájképet:

Kimentemben egy csergő patakra
Tanálék oly híves tisztára,
Mint fínyes kristálra.

¹ Seconde Journée de la Bergerie de R. Belleau. Marty—Laveaux kiad. II. 86. Ugyanez a sonett megjelent latinul is 1578-ban De apibus polonis & R. Bellaqua címmel. Nem juthattam hozzá.

² Marty—Laveaux II. 93.

Partja búves sok gyöngyvirágokkal
Ékes sok jó-szagú violákkal
Két rózsabokorral.

Mellette egy kiterjedett cziprusfa
Kinek szép zöld bojtos ágaiban
Fülemile szóla.

A tájkép tökéletes, sőt ideális szépségű: kristálytisza patak, gyöngyvirág, ibolya (viola), rózsza, cziprusfa és fülemüle. De — s ezt ne vegyük szörszálhasogatásnak, mert a kérdésre nézve fontos — hol van Magyarországon a szabad természetben cziprusfa? Kertről nem lehet szó, mert a költő csak rábukkant a csodás helyre, nem tudott róla. Hanem igenis van Olaszországban, a hol a cziprus már ősidők óta symbolikus jellegű. Amor is cziprusfából faragta nyilát. Ez a tájkép bizony inkább az a conventionalis idylli környezet, a mely a humanista és általában a renaissance-költőknél általánosan használatos.

Azt a gyanunkat, hogy a magyar költemény mintáját a *Vir monachus* kezdetű latin dalban keressük, megerősíti a két költemény hasonló kezdete:

Kikeletkor jó pünkesd-havában . . .
(*Vir monachus*) in mense may . . .

Egynehány szembeötlő latinizmus is van: igen reggel = *multo mane* (—) trochaikus menetű mint a nótajelzés), tetszém megújulni = *videbar renovari*, kiterjedett (cziprusfa) = *extensus* e. h. terebélyes.

Alapos tehát az a feltevés, hogy Balassi ezt a versét idegen mintára készítette, talán épen a nótajelzésben említett barát pünkesdhavi históriáját alkalmazva önmagára. Ezt természetesen csak a költemény elbeszélő részére állíthatjuk nagy valószínűséggel.

Ehhez a két humanista eredetűnek látszó költeményhez még egy harmadik gyanítható fordítást tehetünk hozzá. Ezúttal törökből fordított versről lesz szó. Törökből Balassi saját vallomása szerint három énekéhez vette anyagát (XXVIII., LVI. és Coel. XVI), a XXXIX.-et pedig török nótára írta. A nótajelzés szerint a török nóta kezdősora: *gürekmez dewajszenz ur*, Szilády értelmezése szerint: *szívünk erős vágyódása*. De ez a magyarázat csak hozzávetőleges lehet, mert a török nótajelzés elferdített, torz szóalakokat mutat.¹ »Szenz« szóvég a törökben elő sem fordulhat. Azonban az értelem szerint *rekonstruált* török eredeti azonnal megmagyarázza a latin betűkkel átírt nótajelzés hibáit. Arab betűs átírásban ugyanis a török magánhangzók jelöletlenül maradnak ilyenformán:

¹ Németh Gyula úr szóbeli közlése.

g r k m z. E betűk ép úgy olvashatók *gürekmez*-nek = *szívünk* (?), mint *gerekmez*-nek = *nem kell*. Különben is a mai török szívet jelentő *jürek* szónak sohasem volt *gürek* alakja, valamint a többes első személy birtokos ragja nem lehet *-mez*, hanem csak *miz*. A másik két szó: *dewajszenz ur*, mint a *szenz* szóvégből kitűnik, rosszul van elválasztva.¹ A *szenz+ur* nem olvasható másképen mint *szenszüz*, különösen ha meggondoljuk, hogy a két olvasásmód arab betűs eredetije közt csak egy pont különbség van, melynek hiánya arab betűs szövegekben egész közönséges eset. *Szenszüz* pedig nem jelent egyebet mint *te nélküled*. A megmaradó *dewaj* szóra vonatkozólag az arab átirás mellett az értelem is útbaigazít. Nem lehet ugyanis más, mint a török *dünja* = *világ* szónak elferdített alakja. A legfeltűnőbb ebben az eltérésben az, hogy a török szó *n*-je hiányzik a *dewaj*-ból. Azonban nem lephet meg bennünket ez az eltérés sem, ha tudjuk azt, hogy az *n*-et az arab írásban a betűcsoport elején csupán egy pont jelzi, a mely könnyen elmaradhat. A *w* és *ü* jelölése ugyanaz és minthogy, mint fennebb is mondtuk, a mássalhangzók közé bármilyen magánhangzó olvasható, a *w*-nek nézett *ü* is kapott maga elé egy *e*-t. A török nótajelzésnek tehát helyesen így kellene hangzania: *Gerekmez dünja szenszüz* = *nem kell a világ nálad nélkül*.

Ebből egyrészt az következik, hogy a ki az eredeti arab írást latin betűkkel átírta, nem értette a szöveget, hanem csak a betűket tudta jól-rosszul átírni. Balassi sajátkezűleg írt könyvében a nótajelzés arab betűkkel lehetett írva (Balassi kitűnően tudott törökül, a mint ezt a Coel. XVI. bizonyítja), mert a tévedések egész világosan az arab írás sajátjaival függnek össze.

Másrészt, mivel a nótajelzés a Balassi énekének első másfél sorával egyezik,

Ez világ sem köll már nékem
Nálad nélkül szép szerelmem...

legalább is alapos a gyanu, hogy Balassi énekét az idézett török nótából fordította, a miben különben a magasztalások halmozása és egyes kifejezések: »palotám, szemüldek fekete fénye, fejedelmem« is megerősítenek.

3. A nótajelzések.

Ha Balassiról mint költőről beszélünk, sohasem szabad elfelednünk, hogy megadott dallamokra ír, tehát könyve bizonyos mértékben a dalgyűjteményekkel rokon. Különösen közel áll Balassi a *tonsetzerek*-hez a Júlia-cyclus megírása előtt.

¹ L. a szláv nótajelzéseket, a melyekben az ilyen hiba igen gyakori.

Azután már formája nagyjából megállapodik az ismert versszakban és ez a formai állandóság háttérbe szorítja a dallamot, a mely mindig ugyanaz. A dallam pótlása jelentkezik is a rímelés folytonos gazdagodásában.

Balassi nótajelzései egyaránt fontosak a dallamok kutatásánál, mintái keresésénél és irodalmi ismeretei megállapításánál. Nem lesz tehát érdektelen, ha egy pár megjegyzést teszünk idegennyelvű nótajelzéseire.

Német nótajelzést csak egyet használ Balassi. A VIII. költeményt, a megcsalt szerelmes panaszát »egy német vilanella nótájára: Ich hab vermeint etc.« írta. Ez a vilanella, melyet Szilády hasztalan keresett,¹ megtalálható Regnartnál: I. 13. (1576). Bennünket különösen azért érdekel, mert ez az egyetlen ismeretes Balassi-dallam. A magyar szöveg pontosan ráillik Regnart nótájára, de az ismétlések és a rímelés elrendezésében változások történtek. Balassi ugyanis az ismétlés helyébe új szöveget ír. Egy magyar és egy német strófa szembeállításával megvilágítja ezt az eltérést:

Ki nem hinné
Vagy gyötlelné
Az ő mézzel folyó szerelmes beszé-
[dét ?

Esküvését ?
Látván könyvét
Es alázatosan formált szép sze-
[mélyét :

Bizony megcsalna
Akárki volna
Aki nem tudná ravasz elméjét.

Ich hab vermeint
Ich hab vermeint
ich sey zum besten dran, ich sey
[zum besten dran,
ich hab vermeint
ich hab vermeint
ich sey zum besten dran, ich sey
[zum besten dran,
und künn ihr lieb keim
andern werden gmein²
jetzt wendt sie sich gen einem
[alten Mann.

XIII.

Eitner : 24.

1. Ich hab ver-meint, ich hab ver-meint, ich sey zum besten dran, und künn ihr lieb keim andern werden gmein, jetzt wendt sie sich gen einem alten Mann.

¹ Balassi-kiad. 252.

² E két sor ismétlésére nem ír új szöveget Balassi.

be - sten dran, ich sey zum be - sten dran, und künn ihr

be - sten dran, ich sey zum be - sten dran, und künn ihr

be - sten dran, ich sey zum be - sten dran, und künn ihr

lieb keim an - dern wer - den gmein jetzt

lieb keim an - dern wer - den gmein jetzt

lieb keim an - dern wer - den gmein jetzt

wendt sie sich gen ei - nem al - ten Mann, Mann.

wendt sie sich gen ei - nem al - ten Mann, Mann.

wendt sie sich gen ei - nem al - ten Mann, Mann.

Balassi VIII. énekének nótája. Az egyetlen ismeretes Balassi-dallam.

Igen valószínű, hogy Balassinak még egy nótajelzése mögött rejlik német dallam. A LXII. sz. könyörgést Szilády közlése szerint »az öklemeszkind etc.« nótájára írta. Szilády szerint a nótajelzésnek még a nyelve is ismeretlen. Pedig megoldódik a talány, ha az egységesnek látszó szót így oldjuk fel: »o kleinesz

kind», a mi talán a kis Jézus megszólítása lehet. A másoló hibás olvasása könnyen érthető; különbség csak az elválasztásban, meg a könnyen összetéveszhető $in = m$ írásában van. A magyaros írású sz másutt is megvan s helyett. (V. ö. LXXVII. Blahosz launasz, LX. apodlieszem.)

Olasz nótára négy ízben ír Balassi. Két esetben nagy általánosságban jelzi (XXIII. és LXIII.), egyszer a »Gianeta Paduana« (V.), egyszer meg egy »siciliana nótájára« (X.). Mind a kettő az akkoriban mindjobban terjeszkedő olasz tánczdalok közül való. Balassi többször és huzamosabb ideig tartózkodot Báthory István erdélyi, utóbb lengyel udvarában, Birtokai is voltak Lengyelországban. A lengyel udvarnál ismerkedhetett meg avval a Budouskionka Anna nevű udvarhölgygyel (cortigiana), a kihez egy kis pajkos verset írt. (Szil.-kiad, 160.) Az udvarokban akkor már nálunk is tartottak képzett lantosokat, a kik a német »tonsetzerek«-nek feleltek meg. Szapolyai udvarában élt például a brassói születésű és szász származású Greff vagy Bakfark Bálint, ki korának egyik legtekintélyesebb zenésze volt.¹ Szapolyaitól Lengyelországba s onnan Báthori trónraléptekor Franciaországba ment, a hol igen népszerű dalköltővé lett. Utódjaként Báthori udvarában egy Claboni nevű olasz lantost emlegetnek.² Balassi ilyen társaságban könnyen megismerkedhetett az olasz tánczdallamokkal, a melyek különben a XVII. sz. elején a lengyel tánczdalokkal karöltve már a német tonsetzerek műveibe is belekerülnek. Franck Menyhért egyik gyűjteményébe (1606.) paduanakat vesz fel, Hauszmann Bálint sok lengyel és olasz tánczdalt tesz közzé.³ Riemann zenei lexikonában azt mondja, hogy a pavane, padovane vagy paduana egyenes ütemű, komoly, méltóságos régi olasz táncz. A cziteráslányhoz írt dalt is a lengyel tánczokhoz kell számítanunk.

A lengyeleknek mondott nótajelzésekre vonatkozólag egy megjegyzést tehetünk: csak egy köztük a tiszta lengyel.⁴ Az Ad apes (XV.) »az lengyel ének, *bisztj vegjala* nótájára« van írva. Ugyanez csekély ortográfiai változtatással a pelikános násfa feliratáé (XXII.): »az *bisztj vegjala*.« A nóta lengyel s a kezdősort mai lengyel helyesírással így kell feloldanunk: *Byś ty wiedziała = ha te tudnád*.

A LXXVII. könyörgés a kódex adatai szerint egy lengyel ének »ígéről-igére« való fordítása. Csakhogy a kezdősor lengyel helyett tót-rutén alakokat mutat: *Blahosz launasz*, a hol az első

¹ Tekintélyes kötetet kitevő műveit a Denkmäler der Tonkunst in Oesterreich XVIII. évf. 2. részében, 37. köt. adták ki.

² Koczircz Adolf bevezetése Bakfark műveihez XXXIX. o.

³ Goedecke: Grundr. II.

⁴ A szláv nótajelzések magyarázata Brückner Sándor egyet. tanár (Berlin) levélbeli közlése.

szóban levő *a* és *h* jellemzően tót-rutén sajáttság. Lengyelül így kellene hangzania: *Ĕlogosławże nas* = Áldj meg minket... Vagy egy szónak felfogva: *Ĕlogosławionas* = benedita est.

Végül a bécsi kaland (LX.) egyik nótajelzése »...amaz lengyel lengyel (így!) nótájára: *apodlieszem* etc.« igaz, hogy lengyel s így bontandó fel: *a pod lasem* = de az erdő alatt; azonban az *e*-s lieszem alak nem lengyel, hanem talán szintén tót közvetítésre mutat. A másik nótajelzés (ugyancsak a LX. énekhez adta meg Balassi) egyáltalán nem lengyel, hanem szlovén dalt képvisel. A kódexbeli *Doklei sem szedivichichöm bila* = újszlov. *Doklej sem še devičinom bila*, magyarul: a míg leány voltam.

Strekelj szlovén népdalgyűjtésében *Rože sem trgala, dokler sem nedolžna bla*¹ gyűjtőcím alatt foglal össze 23 különböző vidékeken gyűjtött népdalt, melyek mindegyikében jellemző elem az idézett vagy egy ahhoz hasonló sor.² Az utolsóban így hangzik e sor: *Dokler si še devica bila* = a míg te leány voltál, vagyis a Balassi nótája második személyben. Ha tekintetbe vesszük, hogy a többi mind első személyű és hasonló tárgyú dal, akkor kétségtelen, hogy Balassi nótájának egy közeli variánsával van dolgunk. Strófaszerkezete is hasonlít a Balassiéhoz.³

Említsük meg még a teljesség kedvéért hogy az I. ének egy horvát virágének, a XXIX. és XXXV. oláh, a XXVIII. és a XXXIX. török dallamokra vannak írva.

¹ Rózsát szedtem, míg ártatlan voltam.

² Strekelj: Slovenske narodne pesmi. 544—553. o.

³ A dal teljes egészében így hangzik:

(Fordítása):

1. Travniki že zelenijo
Drevesa lepu cvetijo
Ljep vigradni cviet
Veseli ciev sviet
To je podueba mladih liet.	1. A rétek már zöldelnek
A fák szépen virágzanak
Szépek a kerti virágok,
Vidámság az egész világ,
Ez az ifjú évek jelképe.
2. Rožice lepo cvetijo
In prav žvahtno dišijo
Pa koj svana pade,
Vse povednejo:
Na večer že suhe ležô.	2. A rózsácskák szépen nyílnak
És igen kellemes illatuak,
De lehull a harmat,
Mind elhervadnak
Estére már fonnyadtan hever-
[nek.
3. Tako si tudi ti cveteva
Dokler si še devica bila
Sedaj so že tvoje
Lice vednile
Kos si v grieh podava se.	3. Így virágzottál te is
Amíg szűz voltál
Mind elfonnyadt már
A te arczod
Mióta a városban jártál.

III. Balassi viszonya mintáihoz.

Az előző fejezetben azokat a szálakat igyekeztem kibonyolítani, melyek Balassit kora szerelmi költészetéhez fűzik. Láttuk, hogy a hatás nemcsak az általános modorra, hanem egyes hangulatokra, sőt az anyagra is kiterjed. Most arra kell felelnünk, miképen oszlik meg ez a hatás Balassi költészetének időrendjében és milyen változáson ment át az átvett anyag Balassinál?

1. A hatás chronológiája.

Balassi szerelmi költeményei három csoportra, három időszakra oszlanak.¹ Az első csoport a házassága (1584) előtt írt énekek, melyek központjában a nyíltan megnevezett Losonczy Anna áll. A második csoportot a Júlia-cyclus alkotja, a melyet 1584 és 1589 közé kell tennünk. A Coelia-dalok (1589 után) teszik a harmadik csoportot. Az első időszak költeményeit fejletlen verselés jellemzi, de az érzelmi élet itt a legváltozatosabb, hangulatokban a leggazdagabb.² Idegen fordítás, versszerző találmány csak öt van. (X., XV., XVI., XVII. és XX.) Cupidót ritkán és akkor is csak a háttérben látjuk.

A Júlia-cyclus idején Balassi termékenysége már nem áll arányban érzelmei hullámmásával és mesterséges eszközökhöz fordul: Cupidóhoz és a versszerző találmányokhoz. Míg az első időszakban a költemények önmagukért vannak, egy-egy hangulatot fejeznek ki, addig a Júlia-dalok elsősorban hódító célzatuak, az érzelmenek csak másodrangú szerepe van bennük. A Júlia-cyclus első énekével (XXXV.) mintha teljesen a humanista felfogás foglalná el a teret. Az első időszak naiv költőjéből humanista műköltő lett. Cupido activ szereplése a keret. Az egész érzelmi élet erre a fictiv, de most már elevennek feltételezett alakra vetődik s a szerelmes a helyett, hogy hangulatait elemezné, Cupidóval feddözik, hozzá könyörög, vele küzd, neki hódol meg. Innentől fogva nem Balassi érzelmi életének a képét, hanem csak mesterkélt kivetítését, egyes hangulatok helyett valóságos szerelmi regényt kapunk, mely Cupido, a költő és az imádott közt folyik.

Másfelől a versszerző találmányok, a melyek az első időszakban csak szórványosan jelentkeztek, most igen hasznos hódító fogásoknak bizonyulnak. Ezért fordul Balassi érdeklődése Angerianus és Marullus felé, a kik a szellemeskedő udvarlást valamennyi humanista közt a legnagyobb formai változatossággal űzték. Míg az első időszakra csak három marullusi, a Júlia-cyclusra tizennégy angerianusi és marullusi átvétel esik.

¹ Itt eltekintünk a bókversektől, melyek egész költészetén végighúzódnak.

² Itt elsősorban a III., IV., V., VIII., IX., XIII., XVIII., XXVII., XXIX. és XXXIV. énekekre gondolok.

Őt kivételével a többi 15—20 versszerző találmány mind ebben az időszakban jött létre. Júlia szépségének dicsőítésére fordítja három esedező török bókversét is.

A Coelia-dalokra már csak Cupido szerepe maradt örökségképen. Úgy látszik elfogadott írói modorává lett ez a renaissance-kori költői hagyomány. A versszerző találmányok azonban a Júlia-dalokkal együtt eltűntek, az anyagi átvételek majdnem teljesen hiányzanak. Az érzelmi élet itt se éri el az első időszak gazdagságát, bár a költő nyelve és verselése kifinomodott, szemlélete megerősödött. A Coelia-dalok közt találjuk Balassi legszebb, de nem legmélyebb sorait. (IV., VII. stb.)¹

A humanista hatás tehát legerősebben a Júlia-cyclus idején jelentkezik, a mi a Júlia-dalok udvarló jellegéből folyik. Ekkor kerül át a legtöbb versszerző találmány és ekkor állandóul Cupido activ szerepe, a mely a Coelia-dalokra is át megy.

2. Az átvétel módja.

Másik kérdésünk: milyen átalakuláson ment át az átvett anyag Balassi tollán?

Balassi az idegen anyagot kiszélesítette, hogy az epigrammák szükséztávásával szemben az egyéni panaszt annál jobban érvényesíthesse; a nehéz forma is kényszerítette arra, hogy előadása szélessé, néhol terjengőssé legyen. Az antik vonatkozásokat ellenben következetesen elhagyogatta.

Már az általános hangnem elemzésénél említettem, hogy Balassi betoldásai a conventionalis hangnemben mozognak. Ezt az állítást számtalan példával igazolhatjuk. Balassi pl. folytatja Marullus basiumát (XVII.), továbbbszőve a metaphorajátékot, hogy könyörgésre foghassa a dolgot. Miután körülményesen elmagyarázta, hogy kedvese lelkedarabja tartja már csak életben, hozzáteszi, hogy erős szerelmi tüze miatt ez is ott akarja hagyni. Enyhítse hát tüzeit a kedves, hogy életben maradhasson. Ez a cél, melynek érdekében Balassi a metaphorajátékot folytatta.

Júlia vadászatában nem elégszik meg a latin epigramma rövid conclusiójával:

Venantes ambae verum; sed dispare praeda,
Juno ait, haec homines conficit, illa feras.

Hanem hozzáteszi szemrehányásképen, hogy őt is megfogta:

Kiben engemet is, mint egyebeket is régen fogott s fogva tart,
S így ő el nem bocsát, fel sem mészároltat, kétség között tartóztat,
Hogy tűzében éjjelek, valameddig éljek mint egy gyújtó áldozat.

¹ Coelia-dalokon csak a tíz valóságos Coelia-dalt értem (I—X.). A Coel. XIII., XIV., XV. talán nem is Balassi költeményei. A XVI. Júlia-dal.

Ugyanilyen értelemben oldja fel Coelia és Cupido versengésének csattanóját (XLVIII.), ilyenek a Regnart dalába betoldott versszakok (XLIX.), így fűz be egy egész könyörgést a Cupido nyilát megszerző Júlia történetébe, a mely ép oly terjedelmű, mint maga az eredeti elbeszélés (LI.) és csak a magasztalás és bók kedvéért fordítja török verseit is, a melyeket minden esetben Júliára alkalmaz, úgy hogy mindegyikre oda lehetne írni azt, a mit a kódex az egyik versszak fölé ír (Szil. 333.): »Interpretatio quam in Juliam retorsit«.

Ezeknek a kibővítéseknek egy másik jellemző sajátosságuk van: az epigramma pattogása az udvarló hangnemben szétolvad és széles, kényelmes, gyakran terjengő előadás lép a latin eredeti száraz szabatossága helyébe.

E változás egyik oka az, hogy Balassi nem érezte elég erőseknek az epigrammák burkolt udvarlását, tehát anyagát az udvarló czélzat érdekében kibővítette, miáltal az epigramma keretei széjjelestek. A főok azonban a még nem eléggé művelt magyar költői nyelvben és a nehéz formában rejlik. Marullusék egy kiművelt, kifinomult nyelv csaknem decadensnek mondható dialektikájával dolgoztak, a melyben a rövidítés, az elhallgatás, az inversio, az enjambement a költői nyelv sajátosságaihoz tartoznak. A magyar nyelv még nem simult volt ehhez a szűkszavú előadáshoz és Balassi a latin eredeti kedvéért csak nagy ritkán tesz erőszakot a nyelven. Hosszú mellékmondatos szerkezetei, igen sokszor kényelmesen haladó magyarázgatásai a magyar költői nyelv fiatalságát, de Balassi nyelvének a latin dialektikától való teljes függetlenségét is jelzik.

De a kiszélesítésre legtöbb alkalmat a Júlia-cyclus megkezdése óta elfogadott nehéz rímelésű strófa adott. A Júlia-cyclus előtt csak véletlenül találunk a 19 szótagú sorokon belül rímeket, sőt a 6/6/7 ütemezés se állandó. Ha mégis vannak belső rímek, ez éppen a hosszú sorok ütemezése következtében előálló gondolatrítmus következménye. A Cháky Borbálához írt levélben olvassuk (XIV.):

Azért én szerelmem és gyönyörűségem, miért hagyál el engem?...
Téged(et) óhajtson, te felőled szóljon és csak tégedet várjon?

A XXI.-ben:

Reméltelen *vagyok*, immár csak *kívánok* jutni hamar halálban....
Mert az én *szívem*, tulajdon *fejedelmem* hozzám mostan kegyetlen,....
Procrisnak elfutván, nagy szernyő halálán...
Tigris nemen termett, párducz tejjel nevelt... stb.

Még gyakoribb a II. énekben, mely a Coelia-énekek előtt még egyszer megtalálható a Radvánszky-kódexben s a mely tartalma szerint is késeinek látszik. Teljes következetességgel azonban csak a Júlia-cyclusban jelenik meg a hatszótagú

ütemek rímelése. Ezzel az átalakulással, a melylyel egyúttal a dalköltő Balassi a műköltő Balassinak adott helyet, a forma kezelése nagyon megnehezedett és természetes, hogy a rövid hatszótagú sorok rímelési nehézségei csak megerősítették a gondolatritmust. A strófának ez a nevezetes átalakulása egybeesik az angerianusi epigrammák beözönlésével s így nem csoda, ha a latin eredeti egy-egy szava helyett ilyen szerkezeteket találunk Balassinál (LI.):

Ki mérges nyállal szörnyű halállal veszteni akarta.
Kivel csak szívét és mesterségét Júliának adá...
Futtában íja, nyila, puzdrája leesék...

A fülemüle- és bolygópárhuzamban pedig az nyújtja meg az anyagot, hogy a strófa háromsoros. A párhuzam egy-egy láncszemét csak két-két sorba lehet célszerűen befoglalni, a harmadikat tehát stilszerű pótlékkal kell megtölteni.

Tu felix cantas molli sub fronde cicada,
Ipse quaeror durae virginis ante fores.
Ros tibi dat vitam, mihi vitam fletus... stb.

Magyar fordításban:

Te szép fülemile, zöld ágak közibe mondod el énekedet!
De viszont az ellen, az én veszett fejem mond keserves verseket,
Kiket bánatjában szerelem lángjában szép Juliáról szerzett.

Menyébéli szép harmat tégedet mosogat, engem pedig könnyhullás
Szüntelen nedvesít, bánattal keserít, hogy oly kemény, mint a vas
Az én szép Juliám, kitül jómat várnám, hogy lenne már irgalmas stb.

Mindkét költeményben (XLI. és LIII.) csak egy szak töri át ezt a következetes szerkezetet, a mely a fülemülepárhuzamban csaknem refrainszerűen hat.

Balassi egy másik nevezetes változtatása az, hogy átvételeiben következetesen elhagyogatja latin mintáinak klasszikus vonatkozásait. Még a hol költeményét fordításnak mondja is, ott se veszi át az antik világ realis részleteit. A Marullusból »fordított« tavaszi dalból kimarad a bortöltő *Hylus* gyerek *cadum trimumával* s a *Genius* helyébe Isten lép. X. versébe Marullusból csak azokat a részeket veszi fel, a melyekből hiányzanak a mithológiai részletek. Elmarad a *Gnidi regina*, a *Stygium baratrum*, s elmarad a bosszuló szellemek felidézése:

Ego dum inanis pectore spiritus
Curvaeque qualiscunque sonus lyrae
Chaosque et ultrices sorores
Perfidiae nemores precabor.

Júlia vadászatában, melyet »*de voce ad vocem ex Angeriano*« fordított, Apolló helyébe egy tündért tesz. Talán nem ismerte

fel a latin eredeti Delius és Cynthusában Apolló mellékneveit. A tévedés annál feltűnőbb, mert az elámult Delius-Cynthus Dianát testvéreként emlegeti és csodálkozása is csak így érthető :

Cur his errat (ait) campis *germana* remotis ?
Et iuga Parthenii linquit amoena soli ?

És lejjebb :

Quae *consanguinea* est, ista ? vel illa *mihi*?

Junó közbeszólását is feleslegesnek tartja Balassi, mert a csattanó különbséget is magával a tündérrel mondatja el. A XLV. dialógusba a hamvveder (*urna silens*) helyébe »gonddal tele czella« lép.

Az allegorikus alakokká vált Cupidón, Venuson és Márson kívül Balassinál ókori vonatkozásokat csak a hasonlatokban találunk. Ebben is csak a kor szokását, a példákra hivatkozást látom. Az ilyen példálóztatás aztán tudós (doctus) színezetben tünteti fel a költőt. A költő humanistikus olvasottságát csillogtatja az olvasó előtt, a kinek különösen tetszhetett, ha a szerelmes magát Jázonhoz, Aeneashoz, Bessushoz, Prometheushoz, Ulysseshez¹ vagy a kort annyira érdeklő csodás állatokhoz, szalamandrához, pelikánhoz, tűzbogarakhoz hasonlította. Jellemző, hogy a XL. ének argumentuma akár Balassitól, akár a másolótól ered, a szalamandrahasonlatot emeli ki elsősorban, holott a költeményben fontosabb elemek is vannak. Azok a körülményes magyarázatok pedig, a melyek az ilyen példálóztatásokat kísérik, eléggé mutatják, milyen új volt mindez a humanistatudományokban járatlan olvasóközönségnek. Prometheus kínjait pl. így írja le (L.) :

Akkor az én dolgom azonképen vagyon, a mint a bölcsők írják
Hogy egy kárhozottnak, pokolban nagy kányák, szivét rágják ;
De nem fogyaszthatják, noha rágton rágják, mert nőttön nőni látják.

A klasszikus ismeretek tehát csak a felszínen mozogtak. Innen származik az a sok anachronistikus találkozás, a mely egy külföldi renaissance-költőnél stilszerűtlen volna. Marullus tavaszi ódájának epikureista morálja Balassi fordításában keresztény felfogással egyesül. Marullus a közismert antik tavaszi környezetben csak annyit mond, hogy ne töltsük szomorkodásban rövid életünket. Balassinál így változik meg az érvelés :

Nemde valakiért aggasztaljuk volt mi inkább ifjú életünket,
Kiből azt sem tudjuk, hol és mely órában kiszorítnak bennünket,
Kivel mit gondoljunk ? ha isten jó urunk,² ő mindennel jót tehet ?

¹ Jázon, Énéas és Lavinia V., Bessus IX., Procris XXI. és Coel. VIII., Prometheus L., Ulysses LXXXVIII., továbbá egy bizonyos izméné ifju, kinek mátkáját a hajósok tengerbe dobták XXI. V. ö. még a XXX. verset.

² Sziládynál v. sz. a másoló hibás vesszőzésével (28.)

És három sorral alább is Istent emlegeti, holott ugyanabban a költeményben Cupido tavaszi serénykedéséről szól. Az V. énekben Vénust áldja kis fiával együtt, a következő versszakban meg az Isten színe látását alkalmazza hasonlatképen. Így kerül össze Vénus Judittal és Holofernesszel (VII.), Cupidó Istennel (XXI.) mint a német dalgyűjteményekben, Vénus, Diana angyallal, tündérrel (XXXVIII.) stb. Szaporítani lehetne a példák számát, de mint csak azt bizonyítaná, hogy Balassi, mikor ókori elemeket használ, nem helyezi magát egyúttal az ókori világba és hogy az antik apparátust csak tudós balasztként alkalmazza, a mi mai fejlett történeti érzékünk előtt különösnek tetszhet, de Balassi kortársai szemében tudós színben tüntette fel a költőt.

Viszont ha a klasszikus ismeretek csak a tudós színezet kifejezésére szolgálnak és legfeljebb egy-egy hasonlat, bók vagy allegorikus összefoglalás szerepére szorítkoznak, ebből az az előny háramlik a költőre, hogy az antik elem egyáltalában nem nyomja el a költemény érzelmi menetét. Balassi sohasem ír olyan költeményeket, a melyekben az ókori elem önmagáért van, mint pl. a francia renaissance feje Ronsard teszi igen gyakran. Nála az eruditio nem vetekedik az érzelmi ihlettel, mert csak másodrangú szerepe van.

Balassi tehát mintáival szemben nem áll a szolgai utánzás álláspontján. Csak udvarló czélzatból nyúl idegen anyaghoz de azt épen a czél érdekében kibővíti, a mit különben a versforma kényszere is magával hoz. Nem gyakorolt rá mélyebb hatást az antik világ sem, a mely pedig eszményképe volt a renaissance korának. El ugyan antik vonatkozásokkal, de minthogy ez csak a tudós színezet kedvéért történik, érzelmei szabad megnyilatkozásában nem akadályozza.

* * *

Az irodalomban nincsenek teljesen elszigetelt írói jellemek. Dolgozatom célja épen az volt, hogy Balassi Bálint szerelmi lírájának irodalmi környezetét világítsam meg, mert eddig ezeket a kapcsolatokat, bár költőnk főmintái ismeretesek voltak, meglehetősen elhanyagolták. Egy ilyenmű kísérlet azonban egyáltalában nem csökkentheti azt a kedvező ítéletet, a mely Balassiról a köztudatban kialakult. Balassi hatalmas írói egyéniségét nem meríti ki a reá ható irodalmi erők ismertetése.

ECKHARDT SÁNDOR.

ADATTÁR.

BENKŐ JÓZSEF BECSÜLETE.

Egy embert akarunk rehabilitálni. Egy embert, a kit Toldytól kezdve mindenki megmosolygott, a ki csak az Argirus-mesével foglalkozott, még e sorok írója is. Tegyük jóvá hát hibánkat.

»A jó öreg«, a mint tréfásan írta róla egyik ismertetője, azt állította, hogy az Argirus történetéből két erős nép haláltusája olvasható ki. A »Transsylvania« című 1778-ben megjelent munkájában, a VIII. 15—16. §-ban etymologisálva fejtegeti, hogy Akleton a dicsőségétől megfosztott római nemzet, Argirus pedig, az ezüst gyermek, Traian, a ki meg akarja hódítani Dáciaát. Medena a kifosztott Itália, a nász alatti ütések a dákok lázadása, a tündérleány pedig a soha meg nem hódított Dácia.

E jelvi magyarázat, a melyről Heinrich Gusztáv (Bp. Szemle 1889.) azt írja, hogy nem egyéb, mint rosszúl alkalmazott tudakosság élvezhetetlen gyümölcse, elég régi. Már Otrokócsi Foris Ferencz is Erdélyt gondolja Tündérországnak (Tyndareum regnum); szerinte szerző a trójai háborút akarja megénekelni. (»Origines Hungaricae« 1693.) Még ez az adat is menti Benkőt. De utána Kőváry »Száz történelmi rege (1857.) és »Erdély régiségei« (1852.) című művében is hangoztatja e nézetét. Barac Juon »Arghir si Elena« című művében, melyet Csura szerint 1880-ban írt, ugyanez a nézet van költői formába öltöztetve.

Otrokócsi hóbortja s kevés dohányú tudományos magyarázata, mint Csura írja, egyik támasza volt Benkőnek az allegorizálás nézetében.

Pedig Benkőnek bizonyosan, Otrokócsinak pedig valószínűleg megvolt a forrása, költői feldolgozás alakjában arra, hogy ilyeneket állítson. Benkő nem maga találta ki ezt a magyarázatot, hanem már készen kapta a széphistória egy feldolgozásában. Hogy ez igaz, kitűnik az alábbiakból.

A sárospataki főiskola könyvtárában van egy »Históriás énekek« című colligatum, a melyben a »Trójai háború története«, »Tholdi«, »Piramus és Thisbe« históriájával együvé van kötve »Az igazság bujdosása« című história. Írta E. S. J. Nyomatott »ezen esztendőben«. Hol? és mikor? — nincs jelezve. A könyvtárnak

egykori százszemű öre: Szombathy János a colligatum elejére odajegyezte, hogy a XVIII. század első feléről való kiadás. (Hogy mikor írták, nem tudni. Lehet ez már a 6—7. kiadás is.) Petriknél (Bibl. II. 204. l.) két példánya van említve, egy régiebb, év nélkül a Múzeum könyvtárában, egy újabb 1783-ból (Vác), az egyetemi könyvtárban. Ennek a VII. részében ezt olvasom:

Igazság: Leányom, de ki vagy,
Oka siralmidnak elhiszem, igen nagy,
Epesztő bánatnak most kérlek, békét haggy,
Feltett kérdésemre bizonyos választ agy.

Heléna: Én vagyok Dácia tündér Helénája,
Vagy a mint Poéták költött fábulája
Tartja, Argérusnak hiteles Mátkája?
Mellyben megiratott Trajanus tsatája.

Erdélyben Tündérnek mondnak a' Hegyekért,
Azok alatt fekvő mélységes völgyekért;
Arany hajjal festnek itt termő kintsekért;
Sokan megszerettek engemet ezekért.

E históriának az előzménye az, hogy az Igazság bujdosik, bejárja a világrészeket, végre Erdélybe ér. Itt a Kárpátokon egy kápolnába tér megnyugodni. Itt talált egy gyászba öltözött leányt, a ki gyöngykönnyeket sírt. Ekkor kérdi tőle, hogy kicsoda.

Mikor a könyvtár jelenlegi élesszemű öre, Harsányi István erre az adatra figyelmeztetett engemet, azonnal Benkő Józsefre gondoltam. Ő róla én is azt állítottam, hogy ő maga etymologisálta így e mesét. Pedig neki volt már adata erre nézve és nem tett egyebet, *mint hogy a nép hitétől vezéreltetve tényeknek fogadta el a széphistória adatait.*

Az ő munkája 1778-ban jelent meg. E mű pedig 1783-ban, vagy az évnélküli előbb. Ha pedig Szombathynak igaza van, akkor a XVIII. század első felében (ő = e). Ez a história már Helénát fölhasználja személyül és tovább költi, sőt utal a poéták költött fabulájára is, a melyben meg van írva Trajanus csatája. Az Argirus-mese ilyen feldolgozása tehát már régebben ismeretes volt, mert csak így utalhat rá egy későbbi széphistória s így használhatja fel személyeit is. Benkő tehát okvetlenül olvashatta az Argirus-mese ilyen feldolgozását. De vessük össze tüzetesebben, látni fogjuk, hogy Benkő nem tett mást, mint úgyszólván e széphistória sorait fordította le latinra.

1. Argirus fictae virginis patriam attigit, ibique sollemnes celebravit nuptias = a mint Poéták költött fabulája tartja, Argérusnak hiteles Mátkája...

2. Virgo, proinde Tündér szűz leány nunupcata Daciam notat = Én vagyok Dácia tündér Helénája...

3. Tündér: Dacia quippe montibus ac silvis, continuis, tamquam latibulis occultabatur = Erdélyben Tündérnek mondnak a Hegyekért, Azok alatt fekvő mélységes völgyekért...

4. Crines aurei virginis adfiguntur, quibus eximius auri proventus Daciae adumbratur = Arany hajjal festnek, itt termő kintsekért Sokan megszerettek engemet ezekért ; van Arany is bőven, csak legyen, ki ássa.

5. Traianus Daciam Romanae subiecit potestati = Melyben megiratik Traianus csatája.

A Római tábor sokat hadakozott,
Decebaluss ellen sok népeket hozott,
A Dákusok népe így megsokasodott,
Hogy Erdély országnak pusztulást okozott.

Ekkor hozta be Trajánus az oláhokat. A história végén kesereg Heléna, hogy őt már senki sem ismeri. A »Helena« név arra mutat, hogy jó nyomon járt Otrokócsi F. Ferencz is, mikor Tyndareus Helénájára gondolt. Mert hogy Tündérországot már előbb is ismerték, azt Gyergyai munkáján kívül egy 1569-ben megjelenő, »Trója históriája« című mű II. részének 5. szakában való említéséből is következtethetjük :

Tündérorságoknak rögtön majd izenek. (Az Igazság bujdosásában a Lagona-tó van megjelölve csodás hatásának s a Pyramus és Thisbe históriájában (1628.) van egy csodás kert.)

Végeredményül kimondhatjuk, hogy Benkő jelvi magyarázatának van széphistóriai alapja, ha történeti valószerűsége nincs is.

Hogy Benkő Józsefnek okvetlenül megvolt a forrása etimológizáló magyarázatára, azt nemcsak az E. S. J. verses művének VII. részéből, hanem egy prózai műből is be fogom bizonyítani. Az illető munka Huszti Andrásnak »Ő és Ujj Dácia az az Erdélynek régi és mostani állapotjáról való história« című 1736-ban írott kéziratos mű, melyet Tömösvári Sámuel 1763 szeptemberében másolt le Enyeden, Diénes Sámuel pedig Bécsben 1791-ben adott ki, de több helyen rosszul olvassa a szöveget, pl. a kézirat 2. lapján Erdély nevét : Árgyál (nincs összefüggésben Ágirussal?) ő Árdiál-nak olvassa. Ennek a műnek két olvasója már van a XVIII. században, feltehető tehát, hogy Benkő is ismerte. Ennek a 37. s a következő lapjain ez olvasható :

»Jeles mesében a régi költeményben gyönyörködő Rómaiak, ezt a Dáciának a Római birodalommal lett coniunctióját, melyet egy valaki (a lapszálon más kéz írásával odajegyezve : Albert Gergely) az Olaszok krónikájából Magyar versekbe foglalt, t. i. Akletus Király és Medéna Királyné Asszony fia Argirus, egy arany haju tündér Leánynyal szerelembe esvén, annak személlyeért sokat szenvedett, bujdosott, tsak nem halálra is vetemedett, sőt ugyan messze útra indulván utána, mind addig fáradozott, mígen Királyi Városába elérkezvén, házassági szövetség által őtet magáévá tette, melyet mind két részről nagy Lakodalmi pompával meg is erősítettek, ennek a fabulának magyarázatját így értsd meg.

(1.) Akletus Görög szó (melyet a Rómaiak szintén úgy tanulták, mint mi a Déák nyelvet) és annyit tézsen mint dicsőségétől meg-

fosztatott Király, értetik ez által a nevezet által Róma Várossa, vagy a Római Tanács, mely annak előtte a Világon lévő országok nagyobb részének feje s ditsősséges Királya lévén, utoljára (a mint fellebb is látuk) a Dácusok adó fizető szolgája lett.

(2.) *Medena* ezis Görög szó, és annyit teszen, mint Senki, Semmit vagy üressé lett, értetik ez alatt a Név alatt *Italia* Olasz ország mely az egész Világon lévő országok közt annakelőtte, mint egy bibor, bársonnyal és mindenféle gazdagságokkal fel ékesítettett Királyné Asszony, fénylik, ditsekedik és Fejedelmeiben s Vitézeiben, mint meg annyi fiaiban gyönyörködik vala, s igen bizik vala, utoljára, özvedgyé, Semmivé, adófizetővé lett, és a Dácusok által 12. Esztendőknél folyása alatt, tsak nem mind gazdagságától meg fosztatott, megüresítettett és meztelenítettett szolgává lett.

(3.) *Argirus*. Ez is Görög szó, és tulajdonképen annyit teszen, mint ezüst, tudjuk, h. az drága betsületes és kedves, annakokáért az ékesen szóllásnak mestersége szerint értetik ez alatt a Név alatt Trájánus Imperator, ki tanult Vitéz, mint az Ezüst, drága becsületes és igen kedves fia volt Rómának és Fejedelme az Imperiumnak, ki midőn őrizné az ő Attyának és Annjának kertjét, azaz Fejedelmi méltóságban volna, és őrr álló Hivatalban az ő népe között, szerelmbe esett a nagy arany haju Tündér Leánnyal az az arany haju Dáciával és Erdély országával, melynek lakossai meg nem elégedvén magok gazdagságokkal bővölködő és arannyal virágzó földökkel, minden Esztendőben Rómába mennek vala, és annak arany és ezüst pénzeit, drága portékáit fel szedvén, nagy bosszúságokra és szomorúságokra a Római lakosoknak, magokkal el hordják vala.

(4.) *Tündérnek* nevezete alatt adja elő Dáciát a *Fábula* író, Tündéjelt és setétes magos hegyek között fekvő Tartományt teszen, melyben midőn az emberek bé mennek, úgy tetszik, mintha valami Éjtzakai Setétes homályba borúlnának. Leánynak is mondja, mert a Dáciai Imperium olyan Ifjú volt, a Római Imperiumhoz képest, mint egy szűz leány a meg állapotodott idejű Férjhez ment koross Asszonyhoz képest; arany haju Leánynak nevezi, mert Dáciában, kivált képpen Erdélyben sok kints gazdagság és arany termett, mellyekkel a lakosok ékesítették magukat, Szűznek is mondja, mert Trájánus idejéig más nemzettség birodalma alatt nem voltak a Dácusok, hanem magok felekezetekből felkent Királyok uralkodtak.

Kiindulván annakokáért Trájánus Császár Rómából, temérdek haddal és vérontással, mint valami emberhusból álló Lakodalmi eledellel, és véres fegyverekkel, megékesítettett pompával, ezt az Északi Tündér Dáciát, mint valami házasság társát maga tulajdon ékességévé tette s mind halálig birta.

Benkőnek tehát nem saját találmánya ez, mert már előtte versben és prózában olvasható rá példa.

Sárospatak.

GULYÁS JÓZSEF.

HORVÁTH ISTVÁN MINDENNAPIJA.

(Hetedik közlemény.)

(Január 29.) Reggel már oskola előtt vettem tíz forintokon illy tizmű könyvet : »Abbildungen der vorzüglichsten alten Statuen und Gruppen die sich Theils in Rom, Theils in Paris befinden. Nach den Zeichnungen des H. F. Perrier, mit erklärenden Text von Jos. Ernst. Wien 1797. — in fol. Utolsó garasomat sem sajnálom érdemes könyvekre adnom, és ez a' könyv vásárlás teszen talán utóbb is nyomorúlt szegénynyé. Meg ehetem é a'kor a' könyveket? — Úgy, de tanulhatok e' haszonnal könyv nélkül, azt is lehet kérdeni. Szándekom utóbb Magyar nyelven először egy jó Római Görög Archaeológiát, azután pedig Magyarat készíteni. Meg kívántatnak ezek szükségképen arra, hogy mintegy lássa a' nemzet, hol vagyon a' tudományok, és szép Mesterségekre nézve; és hová juthatna üdövel, ha ezeket is kedvelné. — Tíz óra után meg keresett Vitkovits, és olvasta Mindennapimat. Jó üdeig nálam volt 's mutatta Mátyásinak ki nyomtatott feleletét a Jutalom kérdésről. El mente után azonnal meg vettem azt illy tizim alatt : Vélekedés, Mellyet a' Magyar Nyelv eránt Ország eleibe tétett Tudós kérdésre rövid és együgyü feleletül adott Mátyási József. — Pesten 1806. — Olvastam tüstént a' könyvet, mellyben azon kívül, hogy igen szórt 's homályos a' Magyarság, sok vakoskodás vagyon. Meg köll azomban engednem, hogy sok jó is találkozik benne. Én ugyan kívántan kívánnám, sőt erre már Kultsár István urat is kértem, hogy valamennyi felelet nyomtatás alá jöhetne, mert találkozik mindenikben valami tudni méltó dolog. Igen igen föl nyitnák ezek a' nemzetnek álmos szemét fő birtokának buzgóbb terjesztetésére, azt sok bölts gondolatokra vezetnék, és reméllenünk lehetne, hogy néhány érzékenyebb, és tsinosabb Hazafiaknak forró sohajtásaik be teljesednének. — Már Mátyási könyvéből millyen üdvözséges gondolatokra vetemedhetnek a' külömben gondolkodni nem akarók? Van benne, a' min rágódhatnak. — Révainál, Trézsinnél, kised Hertzzegeimnél, mint egyébbkor, ma is valék. — Estve Budai Magyar Históriáját olvastam.

30. Reggel meg keresett Markovits János Barátom, és mind a' ketten által menván a' Dunán, föl hajtottunk Buda várába, hogy ő Atyjának, én pedig Potyondi. Rafusnak zsoldját föl vehessük. Le jövet el váltam barátomtól, és meg kerestem Virág Benedekemet. Sokaig beszéltünk tüzesen külömbféle tárgyakról. Viszsa adta a' Haza terheit, mellyeket a' Nemzet gyülekezete a' múlt ország gyűlésben öszve írt. Tőle Vitkovits Miskámhoz mentem 's vele tizenkét óráig trétseltem. Meg ajándékozott Versegi Ferentznek imez uj költeményével: Neve Napjára Ó Excellentiájának Gróf Szápáry János Úrnak 's a' t. Irta Verseghy Ferencz, Musikára tette Haaz János. Budán 27. December. 1805. — Kevés benne a' képzelődést indító dísz, és igen meg egyez a' folyó köszöntéssel. Nints benne uj gondolat: az ótol pedig tsak e' sopánkolódás hibáz: kívánom hogy holta után a' Menyországba juthasson Extzellentiád. Többet tehetett

volna Versegi. — Ebéd után Institoris Gábor Pesti könyvárosnak hat nyomtatványt ajándékoztam Néhány okaimból. — Hadd fogyjanak. — Institorisnak semmije se hasonlít könyvároshoz, 's bár könyvkötő maradt volna! — Az estvét Trézsim karai között vártam, midőn hozzánk ért, tanítani mentem. Vatsora után Budait forgattam. —

31. Reggel nyolcadfélkor Révaihoz mentem, és sok kéréseire el maradtam az első órai letzkéből. Tegnap előtt tudniillik jelentette Petrasovits András — — profeszszori tisztviselő (supplens) hogy ma bennünket ki kérdezni akar: mi valamennyien egy szívvel 's lélekkel öszve beszélettünk, hogy egyikünk sem fog kérdéseire egy mukkot is feleletül adni, mert 1.) eddig bennünket igen gyerekesen szokott ki kérdezni. 2.) gorombáskodott néhányokkal. 3.) elejétől fogva mostanig soha meg nem elégedtünk tanításával, melly nem áll egyebből, mint régi költőknek velős mondásaikból. Sajnáljuk az üdőt, mellyet két barom tanítónk mellett hiába el vesztegetnünk köll azon tudományokra, mellyek leg kellemesebbek és leg szükségesebbek volnának minden Hazafinak. — Révai őrizvén engemet, mint szeme világát, a' galibától, kért, hogy inkább meg se jelenném iskola társaim között. Nem örömet töltöttem kérését, mert a' köz jóról forgott társaim a' pártütés. Kilentz órakor meg jelentem a' második letzkére s hallám, hogy a' ki kérdezést delutánra hallasztván folytatta Petrasovits a Magyarázatot. — Tíz órakor Tek. Jankovits Miklós Urat meg látogattam. Láttam nála ismét sok kéziratokat; láttam nála Luther Mártonnak 1542. esztendőből való eredeti testamentomát német nyelven Melanchton Fülöppnek több eredeti leveleivel együtt. A' Testamentomot hatvan forintokon vette Wolfenbüttlben: tsodálom hogy azt Magyar kézre jöni engedték a' németek olly csekély pénzért. — Mást is tanúltam még tőle, és az ebben áll: Olvastam Praynak Kornides Dánielhöz utasított leveleit már 1803-dik esztendőben Tek. Schedius Lajosom kegyességéből a' Teleki László Gróf drága könyvtárában. Ez a' kézirat 29. nevezetet, vagy is inkább jegyet nyert Kornides írásai között. A' többi tudós dolgok között Pray 1778. dik 22-dik Januarius napán így ír Barátához: »Audistin' aliquid de Joanne Gerardi de Aranyas? qui anno 1469. multa scripsit, itaque sub Mathia Coruino. Sed hic magis descriptor est, quam scriptor. Argumenta Codicis Ms. sunt plerumque Ecclesiastica, aut Monastica, paucis, ut de remediis Podagrae demti. Quo quiduis anno descripserit, adcurate notat, ut e. c. (ocupatus aliis plura nunc scribere nequeo) anno 18^0 (1470) Leutschouiae sabbato ante palmarum: h a m a r J a m b o r E m b e r. — Numquid audisti etiam aliquando de Achille honorabili Doctore in Pictauia in Francia, qui orationes composuit domino suo Regi? Ms. Cod. — Rursus, Psalterium editum sine anni et loci nota? Ex criteriis superat forte annum 1460 in 4° Possessor libri fuit Andreas Czemanka Pannonijs. Turótz-Trnoviensis Crembnicii ∞CCCXXIV. e ruderibus famosissimae quondam Bibliothecae Pinnerianae adquisitus. — Quaeso Te, quae haec Pinneriana Bibliotheca? Non ante, cuius hi

libri sint, rescies, quam me de eo, quod quaero, edocueris». — Ez az óság nagy újság volna a' Magyar régiségekre nézve, mert 1469-dik esztendőnél előbb való Magyarságot, a' mellynek bizonyos üdejéről még győződve lennénk, nem mutathatunk. Bár el ne hallgatta volna Pray gazdája nevét, úgy ma tudnók hol létét! Azt bizonyítja mindazonáltal Tek. Jankovits Miklós Úr, hogy Tzemanka könyvei Belhöz jutottak, ennek gyűteményéről pedig ki nem tudja, hogy az a' meg halálozott Battyányi József volt Esztergomi Érsek könyvtárába vagyon? E' szerént az Aranyos János kézirata Pray lakó helén Budán vala 1778-dikban most pedig Pozsonyban leszen. Rajta leszek, hogy ki kutassam a' dolgot valami ösmérőöm által. Az bizonyos Praynak egyéb leveleiből, hogy ő abban az időben sokat hányt a s vetette az érsek könyveit, és hogy Tzemankáról Bel Mátyás gyakorta emlékezik munkáiban.¹ — Dél intett haza Jankovitstól. Ebéd után Révainál beszélgettem. Ő ismét nem akart óvásból első letzkére eresztetni, de most már sikeretlenek lettek szavai. — El mentem iskolába, és vártam a' tsata kezdetét. Molnár Józsefet, az ide való Lutheránus Tisztöletés fiát nevezte ki leges leg először hogy feleljen írásából. Ez egyenesen ki mondotta, hogy sem ő, sem más Társai nem fognak felelni addig, míg tanítása módát el nem változtatja. Okát kérdezte a' tanító székből ülő: a bátor társ merészen elő adta bibénket minden sértés nélkül. Ekkor föl hevülván a büszke Ügyész, szórni kezdette, hogy semmi ő hozzá képest iskola társunk; hogy ő ilyen 's olyan tudósnek tartatik. Hevesedett ezekre az Ifiú, és már most keményebb választ adott. Sokáig folyt a' viszonyos pör. Egyszer azt mondá a' kevély lélek: hogy a' tanulni nem akarás oka minden meg nem elégedésünknek. Erre már nem hallgathattam tovább, hanem én is megszólamlottam mondván: Azzal Igazságtalanságot ken az Úr reánk, mert mi most is azért szólottunk, mivel tanulni akarván valamennyien előre látjuk, hogy hasztalan töltvén el az esztendőt vagy épen semmit, vagy igen keveset tanulhatunk. A' velős mondásokat, mellyeket az Úr Aristotelesből, Simachusból, Ciceróból, Ovidiusból, Horatziusból, Iuvenalisból 's. a. t. minduntalan számunkra elő ad 's velünk le írat, mi ugyan bötsüljük, de kedvökért egy esztendőt el nem pazsarolhatunk. Egészen más a' mi tzélunk, a' szerént művelkedjék az Úr, nem lesz akkor panaszunk. Nehéz nekünk, hogy többszöri magános kéréseink sikertelenek lettek: most az erőszakoskodásra jutni kényszerítettünk, ha mingyárt bötstelenségünkre válik is némely értetlenek előtt. Fájlaljuk, 's pedig méltán fájlaljuk, mi a kárt melly tökéletességünkre hárul egy olyan tudományra nézve, melly, ha jól taníttatik, mind hasznos, mind kellemetes, mind elkerülhetetlenül szükséges arra, hogy valaha Hazánk állapotát jobb karba iktathassuk. — Illyen szavaimra e' goromba válaszzsal felelt: Nos-citur quis sit. — Föl háborodtam a' Tótnak váratlan embertelenségén, és, a' mi velem életemben soha sem történt, a' dühösségnek valami nemébe ragadtatván, — Kinek ösmér az Úr engemet? E' már

¹ V. ö. M. Könyvszemle 1879. 69. l.

elköltsömet illeti! igyen feleltem. — Én hetedik esztendőt töltöm, mondám tovább, a' Fő oskolánál: mit tettem valaha, a' miért dorgálást érdemltem volna Igazgatóimtól? Emberiség nélkül vagyok az Úr: mert annak erköltsébe kapott, kit, néhány holnapokat kivéve, soha sem ösmért közelebből. — Föl keltek mellettem ezen szavakra többnyire oskola társaim, és rész szerint védelmezték bötsületemet, rész szerint kéréseikkel tsillapítottak. Meg hökkent a' görombaság szerzője. Simította szavát különbféle hasztalan magyarázatokkal. — Hármot ütött azomban az óra. Félbe szakadott a' tsata. Le szálván a' tanítói székéből Petrasovits magába tért, 's jelentette, hogy ezután kívánságunk szerint fog tanítani. Erre mi is magunkba tértünk, és mivel tsak ezt kívántuk meg nyerni, igértük hogy úgy már bennünket meg elégedetteknek fog tapasztalni. — Kimentekor beszélette az egész dolgot Mészáros Mátyás másik Tanítónknak. — Négy óra után Mészáros tüstént Petrasovitshoz futott, gondolom, bujtogatni. — Mi mind a' kettőtől sem félünk, mert egyik tizenkilentz, a' másik tsak egy héján husz. — Letzkém után temetési alkalmatossággal Vitkovits Miskámnak Édes Atyja halotti beszédet mondott görög nyelven: azont halgattam Miskámmal együtt. Szép és ritka tulajdonság drága Atyjában, hogy ő Magyarúl, Deákul, Rátzúl és Görögül egyenlőképen tud predikálni. — Vatsora után Trézsim öleiben feledtem el a mai boszúságnak még bennem levő maradványit. Viszsa jövet sokáig olvastam Budai Ésaías munkáját.

Februárius.

1. Napa. Nyoltzadfélórakor által futottam egy 's két szóra Révaihoz, kinek el beszéltem a' tegnapi történetet. Nekem tsak bele köllött keverednem vagy akartam vagy nem a' tsitipatiba. Nyoltz órakor oskolába menvén öszve akadtam Mészáros szolgálójával a' fő oskola épületében, ki engemet meg szólított, 's kért hogy küldeném el Heinrich Józsefet, a' Törvényes Karnak szolgáját, Petrasovitshoz. Meg tettem a' dolgot, de mingyárt tudtam hányat ütött az óra. Mészáros reá beszélette Petrasovitsot, hogy tartaná fön Tanítói méltóságát, 's ne jőne addig oskolába, míg neki elég tétel nem adatik a' Dékántól. Így esett valóban a' dolog, mert azt izente a' Tót, hogy ma nintsen kedve letzkéket adni. — Vajha soha se volna! mondók valamennyien. — Az üdőt nyoltztól kilentzig, nem akarván szálásainkra vissza menni, beszélgetésnek áldoztuk. Ez alatt jelenti Heinrich József inasom, hogy tíz órára meg jelenjünk Markovits Mátyás Dékánál, én, Molnár, és Rakovetz András. Nevetük a' dolgot, 's alig várhattuk az üdőt, melyben a' Dékán elejébe botsátatunk. Tíz órakor Markovitshoz mentünk. Molnárt hívta legelőször be, 's midőn az el ment, engemet és Rachovetzet. Be léptünk-kor keménységet képzelő Dékáni tekintetbe helhezette magát, 's nagy hahotával reánk támadott, hogy miért tettünk mi illy szörnyű galibát. Mosolyodnunk köllött midőn komorságát láttuk, 's okát adtuk tettünknek velős okokból. Ő ezekkel úgy megelégedett, a' mint

kifejezéséből nyilván értettük, de még is, mint valami kis gyermekeket mumussal kezdett ijesztegetni. Ha a' Heltartó Tanátshoz, 's odább megyen a' dolog, az urak, ugymond, el vesztik királyi zsoldokat, az oskolából ki tsapatnak, ország szerte ki hirdettettek, Tömlöttbe kerülnek. Föl sem vettük heltelen szavait, 's világosan ki mondtuk, hogy mi, már érettebb eszűek lévén, az ilyen ijesztegetésektől egy tsöppöt sem félünk, ha a fejedelem elejébe megyen is a' dolog. Nekünk mindenkor igazunk leszen, mert Petrasovitsot magát is többször szép szóval kértük, valamint a Dékánnak is jelentettük panaszunkat. Ő nem akart haragot venni magára: mi azt készek vagyunk föl venni, tsak szándékunk be teljesedjék. Ezekre alacsonyabb hangon kezdett velünk szóllani, 's félre tévén a' tekintetet, kért bennünket Fiával folyt barátságunkra, hogy tsendesen nyomnók el az egész történetet, 's mondanók még Petrasovitsnak, hogy mi nem akartunk egyebet tenni nem felelésünkkel, mint ötet arra venni, hogy másképen tanítsa a Politikai tudományokat. — El váltunk egyszeribe ezen szavai után egymástól, a' nélkül, hogy feleltünk volna reá valamit. — Tanátskoztunk magunkban, vallyon el menjünk e' az Ügyészhez? Eszünkbe ötlött, hogy ha a' Dékán kérésének e' részben nem engednénk, az már Fejességnek, büszkeségnek, s kevélységnek jele volna, a' mik minket egy szikrát sem tüzeltek; hogy el nem menetelünk által az első és harmadik esztendőbeli törvény tanulóknak, a' kikenél szinte úgy, mint nálunk, supplensek vagynak, példát nyujtanánk uj mozgásokra: megtettük, 's be kopogtunk a' Magyarországi Sonnenfelshöz. A' szemünkbe sem bátorkodott nézni. Elő beszélettük a' Dékán tanácsát, 's meg győztük arról, a' mit ő nem értett: de, nota bene, egy szóval sem követtük meg. Sokkal többet szemére vetettünk szobájában, mint az oskolában, mert jól ki fejeztük bibénket. Kért hogy a dolgot másoknak ne beszélnök, 's ígérte hogy ezután más módot követ. Mi fogadtuk a' hallgatást, 's ezzel vége szakadott a patvarnak, noha nem úgy, mint Mészáros szerette volna. — Ebéd után oskolába jött, 's már másképen beszélt. — A' második letzke alatt, midőn Mészáros egy más oskola társamat kikérdezte, elejébe terjesztettem imé kérdésemet megfajtásul: Vallyon meg ösmérik e' már minden külső udvarok a német Tsászár személyében az Östiai örökös Tsászárt. — Alkalmatos üdőben tettem a' kérdést, mert Mészáros épen arról beszélett, hogy Napoleon Frantziaországi Tsászárságát sem az Orosz, sem a' Török, sem az Anglus, sem a' Svéd udvar meg nem ösméri; méltán tettem a' kérdést, mert olvastam régen ezelőtt az Ujság levelekben, hogy a' Török, Anglus és Svéd fejedelmek nem igen örömmel fogadták az Östiai Tsászárságnak hírét. — Meg hökkent kérdésemre a' félénk tanító, s azt gondolta, hogy ma vele kezdünk ollyast, a' mit tegnap a' másiknak elejébe adtunk. Lassanként magához térvén így adta elő a feleletet: A' meg ösmérésnek bizonyos jele mindenkor abban áll, hogy egyik nemzet a' másikhoz, melly újj fényt vett föl, pompás és valóságos követet küld, vagy annál meg hagyja előbbeni követét

az ujj fény föl vétele után is : már Napoleontól a' Tsászári név föl-vétele után az előbbenyi meg nem ösmérő hatalmak tüstént vissza hívták követöket, és Frantzia Országban most tsak biztosokat tartanak : a' Német Tsászárnál pedig az Östria Tsászári nevezet föl vétele után is meg maradtak minden Udvaroknak követök : tehát azt Frantzia Tsászárnak meg nem ösmérték ; ezt meg ösmérték Östriainak. — Itt van a' nagy statistikai felelet. Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus. — Mennyi itt a hiba ! — Itélje kiki innend, millyeneket köll nekünk az idén tanulni. — Nem akarok a' felelet talpköve ellen hoszasan kikelni, 's azért tsak azt jegyzem ide, hogy az Östria Tsászár tagadhatatlan Német Tsászár, Magyar és Tseh Király, országló Erdélyi Nagy Hertzeg 's. a'. t. — Nem maradhattak e' meg nála a' követek a' fényt fölvevés után mint Német Tsászárnál, Magyar vagy Tseli királynál 's. a'. t. ? Hiszen minden szabad nemzet küldhet más szabad nemzethöz, 's annak fejéhez, p : o : a Magyarhoz, követséget. — Mészárosban nagy a' ditsekedés, kitsiny a' tudomány, 's még is némelly alkalmatossággal egy Társunknak oskolából véletlenül történt ki maradtakor dühösségbe jöven nem szégyenlettel mondani : Non sum ego pictus masculus ceu terra, ceu mare. Scivi Posonii 150. et plures juvenes sub froeno tenere, hic 10. Juvenibus imperare nesciam ? — Szörnyű benne szegény létére a' kevélység is, mert ő szobáján 's oskoláján kívül egy tanítványával sem méltóztatik szóba eredni. Ellenben tanítványi is, kik nem hagyják magokat Rabszolga gyanánt kínoztatni, kevésre bötsülik személyét 's tudományát. Illyen utálatból hagyta el az oskolát Markovits János barátom, illyenből egyéb tavali iskola társaim. Akár hogy bányák következendő tanítványaival : rajtunk ugyan bizony nem fog az idén sem uralkodni, sem nyargalódzani. — El nem érte tzélát, bár alattomban bujtogatta is Petrasovitst. Engemet, vele egy hazban lakván, sokszor a pirulásig ditsér szem közt egyebeknek : én magasztalásaira nem szorúltam, mert tsak úgy bötsülöm a ditséretet, ha azt ditséretre méltótól nyerem. — Estve Trézsinnél is voltam, Budai könyvét is olvastam lefektem előtt. Vatsora előtt Révaihoz is által mentem, ki engemet ma estve felé háromszor keresett nagy gondoskodásából. Beszéltette, hogy mihelest mi el hagytuk a' Dékánt, ő az utszán azonnal öszve akadott vele. Kért, ügymond, hogy beszélneék reá a' Petrasovitshoz való menetelre, de mi abban a' vélekedésben valánk, hogy ti azt meg nem teszitek, 's én ez okból kértem ma délután Schedius Lajost, hogy Budán vinné véghez, ha föllebb menne talán a' dolog, hogy a Pedánt tanító helett mást nyerhessetek. Meg köszöntem a' jó tanítónak, 's gondoskodó barátnak kegyes gondviselését, és reám vigyázó szorgalmát. Elő adtam okát Petrasovitshoz mentünknek. Ő örült magunk mérséklésén, 's ditsérte tettünket. Evvel mi ditsekszünk s méltán ditsekszünk, mert a ditséretet leg inkább meg érdemlőtől nyertük.

2. Ma nálunk ebédelték Vitkovits Mihály és Slavik Károly. Miskám öröömre igen víg vala, 's az ebéd alatt sokat énekült.

Hangainak kellemeiktől elragadtatván előttem forogtanak Üstökös Atyáinknak ártatlan mulatságú énekes vendégségeik, melyek alatt halván magasztaltatni a' ditsó tetteket, lehetetlen vala Hazafiúságra nem indulni a' hív, 's nem kortsosodott polgároknak. Három órakor, minek előtte Miskám el hagyott volna, kezembe nyerém szerettem Horvát Andornak belső Győrvárosi káplannak levelét. Jelenti benne hogy a' halál torkából menekedett ki nem igen régiben. Szánakoztunk is, örültünk is Barátunk állapotán. Éljen sokáig a' Tudományokért, melyeket ő fölségesen díszesít, 's melyek ötet viszontag nem kevesebbé díszesítik! Küldött egy nyomtatványt Márton János kanonok úrhoz írta dalából, melyben gyönyörködteti is, tanítja is embertársát. — Mihelest Vitkovits tőlem haza ment, azonnal hozzám jöve Ferentzy János barátom. Ettől tsak akkor váltam el, midőn Hertzegeimhöz mennem kellett. — Vatsora után igen víg valék Trézsimnél. —

3. El végezvén tegnap előtt a' nyomtatást, ma haza hozták Potyondi Ráfáelünk Imádságos Könyvének nyomtatványait. Jó hogy már vége szakadott, mert fölötte meg untam a' haszontalansággal való bánást. Minden árkust négyszer köllött által olvasnom, 's mi unalommal! Képzelteti valaki a' vesződséget, ha meg gondolja, hogy nekem Margitról szóló imádságos könyvet köllött jobbitanom. Sok helett foltoztam rajta: néhol, mivel Potyondi úgy akarta meghagytam a' hibát. Ez a' könyv tzíme: Ditsóséges Szűz Szent Margit IV. Béla Magyar Király Leányának Tisztelete. Irta Potyondi Ráfáel. Pesten 1805. — A' könyvet szerzője Ürményi Vintze és Ürményi Imre urfiainak ajánlja. Ha jobbat s hasznosabbat írni nem tudott, evvel el maradhatott volna. — Nekem a szerző jutalomul 14. nyomtatványokat ajándékozott, Hetet belőlök Eggenbergernek ajándékozott. — Délután voltam Révainál, Hertzegeimnél, és Trézsimnél.

4. Reggel iskola előtt kezemhez akadt Ferentz Tsászárnak Januárus 22-dikén 1806-dikban a' Bétsi Polgárokhoz utasított Híradásának Deák és Magyar általfordíttatása. — Mind a' kettő ugyan egyszer Versegitől készítettett. A' Magyarnek ez a' kezdete: »A' békességet jó és hű Népeimnek vissza adtam«. A' Deák így kezdetik: »Bonis fidelibusque populis meis pacem reddidi«. Nem szólok a' Magyar fordításról, tsak a Deákról jegyzem meg, hogy az igen nyomorult Deákságú. P: o: Monarchiae cor, — res totius agebatur, — hosti praeter arbitrium (invito) extorserunt, — temporis excidio, — pressurae Calamitatum, — ad occupationes vacationis meae, — instar sobolum cordis mei — 's. a. t. nem Cicero idejéből való ki ejtések. — A' mi a fejedelem ígéreteit illeti, azok már régi kötelelességek volnának, de soha bé nem töltettek. Most is annyi leszen a' tsinosításból, mind eddig volt. Tudni köllenék arról többet, és a nemzeteket egyaránt szeretni, bötsülni, nagy lelkűségre szoktatni illenék. A' szószaporítások senkit boldoggá nem tehetnek. — Én is ma estve többre bötsültem Trézsimet, hogy valóban öszve tsókolt, mintsem ha azt napról napra tsak ígerte volna. — Délután nálam

volt Vitkovits Miskám: nyert Potyonditól három nyomtatványt a' Margit könyvéből.

5. Voltam Révainál. Ma vettem Institorisnál Schmalz Teodornak néhány Természet Törvényét illető könyveit, úgymint: Das reine Naturrecht. Von Teod. Schmalz. Königsberg. 1795. — Das natürliche Kirchenrecht. Von Teod. Schmalz. Königsberg. 1795. — Das natürliche Familienrecht. Von Teod. Schmalz. Königsberg. 1795. — Das natürliche Staatsrecht. Von Theod. Schmalz. Königsberg. 1804. Estve leányommal enyelegtem.

6. Dél előtt Virággal és Vitkovitsal beszélgettem Budán több órákig. Buzgó volt szokás szerént a beszéd. — Délután sokat írtam és olvastam. Sajnálkodtam rajta, hogy Wenzel úr Filozofiájának II-dik Részében természeti okokból akarja meg vitatni a' Test föl-támadást pag. 193. 553. Midőn így okoskodik:

»Wenn gleich unsere irdischen Leiber und deren Theile durch die Verwesung aus einander treten, so verschwindet kein einziges Theilchen davon, keines geht verloren, es bleiben alle in der Welt, die Quantität der Materie bleibt bey allen Wechsel dieselbe« — igen jól mondja, hogy semmi el nem veszen; de nem jut egyszer-smind eszébe, hogy mivé válik akárkinek a' teste eloszlása után. Valamint a' víz, 's pedig ugyanazon víz, majd jég, majd gőz, majd fölhő, majd eső, majd forrás, majd a fának külbmbféle része, majd ismét a' nőteménynek rohadása által gőz, majd kristály 's a't: úgy az emberi testnek részei is az el oszlás után külbmbféle testeknek részökké, ezekből ismét más testekké változnak. Sőt eltünkben is nemde a' mit mi ki lehelünk, azt más újra be szívja; a' mit mi ki gőzölünk, az mást nehezebbé teszen? Nemde vagy igen kevés, vagy éppen semmi sinsen néhány esztendők múlva bennünk azon testből, mellyel e' világra születünk? Nem de az Atyáink 's Anyáink részökből állunk, midőn a' méhben fogantatunk? Örökös változás vagyon a' természetben. Én, tudja, hány milliom előttem élt embernek részeiből reszesültem: az enyeimből, mind éltemben, mind meg oszlásom után, tudja, hány milliom fog reszesülni. Már mellyikünk támad fel azon testben, melly egyebeké is vala? Nem hogy a' józan ész nem mond valamit a' föl támadás védelmére, hanem inkább lehetetlenségnek hirdeti az előtt, ki vigyázva szemléli minden nap a' természetet, és annak menetelét. Ugrott 's meg bizaklott a'kor Wenzelnek esze, mikor az előbbi sorokhoz veti: »Nun ist nichts ohne Zweck da; also auch nicht dieser Theil von Materie; er ist zu etwas bestimmt.« Ez igaz, de miért nem köllött azt a' Zwecket a' mindennapi tapasztalásban keresni? Miért köllött új világot a' mostani helett keresni? Hiszen ha testeink uj világba vitetnek, a'kor egészen ujra teremtetnek, 's már e'kor a' dolog nem lenne föl támadás, hanem teremtés. Azomban a' lehetetlenséget teremteni sem lehet. Más heleben is vagynak ilyenek Wenzel Filozofiájában, de azokat úgy kényszerítettett hihető tanítani. A föl támadás dolgát senki sem parantsolta védeni: miért toldozta

tehát azt be a' Filozofia határai közé? Ha valami kapzsi Theologus kezébe akadnak sorai, azokat tzáfolhatatlanoknak gyanítja, 's ismét új hatalmat veszen még erre nézve is a' Theologia a' Filozofiában. Azt is ide jegyzem, hogy a' világból igazán semmi test el nem veszen; mert más el veszni, és más, más színbe öltözni, az az: meg változni. Heltelen tehát ez az ontologiai állítás: ens compositum interire debet, et non potest in perpetuum durare. Mellyik különös részből álló testnek (kérdés: van e' részből nem álló) természetéből lehet erre a' közönséges rend szabásra vonást tenni (abstrahere)? A' világ is változik mint a' különös testek. Másképen nézett hajdan ki tagaira nézve a' színt véve (formam), mint mostani időben, pedig most is csak annyi, mint volt benne a' test mennyisége (quantitas materiae). Trézsimnél valék néhány minutáig: az ő piros ortzájából is aszott ag dada leszen valahára! Utóbb porrá leszen velem együtt, 's tzepele bennünket a' fürgeteges szél, mint a' soroksári homokot. Ha ekkor egy helre keverednénk, éreznék e' vallyon hamvaink, hogy valaha szíves barátságba voltanak?

7. Ma olvastam üres óráimban a' Pesti fő iskola könyvtárában Liviust a Drakenborch kiadása szerint, hogy valami bizonyost tanulhassak ki Livius 1-ső könyvének 26. Fejezetéből. El értem szándékomat, mert a' mi a' homályt illeti, azt el űzte a' jó textus, melly szerint a *criminis* helett *carminis*; a' *verebantur* helett pedig *rebantur* szavat köll iktatni szinte úgy, mint olvastam saját Liviusomban. A' mi pedig azt a kérdést illeti, vallyon Tullus Hostilius szabta e' az ezen §-ban levő törvényt, vagy más valaki már ő előtte? azt felelem: Hogy a törvényt már Tullus uralkodása előtt köllött hozni; mert ezen fejezetből csak az tetszik ki, hogy Tullus csak a' már divatban levő törvény szerint tselekedett. Bizonyítja ezt a' törvény előtt lévő soron, 's az alább elő forduló *Interpres legis* szavon kívül az is: hogy Tullus el akarta magától háritani a' köz nép gyűlölségét. Már el háritotta volna e' magától, ha illy kemény törvényt hozott volna? A törvény régi vala: de azt még is talán lehet gyanítani, hogy a Quaestores Parricidii hivatalt Tullus rendelte, a' mint Digest. L. I. Tit. XIII. mondatik. Innend tanítja ugyan azt Martini, Ordo Hist. Juris Civil. Viennae 1779. pag. 30. A' Perduellis szó sem jelent, mint nekik vélekednek, gyilkosságot Liviusnak ezen helén, hanem Haza bántást, mert a' győzedelmes Horátzius meg bántotta azzal a pompás gyülekezettel, hogy az előtt Hugát meg ölte. Hibázott tehát a' Calepinus kiadója, midőn Liviusnak ezen heléből a' Perduellis szavat gyilkosságnak is magyarázza. A' Livius Perduellioját magyar Törvényünk szerint hasonlíthatjuk a' violatio sedis Judiciariae-höz némelly tekintet alatt. Voltam Trézsimnél és Révainál.

8. Ma nyertem költsön ezen új szüleményt.: A' Tisztbeli Írás Mődjának saját szavai. Pesten 1806-dik Esztendei Boldog Aszszony havában. — Ez a' vármegye részes gyülekezetének (Deputatio) munkája, mellynek taga volt Révai Miklós is. Jó gondolat volt ez Pest vármegyétől, bár így tselekednének más vármegyék is! — Pest

vármegye ezt meg küldi a' többi Magyar vármegyéknek, hogy róla küldjenek észrevételeket. A' sokból sok jót lehet üdövel ki válogatni. Kilentz árkusból áll a' munka 's Trattner Mátyás műheléből jött ki. Meg jegyzésre méltó, hogy az Arkusokon Jelbötű helett (Signatura) arabs számok vagynak a' mostani külső országi szokás szerint. Ezt eddig az uj Magyar könyvekben még nem láttam. — Délután nálam volt Vitkovits Miskám 's meg ajándékozott Horvát Eusebiushoz íratott Dalának második kiadásával, melyet örömeből maga Horvát nyomtatott ki. Ezt a' kiadást az elsőtől abból lehet meg különböztetni, hogy ebben a' szavakban *éltem*, *ordít* el út az elsőtől, 's helettek e' hibásokat mutatja: *éttem*, *ordit*. Ezenkívül az első kiadásnak első lapán három strófa, a' másodikikon pedig csak kettő vagyon. 's a' t. — Jelentette Miskám, hogy Virág Benedek arra kéret általa, hogy kérnék valami módon Révaitól számára egy nyomtatványt a' Tisztátalan Tiszta Magyarorságból. El men-vén Miskával Révaihoz meg nyertem azt, sőt Miska maga is nyert egy nyomtatványt belőle. Estve vált el tőlem. — Voltam Trezsinél 's Markovits János barátomnál.

9. Reggel el hozta hozzám Ferentzy Jánosom illy tzimű könyvét: Universalhistorischer Ueberblick der Entwicklung des Menschenschlechts, als eines sich fortbildenden Ganzen. — Eine Philosophie der Culturgeschichte in zwey Bänden von D. Jenisch Berlin 1801. — Ezentúl folyvast ezt olvasom üres óráimban, és készüllet alatt lévő munkámmal bajmólódom. Nem sokat 's mindég fogok írni be valamit Mindennapimba. Ki győzné a' sok firkálást? Trézsin 's Révain kívül keveset fogok meg látogatni.

10. Jenischt olvastam. Ma vala születése napa kis Hertzegemnek Bretzenheim Ferdinandnak. Meg köszöntöttem a' szorgalmatos Gyerkőztét.

11—12. Jenischt olvastam.

13. Reggel elkezdtem olvasni a' Jankovits Miklós úrtól nálam lévő Magyar verses kéziratot. Végére jöven meg győződtem még Dél előtt hogy a' Munka Tökölyi Imrének Zrinyi Helenával való öszve párosodásáról íratott, és ugyan Gyöngyösi Istvántól. Örültön örültem uj találmányomon, mert ez által nekem is meg lehet mutatnom Gyöngyösi árnyékához viseltető tisztöletemet. Okaimat más alkalmatossággal számlálom elő. Délután meg jelenttem a' dolgot Jankovits Miklós úrnak: Ő igen örüle, 's kért, hogy írnék a' tárgyról egy értekezést. Ezt ő magával a' kézirattal együtt ki akarja nyomatni. Majd majd máskor, de nem mostanában. — Tőle Virághoz 's Vitkovitshoz vitt föl találásomból eredett örömöm. — Illyen az emberi indulat!

14. Nevettem, midőn Mészáros Mátyás tanítónk azt merte magyarázás közbe mondani, hogy Atilát a' Leo pápa mellet álló két angyal ijesztette meg Olasz országban, 's hogy ezen okból nem foglalta el a' vitéz Róma városát. Illyen rege nem Fő oskolába, hanem Fonóba való. — Jenischt olvastam.

15. Olvastam és dolgoztam szokott látogatásaimnak üdejükön kívül.

16. Ma Schediusnál ebédelt Engel János Kristián, és Révai Miklós. — Tíz órakor meg mutattam Schedius Lajosnak Gyöngyösi kéziratát 's ekkor szót ejtett a déli vendégekről, 's egyszer 's mind kért hogy jelenném meg ebéd után önála. Meg ígertem eljöttömet. Tőle Tisztóletes Dugonits András volt Tanítómhoz vittem a' kéziratot, 's meg mondtam neki, mint Gyöngyösi kiadójának, hogy Gyöngyösinek eddig ösméretlen szerzeményére akadtam. Örültében majd a' bőréből ki bújt az ősz tudós. Kérdezvén továbbá, vallyon nem volna e kezében Gyöngyösinek valamely kézírása, elő vette a' nála lévő Cupidót, 's ihol! ugyan egy kéznek írása mind a' két kézirat. Bővebben meg győződtem ekkor, noha már előbb sem kételkedhettem a dologról tapasztalván hogy a munka egészen meg egyez sok tárgyakra nézve Gyöngyösi Palinodiájával. Tudtára adtam Tek. Jankovits Miklós úrnak az új győző okot: Ő ki mondhatatlanul örvendett. Három órakor Délután Schuedius Urhoz mentem, 's nála Engel Urral közel két óráig beszéltem. Néhány Értekezéseimről folyt a' tanátskozás. Biztatott Engel, hogy magamat Tanítói hivatalra adnám: én kapnék a' tiszteségen ha úgy nem köl-lene valaha járnom, mint a' napokban járt a' meg halálozott Sze-ning János Úr a' Bontzolás Mesterségnek Tanítója. Ez a' szelíd szívű Tudós Ifiúságától fogva a' Tudományok körül fűradozott. Elejénten 400 ft fűzetésből táplálta feleségét 's gyermekeit mint segédtanító, utóbb mint rendszerént való Tanító 600 ftt húzott. Tsak taval nyert 1000 ftokat fűzetésül. Már az előbbi somma pénz-ből élni sem lehetett volna, ha mellette az orvosi Praxist nem gyakorolta volna a' faradhatatlan Polgár: az egy esztendei fűzetésből tőke pénzt nem lehetett szerezni. Mi lett a' következés? El sem temethették volna önön pénzéből, ha egy felesége után gazdag tanító Társa Eckstein Ferencz úr a' költséget barátságából ki nem fűzette volna. És mit fognak művelni szerencsétlen egy pár férhöz mehető gyönyörű Leányi, egy kisebb nevetlen Leánya, az édes anyja? Nyernek e' valami zsoldot? E' tsak a' fölsőség akaratától függ. — Meg halálozott 42. esztendő korában 11-dik Februar, el temettük 13-dik Febru. napán. Szívem szakad tsaknem, valahányszor erre a' buzgó Hazafira gondolk, ki bánatból jutott vég órájához. Meg halálozott néhány esztendő előtt egy gyönyörű fia, egy szép Leánya, a' múlt 1805-ik Október hónapban példa nélkül való dolgos felesége: ez a' keserűség emésztette a' szerencsétlen férjet és Atyát. Nyugodjanak hamvai tsöndesen a' drága polgárnak, ki taníthat minden ifiút, ha tőle tanulni kívánczik a' Tanítói hivatalra vágyódó! — Engel úrtól el válván sétáltam egy kevesé, azután pedig Jenischt olvastam.

17. Nálom vala délután Majer József Barátom. Sokat panaszkodott a' Pesti Pap nevelő háznak Igazgatói ellen. Beszélette a' szívemet szomorító hírt, hogy szerettem Barátom Tüszkő Ferencz weszprémi káplán meg halálozott. Keseregtem az egyenes szívű társnak halálán, a' kitől olly szaporán meg fosztattam. Meg holt,

a' mint beszélette Majer, 9-dik Februárban. Vagynak nála egy-néhány leveleim, mellyek most kétségkívül el szorattak. Én az ő nálam lévő írásit híven meg őrzöm. Róla e' versekben szólhatok:

Mindenfelé kedveltetett szorgalma s szelidsége,
Könyörülni a' szegényen tudott 'érzékenysége.
Pap volt, de emberiségét soha le nem vetette,
A' szent erkölcs őrizete lelkét nemessé tette.

Te pedig, boldog Árnýék! ki valaha kisded Remeteségemben Pestre jöttödkor víg napokat és éjjeleket töltöttél, le fűzetvén a' Természetnek végső adóját, már pornak eredsz, hogy üdövel ki haljon a' földről emlékezed: de nem éri el kegyetlen tüzlját ben-ned a' lételeledt irigylő halál, melly tudományos szüleményeknek íratásokra neked semmi üdőt sem engedett. Főn tartom, mint haj-dani kedves oskola társad híredet; élsz írásaimban szerettem Ferentzem! és akkor is, midőn az üdő folyamat Weszprémbe vezet, tisztolni fogom gyászos sírheledet. Ottan fogom majdan keserveim között mondani: Itten nyugszik örökre az én kedves Barátom!! El sietek én is nem sokára utadon az igazi vég nyugalmat szülő boltozat alá, 's a te állapotodra jutván támad reményem nekem is oly hív barátom, ki meg mentvén a' veszedelemtől imé jegyzéseimet, élteti a' maradéknál a' mi tiszta és forró szerelmű barátságunkat. Nyugodjál békével tőlem szaporán el vált ifiú! a földnek gyomrában, mellytől nem rettegni leges leg nagyobb okosság. — Beszéltem ma is Engel Úrral. — Voltam Révainál és Trézsinél. Estve Jenischt olvastam.

18—19. Sokat írtam és sokat olvastam. Fáradott elmémet Markovits János Barátom Muzsikája, és Trézsim Társasága élesztette föl. Ma mint Hamvazó szerdán be köszöntött az áldott Bötölés. Mi negyven napokig folyvást tojásozunk. Magyar levelet írt ma (19.) Bretzenheim Leopoldina.

20. Eggenberger József könyváros által kezembe adatta Tek. Kovátsits Márton Úr meg halálozott nejének Hajóssi Joánnának rézbe metszetett képét, 's kéretett egyszer s' mind, hogy írnék emlékezetére valami Magyar verseket. Én ugyan soha Költőnek nem születtem, sem Kovátsits feleségét nem láttam: de még is kész vagyok, meg szegvén erős fogadásomat, örök gyalázatomra verselni, tsak hogy kijelenthessem a' késő maradék előtt, mennyire bötsülöm a' szorgalmatos öreg tudós férfiat. Gyönyörűség nekem másfelől ennek a jó szívű polgárnak többféle közléseit meg hálálnom. — Próbát teszek ha tudok valamit koholni. — Ma végére jöttem Jenisch munkájának.

21—22. A' két napot verselésbe töltvén készítettem egy Dalt, de semmiképen meg nem elégszem vele. Fére teszem s más üdőre hagyom. — Ma olvasni kezdettem Kantnak Kritik der Urtheilskraft nevű könyvét, hogy az, a' mit hajdan belőle a' Szépnek mi-voltáról olvastam, ismét eszembe verődjék. — Sokáig beszélgettem 22-dikben mint Kultsár Istvánnal, mint Horányi Elekkel.

23. Ma nyugalom napja volt, és tsak látogatásokban folyt el az üdő. Voltam Tek. Schedius Lajos volt kedves tanítómánál; vol-

tam Révainál és Trézsimnél is. E' két utóbbinál, ha föl nem jegyzem is, mindennapi vendég vagyok.

24. Mátyás üdnepe lévén iskola után valamennyien el mentünk egy testben Markovits Mátyás Dékánt, és Mészáros Mátyás tanítónkat köszönteni. A' pompa után én szerettem Révai Miklóso-mat mentem köszönteni, ki ma mind születése, mind neve napát üli. — Éljen sokáig a' Magyar Nyelvnek második Atyja!! — Estve haza térvén Trézsim karaiból, Kantot odább olvastam. Sokkal kellemetesebb e' nagy léleknek szüleményeit olvasni, ha valakit az emberi élet édességei előbb föl ébresztenek.

25. Tíz órakor köszönteni mentem Bretzenheim Hertzegnét, kit, a' mint hallom, Walburgának hívnak. Az én Kalendariomomba ma Szent Viktoria, nem pedig Szent Walburga napá áll. — Szívesen vette meg jelenésemet. Délután által mentem Nagy Tisztölétű Virág Benedekemhöz: nála találtam Vitkovits Miskámat. Olvastam előtök dalomat. Virág szokása szerint: »Jól van«-nal felelt, mert ő nem igen szeret más költével bajmóldni. Miskát bátorítottam, hogy utazna el Pegazus forrásához, 's meg részegedvén a' Tokaj nevelte Isteni Nektárból öntene a' ki halt menyetske tisztölétére egy Magyar Dalt. Szeget ütöttem fejébe, pedig nagyot, mert szavamra gondolkodni kezdett. Nem is kételkedem, hogy fog engedni kérésemnek. — Későn jöttem haza Virágtól, mert ha mi egyszer beszélgetés közben tűzbe jövünk, vagyon akkor elég, a' miről beszélgethetünk. — Voltam Trézsimnél délelőtt, 's míg ő munkáiban foglalatoskodott, én nála Kantot olvastam.

26. Horvát József ötsém ma két tanítványokat nyert. Egyiktől holnaponként 5 ft, a' másiktól 3 ftokat nyer füzetésül. Dél után öszve akadván Kultsár Istvánnal, olvastam neki dalomat, de ő sem tett reá észre vételeket, hanem jó leszen-nel felelt. Én vele meg nem elégszem, ha mások így beszélnek is róla, és azért ismét félre teszem, hogy utóbb jobbítsak rajta. — Ferentzivel voltam Révainál sokáig, 's ettől Hertzegeimhöz mentem.

27. Ma vettem Eggenbergertől egyéb sok könyveken kívül egy illy tizmű könyvet: Neuer Plutarch, oder Kurze Lebensbeschreibungen der berühmtesten Männer aller Nationen von der ältesten bis auf unsere Zeiten. Herausgegeben von Peter Blanchard. Wien. 1806. Zwei Bände. — Ez a munka megérdemelné, hogy Magyarra fordíttassék. — Vissza adtam Jenisch szerzeményit Ferentzi János Barátomnak. — Voltam Virág Benedeknél 's adtam neki költsön néhány könyveket. — Láttam Trézsit és Révait is.

28. Ma Strázsai János régi iskola Társam emlékeztető könyvébe (Stambuch) e' sorokat írtam:

Szeretem. Hazámat.
Kedvelem. Lyánkámat.
Értök. élek.
De. hív. Barátoméért.
Mint. Hazám. 's Lányoméért
Szint, úgy. égek.

E. 'három. könnyíti.
Midőn. édesíti.
Életemet.
E'. három. könyezi.
Ha. halál. végezi.
Lételemet.

H. I.

ADATOK TOMPA MIHÁLY ÉLETÉHEZ.

(Befejező közlemény).

64.

Tomba — Szentpéteryhez.

Kedves barátom!

Kaptam s köszönöm szíves soraidat; a közlött adatnak min-
denesetre hasznát veszem a kérdéses ügyben,¹ mely majd csak jóra
megyen már lassan.

Csak néhány sort írok, azon reményben, — mely hogy teljesül,
bizonyosnak veszem — hogy szombaton este vagyis 9-én meglátlak.
Kell-e mondanom: hogy *szíviinkből szívesen* látunk. Mariássy Mórt
is szeretem tudod; de — őszintén szólva — hogy csak magad térsz
be hozzám szállásra, vagy hálásra egyért azért jó: mert bizalmasan,
tanú nélkül lehetünk ketten; másért azért, mert az iszonyú takar-
mány-inségben, — mely a hatodik évre már itt tűrhetlenné lett —
nem tudnék mit vetni lovai szájába; s még oly őszinte bizalmas-
sággal el se mondhatnám neki, mint ime neked, ki bizonyosan nem
értesz félre s azért teljes bátorsággal hajtatsz be szegény udvaromba.
Ő, igen nagy zavarba hozna, azt nem tagadhatom, sőt igen kérlek:
hogy ha valami olyas készülne: ügyesen, okosan, tapintatosan gátold
meg, mert igazán halálos confusióba hozna. Rád és marhádra termé-
szetesen ez nem áll.

Ergo a viszontlátásra!

Hanva, mart. 2. 1867.

hív barátod
Tomba Mihály.

U. i. Ha szükséged nincs már rá: a nagy szótárt² hozd haza.
Kedveseidet tiszteljük.

Külczim: Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. Lelkész urnak.
Pelsűtczön.

65.

Tomba — Szentpéteryhez.

Édes barátom!

Szombaton estére nem érkeztek el. Elmenvén azon levelem,
melyben a lovaktóli fázásomat bizalmasan megírtam, gondolkod-

¹ Valószínűleg az 1867 febr. 28-án írt levelére kapott válaszra czéloz.

² T. i. a Czuczor—Fogarasi-félt, melyről 1866 decz. 4-én írott leve-
lében is szó van.

tam: valyon *magadat* is nem akadályozlak vagy foglak-e meg az idejövetelben? mi nagy kár lenne, mert szépen kibeszélgettük volna magunkat. Bizonyosan úgy van a dolog, hogy ti *egy* szekéren utaztok, mit én azóta gondoltam meg. Most is azt mondom, hogy 3—4 uri lovat el nem láthattam volna, de igen sajnálom mégis, hogy így történt. S hogy nem *értettél* s magyaráztál magadra és saját alkalmadra nézve félre: azt legyen szabad hinnem; mert az ellenkezője, csakugyan *utolsó* volna.

Minden esetre az egész dolog hogy' s mint történtéről tudósíts, oly őszintén, mint én neked írtam.

Isten áldjon meg kedveseiddel!

Hanva, mart 10. 1867.

őszinte barátod
Tompa Mihály.

66.

Tompa — Szentpéteryhez.

Kedves barátom!

Az elmúlt pár napon elmélkedésem tárgya, tennapelőtti beszélgetésünk volt, mely egyszerre *rosz* és *jó* hatást tett rám. Nem volt ugyan ujság előttem gondolkodásod, érzésed, *gyanítottam sőt tudtam* mindent; de ily egyenesen és őszintén csak a mondott alkalommal nyilvánulván: elszomorított az a meggyőződés: hogy minnyájunkra a *kiábrándulás* vár, hogy mint a fa ősszel: az élet is végre elhullatja gazdag lombjait. De *jó* hatást tett rám *két férfin* beszélgetése, mely komoly tárgyak felett, őszintén, indulat s epe nélkül folyt, s hangja az ablakig se hallott el.

A kertben, mikor oda bejöttél, Orbánnal épen arról beszélünk; elmondván neki az elébbieket, hívatkoztam azok sok, kettőnk, sokunk között otthon és másutt történt nyilatkozatokra, melyeket rólad s felőled mi — a traktus legrakoncziatlanabb két embere — tettünk; igazat adva nekünk a[z] egyházi közvélemény s legderekbabb tagjai annak, melyekkel bárki is meg lehetett volna elégedve, melyeket *itt* szemedben ismételni: gyermekes volna. Ő fanyaran elmosolyodott, mondván: beh balgatag vagy! hát mit vársz az életben!!

Discursusunkra visszatérve: azt be nem végezhattuk, a mint tudod, mert ránk jött valaki s gyűlés ideje is jelen volt, pedig én még mondani akartam valamit. Engedd elmondanom itt s így.

Kedves Sámuelem! Más a te *szíved sebe*, vagy ennek alapoka, az t. i. hogy *előtted* engem Esperesnek választottak. I. lehetetlen ellenmondanod s el nem fogadnod ezt. Miért? Mert százszor, s minden lehető alkalommal ki mondottad azt magad is, társalgási s nyil-

vános alkalommal, levélben s mindenkép. Mondtad papoknak, másoknak s mindenkinek. Közönséges, ügyes bajos embereket hozzám utasítál így: *Menjenek Tompához, ő az igazi Esperes, én csak helyettes vagyok!* Irtad nekem magamnak levélben, a szútori gyűlésen kijelentetted, hogy lemondasz, mert 1-ször... 2-or... 3-or: nem a *közbizalom* választott. Ez a napnál világosabb dolog.

Igaz, engem választottak, de *kerestem*, korteskedtem-e? Az örök Istenre: nem! Emlékezzél Darvas Pálnál tett határozott nyilatkozatomra: *Semmi szín alatt nem leszek Esperes, te leszel, tanulj németül.* Való-e ez? Igaz, hogy előre nem mosdottam tőle, s nem *szóltam le magamat*, mert az lehetetlen is; azt mondhatta volna bárki okosan és jogosan: *hát mit hártgat az Úr magáról, hiszen még semmi sincs, tán nem is lesz.* Hagytam menni a dolgokat sértett büszkeségből is, midőn olyan Katona Pál-féle emberek feltartott nyakkal s fejjel így nyilatkoztak: *Megmutatjuk, hogy nem lesz Tompa esperes!* Meg Uraim! lássuk hát! Engedtem továbbá ambícióból; (íme lásd az őszinte embert!). tetszett s hízelgett nekem: hogy Esperesnek választattam, bár, tenni semmi szín alatt nem volt szándékom.

— Édes Sámuelem! te szereted a magasabb látpontokat, méltányold a jövőt. Nekem talán lesz holtom után valami *élettörténetcském*; tetszenék-e neked, ha ez jegyeztetnék fel: *kora hit- és tisztársai annyira se nézték: hogy Esperesnek választották volna.* (Ime most lásd bennem a hiú s kevésbé embert!)

Igen, de a kor és sorozat szerint, — mint a katonáknál — idősebb, régebben szolgáló s érdemesebb állott előttem. Igaz; de én nem kormányozhattam a dolgok menetét s fejlődését; ha rajtam áll: bizonynyal teszem.

Kedves barátom! Itt az ok, a valódi seb, mely fájtnak neked. Tudom: hogy *nem gyűlölsz*, mert annak semmi tekintetben tárgya nem lehetek; s becsületes, nemes lelked képtelen arra: hogy valakit gyűlöljön; sőt *szeretni is töreked* szívesen, de fel nem menthetsz sehogy se; a mi történt, *választatásom* szálla-volt szemedben; kö gyomrodban, melyet kivetni nem voltál képes; bűnös nem vagyok, nem vétettem ellened soha gondolatban sem, de van egy önkénytelen, akartalan, *eredendő bűnöm: létezésem*, hogy *existáltam*, hogy utadba dobott a sors, a választás idejében. Ez minden; ne nézz, ne nyúl se jobbra, se balra, *ez az egyetlen ok; ez keserítette el szájad ízét, ez teremtetted veled hívatatod vitele alatt*, a valóságban, a közvéleményben soha nem létező, nem is született *árny-képeket*. Czáföld, hazudtold meg állításaimat, nem tollal, hanem saját magad, öntudatod előtt, midőn estve lefekszel, imádságod elvégzed s a gyertyát eloltod; ha meg lesznek azok czáfolva: én szívesen s örömmel megadom magam.

Különben kinyilatkoztatom: hogy irántad való eddigi érzésem nem esett legkisebb változás sem; hátra levő kevés napjaim

ban is az leszek : ki eddig s mindig voltam. Nincs időm többé nehez-
telésre, versenygésre. Az egészben, ítélet nélkül az egyénre, benned,
bennem, mindnyájunkban az *embert* látom, ki gyarló.

Isten áldjon meg !

Hanva, május 2. 1867.

őszinte barátod

Tompá Mihály.

[Ez az ívrét alakú levél borítékba volt helyezve, de a boríték ma
már hiányzik.]

67.

Szentpétery — Tompához.

Édes Barátom !

A' Magyar nyelv szótárának V-ik füzetét ide mellékelve kö-
szönettel haza küldöm. Igen sajnálom, hogy sarka el szakadt, de
végre is sajnálkozásom a' meg lett dolgot meg nem letté nem teheti.
Azt azonban készséggel meg ígérem, hogy ha ízlésed, 's a' többi
füzetekhez alkalmazottan be kötteted : én ezért a' kötés árt szívesen
meg fizetem.

A' minapi leveledre leg illetékesebb válasz volna ugyan a'
hallgatás : azomban az írántad való soha nem színlett, mindig valódi
tisztelet és szeretetem, valamint saját ártatlanságom tudatában, pár
sort rólla még is írok. — Vegyed tehát tudomásúl, hogy a' vád,
melylyel engemet most már másodszor versz arczúl, hamis, és
sérelem az én egyik leg főbb kincsem : mélységes fenekéig tiszta,
becsületes és alázatos lelkem nemessége ellen. Költő király vagy,
élő a' dicsősség magas régiójában, mint az eget erő büszke Kárpát
egyik csúcsa : azt csudálnám, ha a szerény dombok tiedtől el ütő
világát mindenben tisztán át érzened. — Igen, ott a hol senki nem
lát, úgy mint a' világ előtt itt lent, és fent is egykor az örök Isten
előtt mondom, 's Te magad is meg fogod látni, hogy ama te tőled
képzelt kő nincs meg az én gyomromban, hogy az én vissza lépésem
okai tiszták, becsületesek és igazak. És ha ezen, teljes egész életemmel
igazolt, ismételt valóság ellenére, Te, mint a' régi híres el fogúlt,
egy személyben vádló és bíró Fő pap, igaztalanul rám fogott állí-
tásod mellett maradsz : azzal vigasztalom magam, hogy a' szín arany
sárba taposva is arany marad. De van más vigasztalásom is. Mi előtt
íme vád leveled fel bontottam, remegtem nem attól a' mi ebben
van, hanem attól a' miről hittem, hogy lessz benne, holott sze-
rencsémre nints. Te itt a' multat feszegeted, mellynek nem kell már
köpönyeg, a' nélkül, hogy a' jövőről szölganál. Ezt köszönöm. Most,
hogy — mitől Isten óvjon — parányi ki[s] egyházi világunkban
történhető változás esetére, közöttünk hihetőleg egyedül Te, meg
találhattad volna annak a' kultsát, hogy ha végre is más nem akad,
én lehetővé lettem volna : ezt sejtettem róllad, ki akarva, nem
akarva, mig mozgasz Deákja vagy megyénknek, 's így leg inkább

felelős azért a' mi történik és nem történik. — Hogy e' részemről komolyan félt sakk húzástól meg kíméltél, e' helyett jobbra balra pofon versz gyanúsításoddal, sat : ezt én diplomaticus nyelven úgy értem, mint meg bélyegeztetést a' párt főtől, ki — egyébként az által malmomra hajtván a' vizet, oda munkál, hogy mindenkorra köz ember maradjak. Meg jegyzem magamnak igen jól ezt a' dolgot 's biztosítalak rólla, hogy azon magasb hívatallal, melyet én — nem mint Te állítod dicsősség és hiúságért viseltem és hagytam oda, hanem viseltem igaz papi buzgóságból Isten és egyházunk eránti szeretetből, kész szolgálat és kötelességből, és elhagytam személyes erőltlenkedés, családi fontos körülmények, és azért is, mert az én pártom kitűnőbb tagjai, részint el hagytak valósággal, részint be jelentették — mint különösen Te magad is — hogy ott hagynak a' faképnél, a' mi nem más, mint alkotmányos nyelven bizalmatlanság a miniszernek : mire megint más felelete becsületes embernek nem lehet, mint le mondás. — — biztosítalak rólla, hogy azon magasb hívatallal örökre meg elégedtem. Boldog vagyok kis menyországomban e' nélkül, 's ha mi külső bajom van olykor, most is csak annak utó fájdalma, mit csendesén el visz a' víz.

Isten véled és szeretve tisztelt kedves jó feleségeddel

hű barátod
Szentpétery Sámuel.

[E levélen, az első lap felső jobb sarkában »Pelsőcz 1867 máj. 29.« keltezés olvasható ; de Tompának itt közölt következő leveléből (miután abban ő részleteket idéz Szentpéterynek eme leveléből) : bizonyos, hogy ez a válasz Tompának 1867 május 2-ikáról keltezett levelére s előbb íratott, mint a most következő levél. Az említett kelteztést nem a levél írásakor, hanem később írhatta Szentpétery a levélre (a mely első szövegezés), mikor már nem tudta biztosan, mikor írta azt. A hosszában összehajtott ív külső lapján, alúl, e címzés áll : »Nagytitiszteletű Tompa Mihály úrnak Hanva«.]

68.

Tompa — Szentpéteryhez.

Édes barátom !

Né csináljon nálad rossz vért levelem látása ; nem a vita folytatása ez, csak azt akarom tudomásodra hozni : hogy a füzetet megkaptam, melynek megrongyollott sárgán [*sarkán* helyett] nem érdemes sajnálkoznod s kártérítést ajánlanod, mert a mint veszem észre, nagyobb dolog is rongyoló-félben van közöttünk. Őszintén, lelkemre mondom, hogy sajnálnám, sőt fájlálnám azt ; mely nyilatkozatomat elfogadni vagy elvetni egészen rajtad áll. Igaz, hogy Tornallyán történt discursusunk után, megmozdult gyomromban a Radnóton elnyeletett s megemészteni nem bírt kő, mert hiába, nincs olyan emésztési szervem, mint a boldog strucznak, s nem tagadom, hogy kivált ez iszonyú betegség, izgatottság is hozzá járulván,—

tán élesebb, vastagabb voltam a modorban s színezésben, mint kellett volna, de a sejteni-akarásnak árnya is távol volt tőlem; adatokra hivatkoztam az igaz, de éppen azért gyanúsítással, rágalommal, szándékos megbántással magamat nem vádolhatom.

Azonban elég, nehogy abba essem, mit kerülni akarok: a válaszolás- és vitázásba.

Leveledre tehát nem válaszolhatok, mert

1-ör Egy részét, onnan, hol így kezded: *remegtem felbontani; félvén, nem attól, mi benne van, hanem a mit benne lenni véltem sat. sat. sat.* nem értem, becsületem- és Istenemre mondom, bármint törjem fejemet, nem értem, nem érthetem. Mitől féltél édes Samukám az Isten áldjon meg! hiszen én nem vittem még annyira: hogy levelembe gyilkoló port rejtsek, melynek ereje a levélfelnyitót megöli. Állítod elébb: hogy levelemben *pofozlak, arczúl verlek gyanúsítással* — mit tagadok — s még *rosszabbtól* is féltél!? Ez talány, melynek Oedipusa lenni nem bírok.

2-or Nem felelhetek leveledre a benne levő gúny miatt, mely több kifejezésben, mint *pártfő, magas bérz, egyházmegye Deákja sat.* előfordúl. Mindenkinck megengedem, hogy *rosznak* tartson, de azt, hogy *tudatlannak, együgyűnek*, senkinek se. Édes Samukám, úgy nézek-e én ki, hogy az ilyet ne értsem?! azonban *visszonozni* nem fogom.

3-or Nem felelhetek azért sem, mert ha én a *hangot* annyival élesítem, magasítom, mint te jelen soraidban az enyémre cselekszed, azután te ismét főlebb hágsz, én az emberi gyarlóság szerint megint főlebb: mire? hova fog ez vezetni?! Nem édes Samukám, muljék el tőlünk e pohár.

Két ember eshetik meghasonlásba, válhatnak egymásra nézve idegenekké, utaik külön szakadhatnak; de nagy kár: ha e megszakadást — melyben mindig bizonyos tragicum van — férfiaság, nyugodt széllyelválás nem jellemzi, sőt ellenkezőleg a perpatvarral, kölcső[nös] szemrehányás- és recriminációkkal esik meg. Ettől félek s ezt akarom kerülni. Mindkettőnk meg van győződve: hogy igaza van; lehet hogy ez sokban, a részletekben áll is; de ki bírna mégis igaz bíró lenni itt? Hagyjuk meg hitében egymást. Én nem rágalmaztalak, sérteni nem akartalak, neked úgy tetszik: hogy tettem. Te egészen fedhetlennek tartod ez ügyben magadat s engem sértegetőnek tartasz: nekem úgy tetszik: hogy nem úgy van. Engedjük egymást megfőni saját levében. Ismétlem: hogy sajnálom; de fatum, mely ellen küzdeni egyikünknek, senkinek sincs hatalmában.

Isten vezéreljen s áldjon meg!

Hanva, majus 3. 1867.

őszinte barátod
Tompá Mihály.

69.

Tomba — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

Bizonyos fatalis esemény miatt rögtön el kellett főzőnénket s szolgálónkat bocsátani. Ágyban fekvő szegény nőm kéri tisztelt nődet : hogy ha *olyan* személyeket tudna vagy hallana : legyen szíves tudtúl adni nekünk.

Hanva, jul. 7. 1867.

őszinte barátod

Tomba Mihály.

Jegyzés : Szolgáló már van, csak főzőné kellene.

Külczim : Nagytiszteletű tudós Szentpétery Sámuel ref. Lelkész urnak Pelsőczön.

70.

Tomba — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

Ma, vasárnap reggel akartam magam Hozzátok menni s a főzőnének valóval is végezni ; de a lovam lába kigyúlt, várni kell utána 2—3-ad napot. Az asszonyt bíztasd, tartóztasd, elmondván neki egyenesen az esetet, s még e héten okvetlen ott leszek.

Mindnyájunk szíves ölelését mindnyájotoknak !

Hanva, jul. 14. 1867.

szerető barátod

Tomba Mihály.

Külczim : Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. Lelkész urnak. Pelsőczön.

71.

Tomba — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

Akár hétfőn, akár kedden, vagy bármikor jössz Méhibe s nekünk valami personát hozasz : igen kérlek következőleg intézkedni : fogadj fel Méhiben egy szekertest, talán feléeid valamelyike is megteszi, az én *rovásomra*, mit később neked lerovok s küldd át a nőt ; *megvárván* Méhiben míg Hanváról visszatér, ha *tán nem maradna* ott, vagy míg az üres szekér megtér ; így, bár egy kis költségembe kerül, legrövidebben s könnyebben átesem a dolgon. Igen kérlek, tedd meg ezt, mert lovam lába mindig rosszabbúl volt már haza felé ; Hanván pedig aranyért se kapunk szekertest. A rózsagallyakat is — ha előbb nem — akkor küldöm, mert bajos találomra lerontani. Igen kérlek kedves Sámuelem ezekre. Csak el ne menj, míg Hanváról *fordulát* nem leend. Különben én reggel is átküldök.

Csókollak !

Méhi, vasárnap este.

igaz híved

Tomba Mihály.

Hétlőn reggel. Ismét itt vagyok azon reményben, hogy már itt találalak. Jó idő van pedig. Ténnap a fejemet vesztettem el nálatok. Az a temérdek nép! egész országos vásár! Cselédek megbetegült; kedves családot az előtti este érkezett. Nem így szeretnék én veletek lenni. Ott voltam s okosan még se végeztem.

A második nő, a ki nálad volt, *Borstörőné*, lakott Hanván, jót mondanak róla; csak az a kérdés: hány s mily korú gyermeke van? Egyik *egy*et, másik 3—4-et mond, s kell-e még neki rólok gondoskodni, vele Hanvára egy se jöhet. *Ennek kell igen utána járni*. Azután, akár egyik, akár másik jön, ezeket értesd meg vele előre: házunk szegény ház, ő lesz s egy belső leány; a főzőnének ezeket kell tenni: *főzni, sütni, fejni, szappanozni és vasalni s együtt fel is mosakodni, a szobát kitisztítani együtt*. Ezeket értsék meg s csak úgy jöjenek. Igen kérek, tartsd meg ezt a levelet s olvasd fel nekik. Hozd el akár egyiket, akár másikat, az az a Zakhar tanár testvérét, vagy Bors-törőné válogatás nélkül. Ismét kérek. Nyomorúlt helyzetben vagyunk. Csókollak. Levelemet el ne ved. Az oltó ágak várnak, szépek. Rosz sálomat ott hagytam.

barátod
Miska.

Külcím: Nagytiszt. Szentpétery Sámuel úrnak Méhi.

[A levél mindkét része czeruzával van írva. Az év, hó és nap nincs rájegyezve, de értelméből kétségtelen, hogy a sorrendben ez a hely illeti meg.]

72.

Tompa — Szentpéteryhez.

Kedves barátom!

Sajnáljuk veszteségeket, fájdalmatokat; de hát ilyen az élet! Veszítünk, szenvedünk! Bizony mi is elég bajban vagyunk. Aratásunk meg volt szintűgy; tiszta buzánk semmivé lett.

Ördög vigye el azokat a nőket, nem csak nem jöttek, de miatlok egyet már elszalasztottunk; nem akartuk ugyanis a veletek folytatott dolgot megzavarni, elbocsátottuk. Se innen, se onnan.

Egy hitvány sál-kendőmet ott feledtem a káplán-szobában. Kértelek, hogy hoznád el. Ismét kérek küldd el adandó alkalommal Békihez Kövecsesre, de kösd papírba, hogy a ki hozza: ne lássa, hogy rongyot hoz.

Csókolunk benneteket!

Putnok, jul. 20. 1867.

igaz híved
Tompa Mihály.

Külcím: Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. Lelkész urnak tisztelettel Pelsőczön.

73.

Tomba — Szentpéteryhez.

Édes barátom!

Nem tudom : ha tennap Putnokon nagy sebtiben írt válaszómba beletettem-e : hogy ha tisztelt kedves nőd hall valami asszonyt : útasítsa hozzánk ? Minden esetre igen kérem arra.

Most ugyan már, majd nem is sütünk, főzünk ; mert itt is úgy van : mint Méhiből vagy Méhiről írod : a gyönyörű áldást elvette három hó nap. Patientia !

Ne feledkezzél meg arról a rosztál-kendőmről.

Szívesen üdvözlünk mindnyájan, mindnyájatokat !

Hanva, jul 21. 1867.

szerető híved

Tomba Mihály

Külczim : Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. Lelkész úrnak tiszt. Pelsőczön.

74.

Tomba — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

Csakugyan töletek s általatok kellett ki-kerülni a még mind-
eddig nélkülözött főzőnének. Igen szívesen köszönjük gondoskodás-
tokat és szívességeket. Csak már ez is hátat ne fordítana, mint az
otrokocsi s más. Csütörtökön ígérkezett, hogy eljön. Resteltük
kérdetni : nincs-e gyermeke ? de tán nincs. Aztán új évig már, ha
volna is, nem a világ. Igen-igen sajnálom : hogy itthon nem voltam,
midőn nálunk voltál ; de a manó bajt szerzett, azt kellett végez-
nünk. Szívünkbe csókolunk minnyájan, minnyájatokat !

Hanva, jul. 30. 1867.

szerető igaz barátod

Tomba Mihály.

Külczim : Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. Lelkész úrnak, barátságos tisztelettel. Pelsőczön.

75.

Tomba — Orbán Ferenczhez.

Édes barátom !

Köszönöm szívességedet. Kaptam mindent a te folytonosan
helyes, és szögfejtő ütő észrevételeiddel.

Azonban, a körlevél azt mondja : hogy a *superintendensi hivatal*
által jött, s leveled végén magam is említet : hogy a *superintendencián*
tárgyalatván : a mindentváró Ádámok bevallásra szavaztak, így hát
közelebbi tudomásod is van a dologról. Itt aztán homályos előttem,

hogy azt mondd: *mi a superintendens s általa az esperes utasításához vagyunk kötelesek tartani magunkat. Különben a dolog érdemére nézve., tanácsodat követem.*

Bizony most ne jöjtek; Miskolcra Lévay és Horváth Lajos készültek hozzám; nekik is ezt írtam.

Szegény Majomi Józsi! Hát természetes, hogy nem emlékeztem róla, mert én semmit, egy árva szót se hallottam állapota felől; most értesülök soraidból. Hja, barátom! labuntur bizony! te is panaszkodol, ő is... én is... és még annyi velünk egykorúak vagyunk így. »Pusztúlunk, veszünk.«

A lap itt-maradásának magam vagyok az oka. Már Putnokon van Palóczyéknál; a postástokat utasítsd.

Hát az Olajágot olvasod-e? Várom föléle szokott egyenes és szigorú ítéletedet. Vagy már hallgatásod is ilyes valami?

Isten áldjon meg!

Hanva, jul. 31. 1867.

szerető barátod

Tompa Mihály.

Külczim: Orbán Ferencz ref. Lelkésznek Ragályon.

76.

Tompa — Szentpéteryhez.

Kedves barátom!

Dolgunkban történt, ismételt szívességeket, fáradozásokat, vesződségeket szívesen köszönjük; úgy látszik: maga a sors nem akarja: hogy sükere s gyümölcse legyen.

Fatumunkhoz még mindig bizonyos gúny járul. Ez a legközelebbi semmirevaló idejött, mindent eléje adtunk, *mindenre* ajánlotta magát; a mit kért, megígértük, előpénzt kapott s a szekeret csőtörtőkre határoztuk; ezt elhazudta, s pénteket mondá már most. Itt azt állította, hogy semmi gyermeke nincs, idezárt levelében már *árváiról* beszél. Azután, szekerem elindul csőtörtőkön, az alatt küldött embere ide jön; akkor a ti sürgetések következtében elindul, emberét találja Királyinál, ott leszáll s visszamégyen. Megérdemlené megcsapatni a bestia lelke, vagy szekérbéremet jól megfizeteni vele; azonban *ti* egy lépést se fáradjatok. Elég, sőt sok volt ennyi is. Nyomorék állapotban vagyunk, folyvást betegek *mind* s vesződünk az étellel.

Isten legyen veletek!

Hanva, aug. 4. 1867.

szerető híved

Tompa Mihály.

U. i. Írtam neked akkor is, ha el nem sikkasztották czédulámat az emberrel.

Külczim: Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. Lelkész urnak, barátilag. Pelsőczön.

77.

Tompá — Szentpéteryhez.

Kedves barátom!

Szegény feleségemnek — ki 4 hó óta nem mozdult székéről meg — gyógyulása már teljesen bizonyos; legyen hála Istennek! de még egy lépést se tett. Helyette én írok, ki azóta rosztul lettem ismét és *recidiváltam*, sept 22. leszédültem a szószékből s azóta csak lélekző hullá vagyok.

Feleségem kérdi: nem szerezhetnék-e ott neki egy véka érett szilvát lekvárnak? Ha igen: Irén¹ majd elmenne hozzátok a jövő héten s elhozná; de az a baj: hogy hétfőn kedden vásár lesz; a hét végén mehetne csak. Bajos dolog ez oly messziről! azonban próba szerencse. Még ezt a levelet se tudom: ki viszi el s viszi-e vagy se? Szombaton még választokat is vehetnök.

Csókolkunk benneteket!

Hanva, oct 17. 1867.

szerető barátod

Tompá Mihály.

Ird meg: kaphatnátok-e? van-e remény s mikor tájban? Érzem: hogy bolondság ez az egész dolog, de írok, mert ez a szegény asszony akarja. Hát szép almát lehetne-e kapni egy füst alatt, szintúgy 1 vékát?

Külczim: Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel urnak tisztelettel Pelsőczön.

78.

Tompá — Szentpéteryhez.

Kedves barátom!

Szerencsém volt tennap Rimaszombatban kedves családdal találkozni s miután egy dolgot elfeledtem megkérdezni tőlök: írtam neked Soos Miklósnál² oly írói instrumentummal, melyet még nem láttam; kérvén tőled, hogy írd meg a mit a káposzta felől tudni akarok.

Most Hanváról megújítom kérésemet, hogy t. i. ne írj egy szót se; eligazítják azt itt Putnokon az asszonyok, ugys vásár leend a jövő hétfőn, kedden. Most is bajod volt a szilva miatt velünk, ezt tehát, határozottan kérek: hagyjuk abba. Kérlek, legyen így.

Csókolkak és családodat tisztelem.

Hanva, oct 13. 1867.

szerető barátod

Tompá Mihály.

Külczim: Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. Lelkész urnak tisztelettel. Pelsőczön.

¹ Lévai Irén (Csizy Jánosné) Tompának gyámleánya (Tompáné egyik testvérének: Amáliának, Borbély Lévai Miklós feleségének leánya), javai egy részének örököse, kit 1858-ban, Géza fioknak halála (1857 okt. 23.) után hívtak magukhoz. Férje: Csizy János Tompa utóda lett a hanvai papságban. (Erd. Múzeum. 1903. 267. lap.)

² Rimaszombati ref. lelkész.

79.

Tompá — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

A ki a szerencsétlenekkel érintkezik, magának is szenvednie kell, ha egyebet nem : nyűgöt és alkalmatlanságot.

Igy vagytok ti velünk, ki szüntelen nyüstölünk rajtatok ; most valamire kérünk, majd revocalunk sat. sat. Légy nyugott azonban ; ez a lankadásnak indult toll, nem sokáig csinál már galibákat. Egy idő óta igen rosszúl, sőt nagy beteg vagyok.

Vásár első napján hírül hozták : Mintha tisztelt kedves nőd is ott lett volna ; húgom tehát készült : hogy részint dolgai végzésére, részint hogy láthassa, ha még 2-od napján is ott lenne, Putnokra menjen ; de az eső meggátolta.

Én írok hát pár sort. Irén valamikor minden esetre el- és felmegyen hozzátok, hogy meglátogasson benneteket is ; szerezzetek nekem akkorra ha lehet egy véka savanyú, sóvári, télre eltehető, kemény, ép almát.

Gondolom ott van az a volt dubucsányi tanító Kis Antal leánya, tán Kis Lidia, ki jövőre hozzánk ígérkezett ; valami rokonánál mulat ott. Mit tudtok, mit hallotok felőle ? A húgomnak azzal is beszélni kell, ha még addig ott mulatna.

Szegény feleségem még most se jár. Nehezen erősödnek, bár tökéletesen begyógyultak lábai ; azaz Isten bocsássa bűnömet, csak egyik fáj, de az is iszonyú volt.

Mint említém : én alkalmasint a végét járom e nyomornak és szenvedésnek. Megnyugszom Isten akaratján. Sőt óhajtom a pihenést.

Szívesen ölelünk s üdvözlünk minnyájan, mindnyájatokat !

Hanva, oct 29. 1867.

igazán szerető barátod

Tompá Mihály.

Külczim : Nagytiszteletű tudós Szentpétery Sámuel ref. Lelkész urnak, barátilag. Pelsőczön.

80.

Tompá — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

Régen mondom s most ismétlem : hogy megöllek benneteket a levelezéssel. Ne félj, rövid lesz. Most írott levelemben, hol az almára kértem fel tisztelt kedves nődet : elfeledtem a fél véka aszú szilva megvételére is — majd annak idejében — felkérni, becses ígérete szerint is. Isten veletek !

[Hanva, oct. 29. 1867.]

nyomorúlt beteg barátod

Tompá Mihály.

81.

Tomba — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

Egyet, kedves családotól megkérdeni elfeledtem. Lehet-e nálatok káposztát kapni s hogy adnak 100-at vagy annyit, mennyiből egy hordóval lesz? és mikor lehetne érette küldeni? Légy szíves rögtön tudósítani.

[Rimaszombat oct. 30. 1867.]

igaz hű barátod
Tomba Mihály.

Külszím : Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. lelkész urnak. Pelsőczön bérmentve.

82.

Tomba — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

A méreg majd megeszen s a guta majd megüt részint saját bolondságom, részint a sors gazsága miatt. Mindig bizgatlak, háborgatlak benneteket. Így történt a legközelebbi eset : Rimaszombatban irok a káposzta miatt tennap ; s elmondván itthon, jól kikapok érette : hogy minek az ilyenrel terhelni benneteket. Igaz. Irok hát ismét s megmászom *ma*. Ama levelemet kapod, ezt nem. Válaszod már oct. 25. Putnokon volt, én kapom 30-án. Ime itt van a sors komiszága. Felültettelek — bár nem akarva — a káposztával, mert már vettek Putnokon.

A levelekhez, melyekkel öllek benneteket : hadd járuljon még ez az egy, az utolsó. Irén készül s el is megyen, mihelyt mehet, nem sokára hozzátok. Két kérésem : a félvéka aszú és egy véka savanyú, sóvári tartható alma, *nem vonatik vissza* ; ha addig nem lehet is, míg Irén oda megyen : később mindig jó lesz.

Eszem a lelketeket, ne ítéljete el. Mi folyvást zavarban vagyunk. Szegény nőm még most se jár ; magam közel vagyok az *utóljához*.

Szívesen ölelünk mindannyian mindnyájatokat !

Hanva, oct. utolsó napján 1867

őszinte barátod
Tomba Mihály.

U. i. Ha alkalom leend : kérlek egyről kimerítőleg értesíteni légy szíves ; nevezetesen :

Van-e joga bármelyik *papnak*, bárminő tartalmú levélre ráírni : hogy *hivatalos* és a postán bérmentetlenül elküldeni? Van-e erre országos vagy papi határozat *privat papok* részére? légy szíves kimerítőleg válaszolni ; mert vita tárgya itt. A felsőség vagy a postatisztség engedné-e ha tudná?

Külszím : Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. Lelkész úrnak barátilag. Pelsőczön.

83.

Tomba — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

A feleségem mondja : hogy hozzátok ír ; ő bizonyosan jobban el tudja mondani, mit mindketten írni akarunk s mindnyájan ér-zünk. Az az : köszönjük szívességeket ! Nekem már csak az ilyen gyümölcsféle lesz táplálékom, zöldség, alma, szilva, befőtt, gyümölcs sat. Ez is a természethez közelítés, midőn gyors léptekkel közelítek visszatérni hozzá.

Irén emlité : hogy az aszú szilváról is volt szó. Ha jó móddal nyilvános piacon, vásáron vagy termesztő magánosnál kaphattok, vegyetek, azt hiszem egy negyedrészt. De úgy ne, mint én tavaly, vagyis inkább egy megbízottam, a boltból 30 krért itczéjét ; így inkább korpacziberét eszünk.

Isten áldása rajtatok egyetemesen !

Hanva, nov 13. 1867

hív barátod
Tomba Mihály.

[Címezés hiányzik.]

84.

Szentpétery — Tompához.

Pelsőcz, 1867 nov. 22.

Szeretett Kedves Barátom Mihály.

Sajátságos az : két ellenkező hit és meggyőződés találkozása, bajvívása az életben. Diplomaticus bölcsek, milliók lehetnek az egyik oldalon hatalom és tekintélytől gyámolítva : a' másikon pedig egy szál igénytelen ember : 's nem ritkán még is — véget vetni a' pörnek az utolsónak ad igazat az utolsó ítélet. Gondolj Lutherre és Galileire.

Tegnap óta — mikor véled és kedvesiddel én rám nézve feledhetlen négy órát töltöttem : lelkemben véled szemben ilyen bajvívás forrong. — Te a' kétségsbe esés meg győződésével mondottad előttem ismételve : »Tomba meghalt« s midőn én kezdtem szólni a' kímélő tagadás meg győződésével : »ne tartsd magad halottnak« meg dőbbenve kellett hátrálnom a' le sujtó hatáson, és nem akarván fokozni el keseredésem, hátráltam előtted, kinél rög eszmévé vált a' hit gyógyíthatatlanságodról. — És lásd, most megint itt kezdem a' dolgot, bízván nagy lelked erejében, hogy egy önzetlen baráttól, ha a' szót nem is mindenben, a' higgadt írást nyugodtan fogadod. — Tehát kedves Barátom, reá dobbantok a' földre, és bízva a' jövőben, 's az igazság Istenében, mondom ellenedben ma határozottabban, mint tegnap : »mozog«.

Te élsz és élni fogsz még sokáig, újonnan születve a' dicső pályán, mely ragyogó útból még hátra van ! csak a' külcset e' győzelem-

hez meg találod, mellynek megint egyik feltétele az : hinni, reményleni, és meg tenni a' lehető férrias kitartással.

Családi kis szentélyemben mi többször elvégeztük már, és tegnap estve mint egy végső apellátában, egy hosszú tapasztalás, meg gondolt élet-bölcsesség, és a' körülményeket számba vevő figyelemmel : hogy mind az a' mit eddigelé országos részvéttel kísért betegségedről az egyébként híres dicső orvosok meg alapítottak : iszonyú tévedés, melly tévedés átkos oka hosszú sínylésednek.

Mi a' hányan tanakodunk most is a' részvét és titeket szerető lélekkel, egyen egyen és mind hárman élő példák lehetünk neked a' részben, hogy ítéletünknek világ győző alapja van.

Az első tanú ön magam vagyok. — Alig voltam 22 éves, midőn hosszas köhögésben el gyengülve : nem egy híres szak ember mondta ki felettem a criticus szót. És éveken át voltam desperált, élő halott, kinek anya 's egyetlen testvére tüdő vészben halván el, megtettem a' testamentomot, és hittem, hogy napjaim meg voltak számítva. — Egyetlen ember volt a' ki engem biztatott, szidott : Dr. Kósa. Legyen neki könnyű a föld ! 's im önmagam, és az akkor engem környezett kis világom, 's mellyem gyakori fájása és köhögésem ellenére végre is neki volt igaza. — Nem voltam hekticus csak vak aranyeres, 's Isten jóvoltából annyi ezer nállamnál minden tekintetben különb kortársat túl élve, ime lásd, éltem 53-ik évét számlálva, legyen örök hála érette az én jól tévő Istenemnek meg vagyok. De leg inkább azért, mert a' természethez fordulván, kerestem és követtem a' mi meg maradásomra szolgált, leg többször és folyvást ön magam lévén a' magam Doktora.

A' második tanú : igen kedves okos kis leányom Teréz.¹ Minek ismétellem ? hiszen Ti is tudjátok részben, hogy őt néhány év előtt ki szententiázta a' Diplomaticus — pedig résztvevő és egyébként méltányolt orvosi bölcsesség : ki gy[ógy]ítván megtartotta Isten után a' természetes gyógyítás és okos életrendszer.

A' harmadik tanú a' mi szeretett jó édes mamánk ... közel két évig szenyvedett ő, és mint sebzett szarvas, kinek testibe fúródott a' gyilkos nyíl, futottunk fáradtunk, költöttünk, 's mi volt a' süker ? mikor a' kétségbeesés magasságán Pestre mentünk hozzá fiam 's leányommal ; — 's midőn a' biztató hangon írt levelek által élesztve rohantunk szobájába a' dicsekvő Batizfalvival : » jobban van« ... titkolván könyeit gyermekeink előtt, midőn ketten maradtunk, nyakamba borult, mondván : » vigyél haza édes apa minél hamarább, mert itt meghalok, mindég ég a' mellyem, aludni nem tudok, csak lármáznak, ámitanak és költetnek, de nem segítenek sat.« — 's a' kifejlés — mint most ismételve beszéli, ott kezdődött, mikor haza érvén Pestről a' szerelem elcsüggedni nem akaró remény-ségével szóllottam hozzá » Kedves mamám, ki vagy szententziázva

¹ Szkárosy Gusztáv (mh. 1911.) özörényi ref. lelkész özvegye. Jelenleg Putnokon lakik. Szó volt róla a 43. sz. levélben is.

a' Doktoroktól ; most már láss hozzá magad a' magad bajához, 's mellékesen használva ha mi orvos szert jónak látnak : legfőbb legyen az Istenben vetett remény mellett a' házi orvosság« sat. 'S lásd a' ki szententziázott beteg kigyógyult és él. — Nem volt gége sorvadásban, de azt kapott volna, ha Doktor kézen marad. — 'S mi volt a' valódi baj, és mi gyógyította ki ? elhanyagolt szorulás, és a' mentő fő gyógyszer : egyszerű keserű só volt. — Eleinte minden estve vett be egy kanál keserű sót vagy egy hétig, reggelenként szolyvai vizet ivott két-három pohárral, fel vegyítve fele részben meleg tejjel, később hetenként csak kétszer vett keserű sót, a' szolyvai vizes tejet folyvást használván : és meg szűnt az égető zsibongás mellyében, lassanként a' fájás torkában, 's élvén könnyű emészthető ételek és nem szeszes, nem tüzelő italokkal : sorsához képest ép egészséges asszonnyá, 's a' most nekünk annyi örömet okozó kedves kis Jolánkáknak annyává lön.

Fiat applicatio. — Tegnap, engem bajodról véglegesen tájékoztató színtelen beszéled folytán, — a' földkerekségének minden Doktora ellen hiszem és állítom, hogy valamint mi hárman, nehéz napjainkban nem völtünk más gyógyíthatlan betegség, hanem csak el hanyagolt gyomor bajban : úgy a' te betegséged sem szív baj, hanem el hanyagolt gyomor baj, t. i. nagy szorulás. — 'S aztán mi lesz, mi legyen a' gyógyszer ? El mondom. Üss csak hallgass meg. 'S mi után a' diplomás világhírű böltseknek meg adtad a' mi az övék : álj meg pihenni, és add meg az életbölcesség tapasztalt követője hű barátodnak is azt, a' mit lehet. — Külömben is a' homeopathia elvei szerint hosszú betegségben lehet sőt kell olykor szünetelni az orvos szerekekkel. Adj pár hétre vacatiot magadnak, 's ez alatt élj itt következő javaslatom szerint : Hozassatok 7 üveg szolyvai savanyú vizet, és 21 lat keserű sót. Reggel felkelvén, szokott ivó poharadat töltsd félig akkor fejt tejjel, azután töltsd tele szolyvai vízzel 's idd meg, 's aztán sétálván, fél óra múlva ismételd, más fél óra múlva detto, tehát első früstök egy óra alatt három pohár tejes szolyvai víz. Ezután test mozgás, ha lehet szabad levegőn, ha rossz az idő bent, egy kis házi gimnasztikával fűszerezve. — Egy órányi idő után második reggeli, a' mi lehet árpa kávé, vajás kenyér sat. — ebédre könnyen emészthető ételeket javaslok, valamint vacsorára is még inkább. — Vacsora után legalább két órai séta, ha tudnád magad kevésbé ki fárasztani. E' közben két lat = egy jó evő kanál keserű sót pohárba téven le kell forrózni 4—5 kanálnyi tiszta vízben, és így be fedve, ha kihűlt 's fel olvadt az ágyban meg inni, a' kellemetlen íz enyhítésére kevés friss ivó vizet igyál rögtön a' keserű után. Jó süker esetén reggelre vagy tán elébb is át csap, és ha nem — a' dózist nagyobbíthatod, ha túl hajtana, kevesbítheted. Így élj egy egész hétig, hadd kergessen, ne félj tőle, van mit. Egy hét múlva, vagy minden estve egy lat keserű sóra reducald, vagy egy napot elhagyván minden harmadik estve, azon törekvén [így], hogy minden nap legyen széked, gyomrod rendbe jöjjön. Két hét múlva, ha az Isten azt adná a' mit én óhajtok, hogy

sorsod jóra fordúl, álmod meg jó, minden egyéb bajod kisebbül vagy el is marad. Irj, s ha élek és lehet pár öröm órára le rándulok hozzátok. — »Lásd mi hosszú levelet írtam neked az én kezemmel.«¹ Szilva iránt be szóltam Tornallyán, ígérte Treizlerné, hogy szerezhessen. — Fa sóskát fogunk részetekre szedtetni.

Az Isten áldjon meg benneteket

hőn szerető barátod
Szentpétery Sámuel.

[*Egy szelet papiroson*]: Pár szót még külön. Igen kérek: ha még nem írtál n. t. Esperes Úrhoz, és az egyházhoz: várj pár hétig. Az én reményem az, hogy szükség nem lesz rá. — addig is, bátorság, ha van keresztelés, a háznál egyszer-másszor végezd, és jó időben sétálj el a templomba, pár percz imát ismét meg bírsz s ez elég hogy ne mondassák: mit sem tesz.

[Külön borítékba volt elhelyezve, a mely hiányzik.]

85.

Tompa — Orbán Ferenczhez.

Édes barátom!

Az már mégse járja! Más ember 5—8 évig írogatja a verseket, novellákat s még se bír valami kis dicsőségre szert tenni vagy ha igen; csak akkor; más ember meg egy dikciót vág s meg van a renommé. Tréfán kívül Ferencz, a pelsőczi fellépés *nagy becsületet szerzett* számodra. Bensőleg és komolyan örülök. Ezt nem kell vitatni.

Még meg se haltam egészen, már el vagyok temetve. Semmit nem tudok a világról. Hát a serkei dolog hogyan ment véghez? Miben áll? Mit mondasz rá? Hát a visitatióra nézve történt-e már valami határozott? Annak pedig, hogy rajtad kívül *más* jöjjön ide; történni nem szabad, mert én vallanám nagy kárát. Azért mozgassuk; s ha már hozzávethetőleg is megmondani tudnád: mikor szándékozol: azt is szeretném. Csak jöjj Ferencz, igazítsunk rajtam; mert a manó tudja: téged még *hová* vihet a szél? Értesz?

Én folyvást beteg vagyok. Talán a tavasz... adná Isten...! Most aligha érted, mit beszélek, de én értem...

Válaszolj néhány szóval mindenről s gyorsan, Nem készültök-e Miskolcra? ki menne most?

Hanva, dec 12. 1867

őszinte barátod
Tompa Mihály.

¹ Ez az idézet Pál apostolnak a galáciabeliekhez írott leveléből (VI. r. 11. v.) van véve.

86.

Tomba — Szentpéteryhez.

Kedves jó Sámuelem !

Az Isten áldjon meg gondoskodástokért, szívességetekért. Minden esetre köszönettel fogadjuk a szilva felét. De itt most nem mennek az idő és hó miatt Rozsnyóra ; hiszen nem romlik el, se enni nem kér ; gondom lesz az árát elküldeni.

Én roszúl, minden nap roszabbúl vagyok ; Isten tán majd megelégteli ez iszonyú szenvedést.

Csókolunk. Ölelünk benneteket !

Hanva, dec 17. 1867

szerető barátod

Tomba Mihály.

Külczim : Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. felkész urnak, Pelsőczön.

87.

Tomba — Orbán Ferenczhez.

Édes barátom !

Megkaptad-e levelünket idejében ? Rögtön mindent megtettem s intézkedtem, de dr. Schwarz elhibázta a dolgot. Azonban úgy gondolom : már kezeid közt van. Tudósíts. Aztán a mit kértem : küldd el : a fotograf-képet ; nagy örömet szeresz vele nekem is, nőmnek is ; kedden kerestetni fogom Putnokon a postán. Igen jól pakold be ; lehet fára göngyölve. Annyi levelet írkálok már hozzád, hogy Isten a megmondhatója. Komolyan mondom : nem soká lesz így. Igen beteg vagyok.

Csókollak, Hanva,

Vasárnap este

szerető barátod

Tomba Mihály.

[*A levél hátán*] : Bálint ! Légy szíves ezt a levelet rögtön átküldeni. T. M. [Ez alatt a B. Bálint kézírásával ez áll : »Bele néztem a levélbe, ma korán reggel jutott kezemhez, mikor Putnokra indultam, B. B.«]

Külczim : Orbán Ferencz ref. papnak. Ragályon.

[E levelet Tomba, mint tartalma igazolja, a karácsony másodnapján estve írott s ez után következő levél előtt küldhette el Orbánnak Batta Bálint zádorfalvai ref. lelkész közvetítésével.]

88.

Tomba — Orbán Ferenczhez.

Édes barátom !

Én tökéletesen értelek. Olyan korban már s olyan testalkattal nem csak a test, de a szellem is rest a hely változtatására. Aztán nincs is semmi bajod.

Én, legyen hála Istennek, a *végét* járom; olyan állapotban vagyok, hogy örültség volna remélni... aludni aludni!!!

Itt a fa; alólra papírt tekerj, azután szorosan reá a képet. Ha nagyobb volna a kép el lehet belőle vágni. Csak Putnokra a postára v[agy] *Bekéhez*.

Isten áldjon meg! Boldog új évet!

Hanva, karácsony 2-od napjának estvéjén 1867

őszinte barátod
Tompa Mihály.

[Címzése hiányzik, de tartalmából bizonyos, hogy Orbán Ferenczhez volt intézve. V. ö. 87. sz. lev.]

89.

Tompa — Orbán Ferenczhez.

Édes Ferenczem!

Vettem leveledet és figyelemmel olvastam, nem, studióztam azt. Kétséget sem szenved: hogy mélyen látó szemeid sok olyat fedeztek fel az *Olajágban*, melyet és mit ezer meg ezer ember nem volna képes tenni; de megengeded nekem mégis: ha őszintén kimondom, mit gondoltam, olvasván leveledet. Nekem úgy tetszik: mintha bizonyos *akaratom és tudtom nélküli* túlzásba estél volna; valami erővel élére-állítás félét érzettem s a szörszálhasogatáshoz közeljárást észleltem eszméiden — egy pár helyt.

Félre ne érts! nem akarok én veled vitázni; mi most rám nézve, nem csak kellemes nem volna de káros lenne, miután már régebben s különösen mostanában képzeletet felülmúló beteg vagyok; s legyen hála a minden egyéniséget végre keblébe vissza hívó s felvevő hatalomnak! érzem: hogy nem sokára vége lesz e tragi-comediának, mit életnek neveznek.

Tehát ne is beszéljünk róla többé egy szót se; mindenesetre sokat tanultam belőle s le vagyok kötelezve szíves figyelmedért, mellyel még betegem is annyit forgattad, vizsgáltad studióztad a könyvet.

Jól teszed, hogy csak februárban jössz visitálni. Irtam: hogy az egyes adatokat majd küldd meg, ezt most is ismétlem; azután, hogy R. Miksával is érintkezzél, és *sürgesd*; az érintkezés marad most is, de a sürgetés elmaradhat. Nem sok szükség lesz rá, de ha jön bizonyosan jobb.

A minap emlegetett és feszegetett szobaépítésről lemondtam; anyagi lehetetlenség is: nyomorult piczi udvaromat még nyomorultabbá, kényelmetlenebbé nem tehetem; 18 öl fa is kevés most, azután magamnak kellene venni, hozatni legalább 6-ot. Non possumus.

Akad úrfi káplán olyan : ki nem lakik el benne, az egy létező szobában másodmagával ; de lesz elég olyan kettő, kik ellaknak ; nem válogatnak bennök.

Csókollak, már igen elfáradta[m]

Hanva jan. 19. 868

szerető barátod

Tompa.

[Az egész levél írásán, de különösen a végén, minden soron látszik, hogy a költő nagyon beteg, nagyon fáradt volt, mikor e sorokat papírra vetette.]

Külczim : Orbán Ferencz ref. papnak Ragály.

90.

Tompa — Orbán Ferenczhez.

Édes Ferenczem !

Régen nem kaptam leveledet ; pedig alkalmasint kaphattam volna ; hanem velem az a cifra dolog történt : hogy egy csőtörtőki szállítrány mindenféle levelemet és újságomat elvesztette a posta-hordó.

Azért ha, akár barátságos, akár félhívatalos levelet irtál volna : ismételd pár szóval. Kaptad-e meghívó levelemet ? Az idő lehetlenít minden illyest beteges embernek.

Csókollak.

Hanva febr 5 1868

őszinte barátod

Tompa Mihály.

[Címzése hiányzik.]

91.

Tompa — Szentpéteryhez.

Édes barátom !

Szeretnélek még egyszer látni, csak egy pár órára. Én a végsőkben vagyok. Mutatnék neked egy furcsa, meglepő képet egy ember életéből, mely hasonlít valamely tűrhető szép magasságú hegyhez, mely alól gyöpcs, mosolygó, fejebb a közepén termő, és erdővel borított. Legfelül a csúcson, hol bevégeződik : fagyos, hideg s ide süit a ragyogó nap, midőn az éj a hegyet elnyelni készül.

Csókollak

igaz híved

Miska.

[E levél címzése, borítéka hiányzik. A szöveg alá azonban, a Szentpétery kézírásával (czeruzával) a következő dátum olvasható : »Február 5. 1868.«]

92.

Tompá — Szentpéteryhez.

Édes barátom!

A protestáns lapban levő cikkért, melyet még nem is olvastam: hallom hogy engem is gyanúsítanak.

Én 25 éves irodalmi pályámon egy betűt se írtam álnév alatt,¹ nem szeretem az álarcot, ez tehát igazságtalanság, méltatlankodás, biztosíthatnám a gyanúsítokat, hogy bizonyosan nyíltan léptem volna ki.

Terikédnek küldöm ezt a 3 verset.²

Csókollak

híved, barátod

Tompá.

93.

Tompá — Szentpéteryhez.

Kedves barátom!

Nagyon örülök, hogy örömet tehettem kedves kis leányotoknak [t. i. Terikének]. Ha az a gyermek méltó nem így, és csupán így beszélhetni róla, nem tudom: ki lenne méltó.

Egy kérdésem és kérésem van. Három éve betegségem alatt etetnek utálatos befőttekkel, utálatos édességekkel. Nem lehetne-e nálatok, gyümölcstermő helységektben egy kosárka telelő vagy téli körtvét kapni.

Szíves ígérkezéseknek előre örül családom.

Csókollak. Válaszodat várom

híved *Tompá.*

[Címzése hiányzik.]

94.

Tompá — Szentpéteryhez.

Édes barátom!

Pótlékul (mert most írtam) kérek: légy szíves azt a famózus prot. lapi cikket nekem másolatban meg küldeni postán.

Csókollak

Hanva

barátod

Miska.

[Címzés hiányzik.]

¹ Költőnk csak egy pár *versét* adta ki álnév alatt (Rém Elek, Remete Pál); ezeket is csak az üldözéstől való félelem miatt.

² A három vers hiányzik.

95.

Tompá — Szentpéteryhez.

Kedves barátom!

Leányotok levelére írott válaszat kaptátok-e? tudósítsd a forduló postával

[Címezése hiányzik.]

barátodat
Miskát.

96.

Tompá — Szentpéteryhez.

Kedves Sámuelem!

Kaptátok-e leánykátok versköszönő levelére írott válaszat? Csekély dolog, de sajnálnám mégis ha elveszett volna, ha kaptátok vessétek a tűzbe ezt, ha nem: tartsa meg kis leányotok.

Tudósíts a forduló postán.

Tompá.

[E pár sor egy papírszeletre van írva.]

97.

Tompáné — Szentpéteryhez.

Kedves Samu bátyám!

A Miskám levelét legyen szabad az enyémnek követni; hogy mit ír ő, nem tudom!

Egy dologra egész bizalommal kérem fel Samubácsit; ő most Batizfalvival közlekedésbe tette magát, valami marienbádi víz kérést gyanítok, ez helyén-vólna; de hogy egyebet nem kér-e, arra kel vigyáznunk, például valami cyankálit sürget itt, ott; hogy mire akarja használni ezen átkos szert, azt nekem szomorú hejzetem súgja.

Arra kérem hát kedves Samubácsit, hogy figyelmeztesse barátját Batizfalvit, hogy [ha] a vizen kívül illyes valamit kér, meg ne kül[d]je neki, nagyon veszélyes volna az a beteg kezében.

Rettenetes hejzetünk: rosszabb ez a halálnál! Ő szegény nagyon el van gyengülve, se él, se hal. Isten velek kedveseim, őrizze meg minden bajtól. Fogadják mindnyájan tisztelve szeretve ölelését.

Hanva május 2 1868

barátnéjoknak
Tompáné.

U. i. becses válaszára nem számítok azért: ne hogy szegény Miskámnak a kezébe kerülne véletlenül s elárúlna gondoskodásomat, akkor? — — —

[E levél borítéka, címezése hiányzik.]

98.

Tomba — Szentpéteryhez.

Kedves szeretett barátom !

Fogadd e végrendeletszerű hagyatékomat, mint adom : szívesen ; gyakran láttam, tapasztaltam a tudományok iránti égő szomjádát. Gyönyörködjél, legeltesd elmédet, lelkedet még sok évig küldeményemben.¹ Tartsd meg jó emlékedben az adományozót. Isten áldása rajtatok !

Hanva maj. 15 1868.

végig híved barátod
Tomba Mihály.

Borítékcím : Szentpétery Sámuel kedves barátomnak Pelsőczön.

99.

Tomba — Szentpéteryhez.

[Töredék.]

Nem tudok aludni, pedig már éjfél van, ilyenkor aztán minden bolondság eszébe jut az embernek. tudósíts a forduló postával, hogy az általom kért téli körtve kapható-e nálatok ? Nem sajnálnám a pénzt érte, de azért a feleségemnek ne szólj, mert ő meg sajnálná, pedig szereti.

Később hajnalkor, iszonyú rosszúl lettem, rögtön jöjj, siess, látogass meg ha lehet, de előbb nézd át a másik leveletem és a kötegeket.

Borítékcím : Szentpétery Sámuel barátomnak. Pelsőczön. Sürgetős igen.

[E levéltöredék tartalmából bizonyos, hogy ezt Tomba az előző levél után egy-két nappal írta. Az egész szöveg, különösen pedig az utolsó sorok, igen elhanyagolt, kuszált vonásokkal vannak írva. A költő nagy kíno-
kat állhatott ki.]

HARSÁNYI ISTVÁN.

¹ A küldemény, a mely a következő levél szerint több kötegből állott, bizonyosan könyveket, folyóiratokat tartalmazott.

KÖNYVISMERTETÉS.

A Szombatos Kódexek Bibliographiája. Különös tekintettel azok énektartalmára. 160 l. Thúry Zsigmond. Ára 5 korona. Borbély Gyula nyomdája Mezőtúr, 1912.

Gazdagnak nem mondható bibliográfiai irodalmunk egy értékes, új termékét fogom ismertetni. A tíz ívre terjedő munkálatot lap szerint vizsgálom, már azért is, mert mindegyik laphoz sok utána-járás, munka fűződik. A humor kedvéért, de más okból is mindazon-által a végén kezdem és a 124—160. lapnyi részt elemzem legelőbb. Hiszen e műben leltározott kódexek némelyikének a lapszámozása, talán a héber szokás iránti kegyeletből, szintén a végéről halad előre. A szerző az utolsó 36 lapon felsorolja a szombatos kódexekben fellelhető valamennyi vallásos himnusz kezdősorait, jelzi azt is, hogy melyik hány és mely kódexben található. Összesen százkilenczvenhét himnuszot sorol fel, melyek közül némelyik csak egy kódexben maradt fenn, némelyik már nyomtatásban, más hitvallást követő szerző gyűjteményében is megtalálható. Minderről Thúry hűségesen beszámol; főleg sokat köszönhet a Régi Magyar Költők Tára tanulmányozásának és Kohn Sámuel kutatásainak. Így aztán külön tudja választani az átvett és eredeti szombatos ének készletet. A szombatos himnarium majdani kiadásának főelvei bizonyára: a teljes, a hű olvasatú szövegkincs, a források ismerete, az énekek időrendje, a szerzők kiléte, az esztétikai értékelés. Ezek közül az első kettőben való rátermettségéről ez az összeállítás kétségbenvonhatatlan tanubizonyosságul szolgál.

Másik érdeme ennek a könyvnek az, hogy megtudjuk belőle: szombatos kódexeket ma hol, milyen állapotban és minő tartalommal találhatni. Hogy e hatvanegy kódex felsorolásával nem végzett fölösleges munkát, egy anekdotának hangzó, de igaz tény bizonyítja. Egy főiskola könyvtára egy másiktól — nomina sunt odiosa — kölcsön kért az Úr 1913. esztendejében tudományos használatra egy szombatos kódexet, de nem kapott; a kérelem megtagadtatott azzal az indokolással, hogy a kódex — unicum. Holott ötven ilyen unicum van Magyarország és Európa más országainak könyvespolczain. S maga az unicumnak tartott kódex semmi rendkívülit, a többitől eltérőt nem tartalmaz, mint Thúry könyvének megfelelő helye is bizonyítja.

Megengedem, hogy az illető főiskolának csak egy szombatos imakönyv-példánya van, de ha ezért nevezi unicumnak, akkor unicumnak vallhatom a nyomtatott »Petőfi összes költeményei« könyveim közt lévő példányát is, mert csak egyet szereztem be.

Thúry könyve megalapozza tehát nemcsak a szombatos énekek és egyéb szombatos vagy szombatos színezetű költemények kiadását, hanem a szombatos imákét is.

Néhány lappangó kódexre is felhívja a figyelmet. Így nekem sikerült az ő referátuma alapján és egy tőle kezdeményezett nyomon megtalálnom a legbecsesebbet: Bet János imakönyvét, a legelső, a kezdő szombatos imakönyvet, mely még Thúry összeállításában mint lappangó, elkallódott kódex szerepel. E kódex nélkül illusorius volna a szombatos imakönyv kiadása, mert a sok meglevő kézirat genealógiáját nem lehetett volna megállapítanom. Thúry különben is nem terjeszkedik ki erre a feladatra, ő a másolás évszáma szerint állítja sorrendbe a kódexeket, a mihez kétségkívül szó férne, ha a szerző maga nem jelentené ki, hogy csak leltározás a célja, a tudományos feldolgozás későbbi feladat.

Érdekes jelenséget tudunk meg könyvéből: azt, hogy egy főiskola könyvtárából egy idegbeteg tanár kezén több szombatos unicum elveszett. Habent sua fata libelli.

Miután megállapítottam a könyv érdemeit, lapról-lapra haladva, elő fogom sorolni a szépséghibáit, melyek az ilyen izzadságos, tehát nem szép, de hasznos, nélkülözhetetlen munkálkodás közben bizony sűrűn akadtak.

Mindjárt a 4. lapon akadunk erre a homályos mondatra: »Az imádságos és énekes-könyvek tájékoztatnak mindarról, a mi az egykori üldözőket a jámbor szombatosok rajongó hite felől homályos mysticismusával tévedésbe ejtette.« Ugyane lapon kissé szónokias és fölösleges ez a felhívás: »Épen ezért ma, féltetéve minden felekezeti elfogultságot, csupán a tudomány érdekeit tartva szem előtt, e szellemi kincsekkel foglalkozni épen olyan kötelessége az irodalmi tanulmányozásnak, mint bármelyik törvényesen elismert felekezet vallásos alkotásaival.« Kétértelműség van az 5. oldalon: »Bogáthi zsoltárfordításának legrégibb másolatai egybe vannak kötve a szombatos himnariumokkal.« Dr. Kohn Sámuel *megtévedéssel* vádolja; ezt a kifejezést erkölcsi vétségre szokás alkalmazni, pedig dr. Kohn tévedése annyi, hogy Bogáthit zsidózónak tartja.

A stílárís kifogásokon kívül, melyek felsorolásában nem törekedtem teljességre, bántó a fiatal szerzőnek minduntalan való hivatkozása tervbe vett és tervbe veendő műveire. Majd minden lapjáról az értekező résznek idézhetnék néhány ilyen *filius ante patrem*-célzást. Önhittség gyanujába keverő sorokat a Bogáthiról szóló fejtegetésben követ el. Azt írja: »Annyit lehetetlen *el nem ismernem*, hogy a zsidó phraseológiának sikerült átültetésével nagyban hozzájárult a szombatos énekköltészet megeremtődéséhez.« Hát kérem szépen, én is értek tán annyit a zsidó phraseológiához, mint a bírál-

tam könyv szerzője, de én azt látom, hogy Bogáthi átültethette sikeresen Luthert, a Septuagintát, de nem a héber phraseológiát. Bizonyítsak? A héber *mochaul* szót Luther és a Septuaginta nyomán helyesen *táncziónak* fordítja, ellenben Péchy Simon, a ki a héber eredetit s csakis azt nézte, a szónak szokottabb, de a zsoltárban nem helyénvaló *„bocsánat”* értelmét választja. Bizony Bogáthi olyképp ültette át a zsidó phraseológiát, mint a minálunk angol, vagy más távolabb eső európai kulturnyelvből fordítók sokan, hogy előttük van egy német szöveg...

Vannak aztán tárgyi tévedései is a könyvnek. Így az a hypothesise, hogy »az énektartalom nagyságát tekintve, leggazdagabbak a régebbi keletű kódexek«, csak cum grano salis fogadható el, mert csak a katexochén énekeskönyvekre vonatkoztatható.

A legrégibb imakódex, a kalocsai, épen a legszegényebb énektartalomban és az újabb és legújabb imakönyvek énekkészlete a leggazdagabb. Thúry többször hivatkozik Péchy Simon kezeírására, de sehol nem mondja meg, mire alapítja ezt a meggyőződését. Igaz, hogy egy helyen névaláírással szerepel a Péchy Simon neve, de a versek szövege ott más írás és névaláírásból nem lehet valaki írására per longum et latum következtetni. Thúry különben még ezzel az egy argumentummal sem támogatja nézetét, nem helyszűke miatt, hiszen pazarul bánik a nyomdafestékekkel, a mennyiben minden egyes kódex énektartalmát ívszámra közli kezdősorok szerint, igen fölöslegesen, mert a bírálatom elején méltatott 2½ ívnyi összeállításban ugyanezt teszi. S e kettősség ellenére sem tudjuk meg világosan könyvből, hogy melyik kódex tartalmazza az eredeti Bogáthi-zsoltárokat, melyik a szombatosok átdolgozta szöveget; a sok verscím ismételt közlése helyett egy-egy verspárhuzam közlése inkább elkelt volna, már azért is, mert éppen Thúry saját, ügyes theoriája az, hogy Bogáthit a szombatosok tudtán kívül foglalták le és dolgozták át maguk részére.

Abban is téved Thúry, hogy a székelykeresztúri zsoltárfordításban csonka L. zsoltár »pótolható az imakönyvből«. Ha figyelmesen olvasta volna, észrevette volna, hogy az imakönyvek és a Zsoltár megfelelő szövege nem mindig fedi egymást és hogy Péchy szerzősége az imakönyvre vonatkozólag nem oly egyszerű, nem eldöntött kérdés. Thúrynak módjában lett volna júniusban megjelent könyvében az én, januárban, az I. M. I. T. Évkönyvében megjelent cikkemnek erre vonatkozó adatait tudomásul venni. Hanc veniam damus petimusque vicissim. Ép úgy nem veszi tudomásul, hogy már Kohn Sámuel, még pedig évtizedekkel ezelőtt megállapította, hogy a székelykeresztúri Zsoltárt Bet János másolta s ezért ő, Thúry 1907-ben ezt újra felfedezi s 1912-ben ezt a felfedezését önelismerően publikálja. Nem veszi tudomásul a tőle magától is átfürkészett kalocsai kézirat jegyzetét, hogy a zsoltárokat Péchy Simon az octonarius zsoltárok nótájára fordította, hanem kategorikusan kijelenti: »Énekelhetésre nem voltak szánva e prózai fordítású zsoltárok, ezért

»ad notam« jelzés sehol sincs.« Thúry szerint Péchi Simon zsoltárfordítása »az irodalomban még nincs tüzetesen ismertetve«. Hát Kohn Sámuel s én nem írtunk róla és Szilády Áron nem adta ki? A mint tudomást szerzett Thúry a még csak gondozás alatt lévő Szombatos imakönyvkiadásról, ép úgy tudomást szerezhette a már megjelent Psalteriumról. Gyorsaság nem boszorkányság. Némely könyvismertetése sem exakt. Ez igaz, ritkán esik meg vele. Így a keszthelyi Festetich-könyvtár példányának levelei nem széthullók, az Országos rabbiképző kódexe nem könyvecske; Thúry maga írja, hogy 279 *levél* terjedelmű. Furcsa az is, hogy ifjabb Kováts István imakönyvének nevezi és hozzáteszi: »Elnevezése tőlem származik«. Ki tud erről, ki bízta meg vele, első tulajdonosa az a Kováts, fontos ez, nem inkább fontoskodás? Aztán ugyanez intézet másik kódexéről azt jegyzi meg: »Az irodalomban ismeretlen«. Dehogy is! Dr. Kohn is idézte már könyvében. Viszont igaz érdeme Thúrynak, hogy több kódexet ismeretlen bőzödujfalusiaktól ő szerzett meg az Erdélyi Nemzeti Múzeum részére és hogy Péter András székely népköltő kapcsolatát a szombatos imakönyvekkel tisztázta. Téved megint abban, hogy a kalocsai kódexre csakis ő hívta fel a figyelmet, mert Szilády Áron is szól róla a Péchi-psalterium előszavában. Téved abban, hogy »az bölcs Jochannan versekben szerzett poenitentiatartó éneke könyörgése« egy Gabirol *Korona*-dalával és hogy ez utóbbit dr. Jordán Sándor szatmári főrabbi cognoscálta, mert már dr. Kohn szól róla. Ép ily helytelen a 120. lapon az a megállapítása, hogy »azok a zsoltárok, a melyek az imakönyvnek is szerves részeivé váltak, a kalocsai Zsoltárban nincsenek ismételve.« Az eltérő szövegűek igen is újra másolják.

Mindezek a szépséghibák eltörpülnek ama nagy érdeme mellett, hogy oly énekek létezéséről szerzünk tudomást könyvből, melyekről sem Nagy Sándor, sem Kohn Sámuel nem értekezett, s oly imakönyveket regisztrál, melyekről eddig szintén nem történt említés.

DR. HARMOS SÁNDOR.

Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából 1571—1613. Fontes rerum Transylvanicarum. I. XVI. + 325. l. Gyűjtötte és közrebocsátja dr. Veress Endre.

Veress Endrének nagyszabású és fáradságos, hosszú levéltári kutatásokon alapuló vállalatáról a szaklapokban bőven és érdeme szerint olvashattunk méltányló ismertetéseket.

Nem akarjuk ismételni azt a meleg elismerést, a mit egy Márki Sándor és mások kifejeztek már úgy az egész vállalatról, mint a már megjelent első kötetről. Csak épen utalni akarunk az *irodalomtörténet* kutatókat érdeklő vonatkozásokra.

Bizonyára érdekelheti az irodalom bűvárát Szántó (Arator) István, a kitől mintegy 19 levelet tartalmaz a kötet. Ezek a levelek s a Wujek Jakab kolozsvári rektor levelei igen becses adalékokat

nyujtanak egyéniségének megismeréséhez. Szántó főnökével nem a legjobb viszonyban volt. Nyíltan panaszskodik is ellene felettes hatóságánál, hogy egész *lengyel* világot teremtett közöttük. Viszont Wujek Szántót nehézkes természetűnek, akaratosnak mondja s bár nem igen szól sehol se rokonszenvvvel róla, munkabírását, hasznavehetőségét mindenkor elismeri. Úgy látszik, hogy Szántó felé billen az igazság mérlege. A panaszok miatt megtartott visitáció legalább igazolta Szántó vádjainak alaposságát. Hanem azért Wujek továbbra is ott marad, mert nagy bűnbánattal fogadkozott, hogy más modort fog tanusítani mind rendtársai, mind a jobbágyok iránt. Ám nemcsak a Pázmányra is kiható személyi tényezőkről, hanem azokról a tanulnivalókról is kapunk adatokat, a melyeket az iskola növendékeinek el kellett végezniök.

Ugyancsak irodalomtörténeti vonatkozásuak a Leleszi János levelei (2) és a Báthory Kristóf felett mondott emlékbeszéde is. Ez emlékbeszéd és levelek által Leleszi a latin nyelven író magyar írók közé beiktatandó.

A kötet végén olvasható programmból következtetve, az 50 kötetre tervezett vállalatból irodalomtörténetileg érdekes adatokat fog tartalmazni az I—XII., XVI—XXII., XXXIII., XXXVIII., LXII—III. és LXVIII—IX. kötetek.

Jó lélekkel ajánljuk az irodalomtörténet bűvárainak figyelmébe az érdemes vállalatot, melynek — eléggé jellemzően hazai viszonyainkra — majdnem több a külföldi előfizetője, mint a hazai.

—f —y.

Simonfi János: Az irodalom szó története. Budapest, 1913. 39. l. Ára 1 K.

Simonfi Jánosnak e folyóirat közönségét közelebbről is érdeklő dolgozata az irodalom szónak teljes monografiáját nyújtja. A literatura szóról szól már Calepinus magyar tolmácsa, aztán Sz. Molnár, P. Pápai, Bod és Révai is próbálják magyarítani: néha tudomány, néha deákság névvel. Az irodalom szó legelőször *Szemere Bertalan*-nak *Utazás külföldön* cz. művében 1840-ben lát világot. Szerzője valószínűleg a két Szemere, Bertalan és Pál. A szó gyorsan elterjed és közkeletűvé válik. Toldy Ferencz 1840—5 között gyakran használja a maga gyártotta rövidebb *iralom* szót is, de ez utóbb teljesen kimegy a közhasználatból s gyökeret vet és számos ágat hajt a Szemerék irodalom szava, a mely nélkül ma már el se tudjuk képzelni nyelvünket. Igazolja ezt az értekezés végén olvasható felsorolása az irodalom szó származékainak és összetételeinek.

A Simonfi dolgozata nagy szorgalommal, alapos ismeretekkel készült s már csak ezért is megérdemli, hogy e helyen felhívjuk rá a figyelmet.

—f —y.